U. Z.
146

2010

10
861

ՆԱԽԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԻ
ԱՇԽԱՐՀ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՅ

ՈՒՍՄՈՒՆՔ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՄՈՒՆՔ

Կեցցէ յաւիտեան մեր գանձ թանկագին—
Մեր հայոց լեզուն քաղցրիկ նորածին,
Թող նա զօրանայ, ծաղկի եւ աճի
Ապահովութեամբ Աստուծոյ աջի։

Դոդոխեանց։

ՅՕՐԻՆԵՑ

Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

Գ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՍ
ՏՊԱՐԱՆ ՄՈՎ. Ս. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՑ ԵՒ ԸՆԿ.
1882

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ
գրադարան
ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՑ

(106864-ԱՀ)
1793-2009
(3701-2009)
ԱՅ146
146-2012

Дозволено Цензурою 31 Августа, 1881 года г. Тифлисъ.

Тип. М. Вартанянцъ и К. Троицкій пер. д. № 11.

103-63

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ։

Անցեալ տարի այս դասագիրքը հրատարակուեցաւ երկրորդ՝ իսկ «Դիւցազնական աշխարհքը» առաջին տպագրութեամբ, և յօրինողը կարծում էր թէ դոցա նոր տպագրութեան կարօտութիւնը ապահոված է առ նուազը 2 տարուայ միջոցի համար. ուր ուրեմն նա ժամանակ կ՚ունենար աւելի հասուն փոփոխութեանց ենթարկել գրքերը՝ թէ իւր և թէ կողմնակի կերպով արած դիտողութեանց համեմատ և այնպէս լոյս հանել նոցա: Բայց նա անակնկալ կերպով մի այնպիսի ժամանակ տեղեկութիւն առաւ յիշեալ գրքերի սպառման մասին, երբ ոչ ժամանակը և ոչ հանգամանքները չէին ներում նոր քննութեան տակ ձգել հին տպագրութիւնները. ուստի և նոքա այս անգամ հրատարակվում են անփոփոխ.

Յօրինողը երախտապարտ սրտով տեսնում է այն համակրական ընդունելութիւնը, որին որ արժանացել են նորա ընթերցարանները իւրեանց անպաճոյճ պարզ ձևով, և ինքն էլ նորաձևութեան ախտից ազատ գոլով՝ շատ էլ չէ ցաւում որ իւր գրքերը այժմ հրատարակվում են անփոփոխ և անզարդար. նա հաստատ համոզուած է, թէ իւր հետևած ուղղութիւնը այնքան հաստատուն է, որ կարօտ չէ պճնազարդուելու, մանաւանդ, որ այդ ուղղութիւնը արդէն սկսել է ցանկալի արմատներ բանել մեր մէջ. Սակայն ինչ որ նա միանգամ արծարծել է, այն անշուշտ հետզհետէ աւելի ճոխացած պէտք է իրագործուի, և հաւանական

է, թէ կ՚իրագործուի ուրիշի ոյժերով։ Նա ուրեմն չի զարմանայ, եթէ մի այլ հեղինակ կամ յօրինող իւր տեղը հանդիսանայ, բայց հաւատում է, թէ ոչ ոք չի կարողանայ յաջողեցնել գործը մի այլ ուղղութեամբ *)։ Այս ուղղութիւնը երկու խօսքով այսպէս ենք նկարագրել ուրիշ անգամ. „Մենք Հայերս կարօտ ենք մի ընթերցարանի, որ ՄԱՅՐԵՆԻ լինի ոչ լոկ միայն իւր գործածած լեզուով, այլ նախ և առաջ իւր ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԵԱՄԲ, այսինքն որ բովանդակիչ լինի իսկ և իսկ ազգային տարրերի և կենդանի կերպով պատկերացնէ բուն Հայոց լեզուն, Հայոց ժողովուրդը և Հայոց աշխարհը։ Մի և նոյն ժամանակ նիւթը պէտք է լինի մեր ազգային Հանճարի ծնունդը՝ այսինքն ազգային մատենագրութիւնը և ոչ թէ խմաստակների թխած շինովի կարկատանքները։ Յօրինողը իսկապէս միայն ընտիր ճաշակ պէտք է ցոյց տայ և ոչ թէ ստեղծող լինի, որովհետև մեծ յամառութիւն և յանդգնութիւն է կարծել, թէ մի որ և է անհատ բարձր կարող է հանդիսանալ, քան ազգային Հանճարի գումարութիւնը։ Միայն տգեղ ճաշակի տէր մարդը և գրական կոյրը չի նկատում, թէ մեծամիտ անհատի շինած յօդուածը հայերէն է լեզուով միայն, ուրեմն ազգային է կեղևով միայն, որի միջուկը իսկապէս օտարին է, այն ևս փտած։—Բայց ուղղութեան մասին թող բաւական լինի այսքանը։

---

*) Պ. Նազարեանցը իւր „Հայոց ուսուցիչ“ դասագիրքը հրատարակելուց առաջ՝ անխնայ կերպով յարձակուեցաւ „Նահապետական եւ Հայրենի աշխարհի“ վրայ, այն եւս սորա երկրորդ տպագրութեան լոյս տեսնելուց մի քանի օր առաջ (զարմանալի դիպաւորութիւններ)։ Մենք այդ արարքի ձեւը վերաբերեցինք գրականական բախտախնդրի ոգուն, որի րեկլաման եւ սպեկուլացիան ինքնին խօսում են, ուստի անարժան կը համարենք մեր անձը՝ եթէ աւելորդ խօսքեր ուզենանք շռայլել այդ մասին։ —Մի հանգամանքում մենք իրաւունք ենք տալիս պարոնին, եւ եթէ նորա կողմից լոկ միայն շահասիրի չարախնդութիւն չէր՝ մենք էլ նորա հետ շատ ցաւում ենք սխալների համար։ Բայց աւելի ճիշտն է, եթէ ողբանք մեր տպագրական գործը. ո՞ր հեղինակը գոհ է այն աղճատումներից, որոնցից մեծ մասը իւր կամքի հակառակ են սպրդում տպագրութեան մէջ։

Սակայն եթէ բնաւ կարօտութիւն չունէինք մեր ընթերցարանների մէջ փոփոխութիւններ մտցնել անհաս մտքերին խոնարհելու և իբր թէ էական պահանջներին հաճոյանալու համար, մենք ամենից լաւ զգում ենք, թէ նոքա վերջապէս փոքր ինչ այլ կերպարանք պէտք է ստանան իւրեանց բուն նպատակին աւելի արդեամբ ծառայելու համար։ Մեր ընթերցարանները աւելի նախաշաւիղներ պէտք է լինէին մի աւելի բարձր գաղափար հաստատելու համար հայախնամ գիտակցութեան մէջ. մեր թուաբանութեան գրքերը նոյնպէս այդ նշանակութիւնը պէտք է ունենան։ Մի փորձ ենք արել նաև բնագիտութեան համար, որ մինչև այս օր աննկատելի է մնացել, գուցէ այն պատճառով, որ մի գրքի վերջի երեսների համեստ տեղում է ամփոփուել, այն է „Ընտանեկան աշխարհքի“ բացատրութեանց մէջ։ Դեռ ևս մենք յոյս չենք կորցրել, թէ միւս նախաշաւիղներն ևս լոյս կը հանենք, մանաւանդ կրօնի, գրութեան, երգեցողութեան վերաբերութեամբ։ Սոքա բոլորեքեանք «ազգային կրթութեան» կամ 4 տարուայ ընթացքով ծխական ուսումնարանի գաղափարը պէտք է ամփոփեն իւրեանց մէջ, ինչպէս որ այն մենք հասկանում ենք։ Մինչև այս օր մեր հրատարակած գրքերը հատ հատ երևալով՝ ընդհանուր գաղափարի հատուածներ էին, ուրեմն փորձեր էին. շատ բան շտապով առաջ է ասուած, ինչ որ յետոյ աւելի կատարեալ կերպով պէտք է յայտնուէր, շատ բան մոռացուել է մինչև վերջը՝ միշտ ապագային սպասելով։ Եւ ուրեմն ժամանակ է յղկել խորտուբորտը, լրացնել պակասը և նախընթաց քարերը ամբողջ շէնքին յարմարացնել պատշաճապէս։

Մենք մինչև այս օր ուզեցել ենք մերայնոց մղում տալ այդ շաւղով և ասել ենք, թէ Հայոց լեզուով ընթերցարաններ ունենք, բայց ոչ բուն հայկական ոգւով ընթերցարաններ. այժմ պէտք է աւելացնենք, թէ անունով Հայոց ուսումնարաններ շատ ունենք, բայց ո՞րքան—բուն իսկ հայացի վարժարան։ Այս խնդրին մերայինք աւելի թեթևամիտ կերպով են վերաբերել, քան երևակայել կարող ենք։ Ազգայինը այլասեռով ենք ուզում պատուաստել, բուն հայկականը դեռ չի յարգվում և չի խնամվում, որի անունով կատարուածի շատը միայն ցոյց և ինքնախաբութիւն է։ Ժամանակ է՝ ոյժերը այս կողմը դարձնել, ուր ի-

թական արդիւնք կայ սպասելիք, ժամանակ է, փաղուց անհոգ թողածը ամենայն եռանդով խնամել. և ոչ չլատել այլ ընկերանալ:

Որոնք համակրումներ մեր գործին՝ թող ընդունեն մեր շնորհակալութիւնը, իսկ Աստուած տայ, որ նոցա թիւը աւելի և աւելի բազմանայ։

Ս. Մ.

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ։

Որպէս ծաղիկ, մանո՛ւկ, քաղցր ես, և շնորհագեղ որպէս օր։
Մանո՛ւկ, մանո՛ւկ, ինձ չխաբես, միշտ կա՛ց այդպէս լուսաւոր։
Նայի՛ր վերև, տե՛ս՝ ի՛նչ սիրուն այն տեղ փայլում են աստղեր։
Նո՛ւ անթիւ են, և շողշողո՛ւն, որպէս երկու քո աչեր։
Այն տեղ, հոգեա՛կ, բնակվում է մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա՛ է, որ մեզ ուղարկում է և Կեանք, և Սէր, և Հոգի․

Շահազիզեան։

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

1. Միջագետք:

Հայաստանի ամենից յայտնի սարը Արարատն է կամ Մասիսը: Նա իւր շրջապատող բոլոր սարերից բարձր է և ամբողջ տարին ձիւնով պատած: Արարատի սահմաններին մօտիկ բղխում է Եփրատ գետը: Սա հոսում է նախ դէպ արևմուտք սարերի միջով, յետոյ վազում է դէպի հարաւ: Այն կողմերում ծագում է նաև Տիգրիսը, որ շատ արագավազ է: Այս երկու գետերի մէջ մի ընդարձակ դաշտավայր կայ որ Միջագետք է կոչվում: Դաշտավայրը ծածկուած է լայն և խոտաւէտ տափաստաններով, ուր ոչ արտեր, ոչ պարտէզներ, ոչ այգիներ և ոչ մեծ քաղաքներ կան. մարդիկ էլ քիչ են բնակում: Եւ նոքա ապրում են ոչ թէ հողագործութեամբ կամ արուեստներով, այլ խաշնապահութեամբ, և նոցա հօտերն լաւ սնունդ են գտնում այն մեծ և սիզաւէտ տափաստաններում:

Միջագետքի արևմտեան մասում, Եփրատին մօտիկ, ընկնում էր հին ժամանակներում քաղդէացւոց աշխարհը, Ուռա-

հա և Խառան քաղաքներով, Ուռհան հիւսիսում, իսկ Խառանը տափաստանների մէջտեղը:

Եփրատից այն կողմը, դէպի հարաւ երթալով, երկիրն աւազոտ ու մերկ է. ուր այլ ևս ջուր չկայ, խոտ այլ ևս չի երևում, և ուր սկսվում է այն անապատը, որ Ասորական անապատ է կոչվում: Այս երկիրը հարիւրաւոր մղոնների տարածութեամբ դէպ արևելք և հարաւ՝ տափարակ և անմարդաբնակ է, իսկ արևմտեան կողմից բարձրանում են այն լեռները, որոնց ետևն է ընկնում Քանանացոց աշխարհը, որ ձգվում է մինչև Միջերկրական ծովի ափերը:

2. Աբրահամի Միջագետքից դուրս գալը:

Մեզանից չորս հազար տարի առաջ՝ Միջագետքի Ուռհա քաղաքի մէջ մի հարուստ հովիւ կար անունը Թարա, որ երեք որդի ունէր. Աբրահամ, Նաքովր և Առան: Հօրը կենդանութեան ժամանակ Առանը Ուռհայում մեռաւ, Ղովտ անունով մի որդի թողնելով:

Թարան առաւ իւր որդի Աբրահամին, նորա կին Սարային և իւր թոռ Ղովտին, հանեց Ուռհայից ու տարաւ Խառան և այնտեղ բնակեցան: Նորա մահուանից յետոյ Տէրն ասաց Աբրահամին. «Քո երկրից և քո ազգից և քո հօր տնից ել և գնա այն երկիրը, որ ես քեզ ցոյց եմ տալու. ես քեզ մեծ ազգ կանեմ ու կօրհնեմ քեզ»:

Եւ գնաց Աբրահամը, ինչպէս որ Աստուած նորան պատուիրեց, և Ղովտն էլ նորա հետ գնաց: Եւ Աբրահամը եօթանասուն ու հինգ տարեկան էր երբ որ Խառանից ելաւ:

Եւ ճանապարհ ընկաւ նա իւր կնոջ Սարայի, իւր եղբօրորդի Ղովտի, իւր ծառաների և աղախինների հետ. առաւ

հետը բոլոր ինչքը և գնաց դէպի Քանանացոց երկիրը, մինչև Սիւքէմ քաղաքը, այն է մինչև բարձր կաղնին:

Եւ երևեցաւ Տէրը Աբրահամին և ասաց. «Ես այս երկիրը քո զաւակներին կըտամ:» Իսկ Աբրահամը այն տեղ սեղան շինեց Աստծուն՝ որ նորան երևեցաւ:

Յետոյ այն տեղից հեռացաւ և գնաց դէպի մի լեառն, որ Բեթէլի արևելեան կողմն է: Այն տեղ զարկեց իւր խորանը (վրանը), Աստծուն մի սեղան շինեց և Աստուծոյ անունովը կոչեց:

Սուրբ գրքից:

3. Յորդանանու դաշտը:

Աբրահամի նոր հայրենիքը Քանանացոց երկիրն է, որ և սուրբ երկիր է կոչվում: Համարեա նորա մէջ տեղն է Սիւքէմ քաղաքը, ուր Աբրահամն առաջին անգամ հանգըստացաւ, իսկ այն տեղից հարաւ Բեթէլն է, նորա երկրորդ հանգստութեան տեղը: Այդ երկիրն աւելի զուարթ է քան Միջագետքը. այդ տեղ բուսնում են ցորեն, պտղատու ծառեր և որթ: Այդ տեղ փոփոխակի երևում են անտառներ և մարգագետիններ, արտեր և այգիներ, շինուած են գիւղեր և քաղաքներ: Սակայն Քանանացոց աշխարհի ամենագեղեցիկ մասը Սիւքէմի և Բեթէլի կողմը չէ, այլ աւելի դէպի արևելք՝ Յորդանանու ձորի մէջ: Այս գետը ծագում է Հերմոն և Լիբանան սարերից, որ սուրբ երկրի հիւսիսումն են, և հոսում է դէպի հարաւ մի ձորի միջով, որ մօտ երկու մղոն լայն է: Այն տեղ կանանչն աւելի պերճ է, մարգերն աւելի ջրարբի, պարտէզներն աւելի ծաղկաւէտ և արտերն աւելի պարարտ են՝ քան Քանանացոց աշխարհի որ և իցէ ուրիշ տեղը: Բայց Աբ-

բրահամն ու Ղովտը կանգ չառան այս գեղեցիկ տեղերում, որպէս զի աւելի դէպ արեւմուտք երթան բնակեն:

4. Աբրահամի և Ղովտի բաժանուիլը:

Աբրահամը շատ հարուստ էր և ունէր հօտեր, նախիր-ներ, էշեր, ուղտեր, ծառաներ, աղախիններ, արծաթ և ոսկի: Եւ Ղովտը, որ Աբրահամի հետ եկել էր, նոյնպէս ունէր ար-ջառ, ոչխար և անասուն, ծառայ և խորան: Եւ երկիրը բա-ւական չէր նոցա համար, և նոքա չէին կարող միասին բնա-կել, որովհետև նոցա ստացուածքը շատ էր: Ուստի Աբրահամի և Ղովտի հովիւները անդադար վիճում և կռվում էին:

Եւ Աբրահամն ասաց Ղովտին. «Թող իմ և քո մէջ, իմ հովիւների և քո հովիւների մէջ կռիւ չլինի, որովհետև մենք եղբայր մարդիկ ենք: Ահա քո առաջն է բոլոր երկիրը, բաժա-նուիր ինձանից. եթէ դու ձախ կողմն երթաս, ես կերթամ աջ կողմը. իսկ եթէ դու աջ կողմն ես ուզում երկիր ընտրել, ես կերթամ ձախը:

Ղովտը բարձրացրեց աչքը և տեսաւ Յորդանանու բոլոր կողմերը, որ գեղեցիկ և ջրով առատ են Աստուծոյ դրախտի նման, և ընտրեց այն երկիրը՝ և գնաց դէպ արեւելք, և բնա-կեցաւ Սոդոմի մէջ:

Աբրահամը գնաց դէպի Քեբրոն և իւր խորանը զարկեց Մամբրէի կաղնու մօտ և այնտեղ Աստծուն սեղան շինեց:

Սուրբ գրքից:

5. Չոլուական կեանք:

Միջագետքի բնակիչները ոչ հողագործութեամբ և ոչ ա-րուեստներով են պարապում. այլ խաշներ են պահում, որոնք այն կողմի խոտաւէտ տափաստաններում յաւ սնունդ են գըտ-նում: Եթէ հովիւը տեսաւ թէ մէկ տեղում արածեցնելով՝ խոտը վերջացաւ, քաշվում է ուրիշ տեղ: Թարան էլ իւր որդ-կերանցով Ուռհայից Խառան քաշուեցաւ. իսկ Աբրահամն ու Ղովտը մինչև Քանանացոց երկիրն անգամ գնացին:

Երբ քաշուելու նշանը տրվում է՝ բանակի մէջ մեծ կեն-դանութիւն է տեսնվում, ծառաներից ոմանք վրաններն են տե-ղերից հանում, փաթաթում և էշերին ու ուղտերին բառնում, Կա-միւններն ցիրու ցան արածող անասուններն են ժողովում: Կա-նայքն էլ հաւաքում ու պարկերի մէջ են դնում փոքրաթիւ կահ կարասիքը, տիկերը ջրով լցնում և. ամեն բան բեռնակիր անասունների վրայ են դցում ու կապում 'ի հարկէ նախ և ա-ռաջ ճանապարհին հարկաւոր ուտելեղէնը: Այս նախապատ-րաստութիւններն որ վերջացան՝ ողջ բանակն սկսում է շար-ժիլ: Արջևից գնում են զինաւորուած ձիաւոր ծառաներ, նոցա գլուխն անցած գնում է ճանապարհին տեղեակ առաջնորդը. սոցա ետևից էլ դանդաղ ոտով՝ խաշն ու անդեան, այսինքն ոչխարն ու այծը, արջառն ու էշն և ուխտը իրանց մատաղ ձագերով, որոնք արագ երթալ չեն կարող: Սովորաբար սոցանից յետոյ գալիս է տէրն իւր ընտանիքով և իւր ծառաների կա-նանցով և որդկերանցով: Տայրը վերջացնում են դարձեալ զի-նաւորուած ծառաներ: Կողքերից էլ դարձեալ գնում են նոյն-պիսի ծառաներ՝ գամփռ շներն հետները, որոնց պաշտօնն է պահ-պանել հօտն ու նախիրը բեդուինների (Թափառականների) ա-պատակութիւնից և վայրենի կենդանիների յարձակումներից: Այսպէս այս բանակը՝ խուռքանչիւր օր կարճ կարճ ճանապարհ կտրելով՝ տեղից տեղ փոխվում է, մարդկանց աղաղակով և եր-

դով, զանգուլակների զրնկզրնկոցով, ճրնկճրնկոցով, անասունների բառաչով ու մռնչով, մինչև որ դէմ դրած վերջին տեղն հասնի։ Տեղը հասնելուն պէս նոր տեսարան է բացվում։ Վաստակած լինելով՝ մեր սևամորուս, արևակէզ, առոյգ մարդիկը փոքր ինչ հանգստանում են։ Յետոյ վեր են կենում և հետզհետէ ոմանք ցրցում են վրանները, որոնց մէջ տեղն է բռնում աւագ տիրոջ խորանը. ոմանք տանում են տիկերը սառը ջրհորից ջուր են լցնում բերում։ Այստեղ քրտնքի ու փոշու մէջ կորած մարմինն են լուանում ու խղով օծում, այն տեղ ուղտերն ու ձիանն են թիմարում ու մաքրում։ Նախիրն ու ոչխարն էլ խոտի վրայ պառկած որոճալով հանգստանում են, որոնց վրայ խնամատար ծառաներն արթուն հսկում են, որովհետև պատասխանատու են իրանց տիրոջը՝ իրանց յանձն եղած նախրի համար։ Վրաններն որ զարկվին պրծան, կաս կարասիքը տեղաւորեցին ու իրանք էլ տեղաւորուեցան՝ այնուհետև կրկին սկսվում է խաշնարածի սովորական կեանքը. ամեն օր գիշերանց վեր են կենում հովիւներն ու տանում են ոչխարն արածեցնելու. կէս օրին բերում են պէրատեղը կթելու, ու էլի բշում տանում են արօտը։ Նախրորդներն էլ նախիրն են արածեցնում։ Երեկոյեան երբ բանակատեղն են վերադառնում, տէրը համարում է իւր ապրանքը որ տեսնի լրիւ են՝ թէ չէ։ Եթէ վայրենի գազանները մի անասուն պատառել կամ թէ աւազակները խլել են, կամ եթէ մէկը ճանապարհին մոլորուել է, ծառան պէտք է փոխարէնը վճարէ։ Ուստի և ամենայն հոգատարութեամբ և զգուշութեամբ հովւում է հովիւը իւր հօտը և նախրորդը նախիրը։ Եթէ անասուններից մէկը հիւանդանում է, բոլոր ջանքով խնամում են որ առողջացնեն։ Եւ ի՞նչպէս չհոգան նոքա այս արդիւնաբեր կենդանիները։ Չէ՞ որ հովուին ամեն բան մատակարարողը նոքա են, ինչ որ նոցա ապրուստի համար հարկաւոր է. նոցա բուրդն ու մազը՝ վերարկու և վրանի ծածկոց է դառնում, նոցա կաշին ու մորթին՝ քանի քանի պիտոյք է

կատարում, նոցա միսն ու կաթը՝ սնունդ է նորան։ Թող այդ՝ ձիերը, էշերն ու ուղտերը բեռներ են կրում, հեծնվում են։ Երեկոյեան թէպէտ և նախիրը բանակն է վերադառնում, բայց մնում է դուրսը՝ բաց երկնքի տակ։ Միայն մատաղ ձագերը երբեմն ցուրտ ժամանակ վրանի մէջ են տարվում։ Ծառաները մեծաւ մասամբ վրանից դուրս են քնում։ Մի կտաւի կտոր գլխին փաթաթած, կտաւէ բաճկոն հագած ու մէջքը կաշիէ կամ շալէ գօտիով կապած, թիկունքին մի վերարկու և ոտքին սանդալիկներ (հողաթփներ), ահա այդ է հովուի հագածն ու կապածը, որ հերիք է նորան տաքից ու ցրտից պաշտպանուելու համար։ Շատ նման են հագնվում նաև կանայքը, միայն երեսներին քօղ են առնում։ Նոցա զարդարանքն է ոսկուց կամ արծաթից շինուած ապարանջաններ և օղեր։

Այս վրանաբնակների կերակուրը պարզ՝ շատ սննդարար է։ Միս, կաթ, իւղ և պանիր—կենդանին է տալիս։ Ցորեն, ձէթ և պտուղ գնում են նստաբնակ ժողովրդից կամ իրանց բերքերի հետ փոխում են։ Խմիչքը ջուրն է, որ ճանապարհին կաշէ տկերով հետերն են առնում։

Այս տկերը, մի քանի վերմակներ, պարզ պղնձկարքը, զէնքերը, ուղտերի և էշերի համետները, ձիերի թամքերը՝ իրանց ամբողջ կաս կարասիքն են։ Վրաններն էլ շատ պարզ են. խրեցնում են հողի մէջ մի քանի ձողեր և նոցա վրայ փռում են այծի կամ ուղտի մազից շինած գորշագոյն չւլա։ Սոքա տխուր պատկեր կ'ունենային՝ եթէ չորս կողմը աշխոյժ գործունէութիւն և կենդանութիւն չտիրապետէր։ Այս պատճառով արդարև զուարճութիւն է նորա համար, ով որ այսպիսի բանակի մէջ է ապրում։ Եթէ բանակի տէրը նկատում է հեռուից՝ թէ մի օտար մարդ է մերձենում, անպատճառ գնում է նորա առաջ և հրաւիրում է իր խորանը։ Ապա ջուր են բերում, հիւրի ոտները լուանում են, սեղան են գցում և բե-

րում են նորան թանէ սպաս, կարագ, սեր, մածուն, մինչև անգամ խորոված։

6. Սենաար

Աբրահամի հին հայրենիքն էր Միջագետքը, վերին Եփրատի և վերին Տիգրիսի մէջ եղած աշխարհը։ Այս երկու գետերը քանի գնում՝ այնքան միմեանց մերձենում են, վերջապէս միանալով թափվում են Պարսից ծովի մէջ։ Խառնուրդին մօտիկ երկու գետերի մէջ եղած երկիրը կոչվում էր Սենաար։ Սենաարը հարթ դաշտագետին է, լեռներից զուրկ, ինչպէս Միջագետքը, բայց չունի արօտատեղիներ, որովհետև բոլոր հողը մշակուած է։ Այն տեղ կան շատ բերրի արտեր, պտղաւէտ պարտէզներ և դալարազարդ անտառներ։ Հին ժամանակներում այս տեղ էր Բաբելոն քաղաքը Եփրատի ափերում։ Եւ որովհետև շինութեան համար քար չկար, կաւից աղիւս էին թափում թրծում ու բանեցնում և շաղախի փոխարէն գետնի կուպրն էին գործ ածում։ Այս նիւթերից շինուեցաւ Բաբելոն քաղաքն ու աշտարակը։ Սենաար աշխարհի ժողովուրդը շատ պատերազմասէր էր և հզօր թագաւորներ ունեցաւ։ Նոցանից մէկն էր և Նեբրովթը, որ մի հսկայ—որսորդ և քաջ մարտիկ մարդ էր։ Ուստի և յետոյ առակ դարձաւ այս խօսքը «Նեբրովթի պէս հսկայ որսորդ Աստծու առաջ.» որ ասում էին քաջ ու կռուող մարդու համար։ Նեբրովթին կամ Բէլին յաղթեց միայն մեր նախահայր Հայկը և ազատեց նորա բռնակալ ձեռքից իր երկիրը և մեր հայրենիքը, այն է Հայաստանը։

7. Աբրահամի կռիւը չորս թագաւորների հետ։

Մի անգամ Սենաարի թագաւորը և նորա հետ երեք ուրիշ թագաւորներ յարձակուեցան դրսի երկիրների վրայ և ամենայն ինչ կողոպտեցին և աւերեցին։ Սոդոմի և Գոմորի թագաւորներն ու ուրիշ երեք թագաւորներ պատրաստուեցան և չորս օտար թագաւորների դէմ ելան աղի ձորի մէջ, ուր շատ նաւթի հորեր կան։ Բայց Սոդոմի և Գոմորի թագաւորները կռուի մէջ յաղթուեցան, և շատ մարդիկ էլ կոտորուեցան։ Մնացածները փախան լեռնակողմը։ Չորս օտար թագաւորները առան Սոդոմի և Գոմորի բնակիչները և նոցա համբարները, ևս և Ղովտին և նորա ինչքը՝ և գնացին։

Մահից ազատուածներից մէկը հասաւ Աբրահամին, որ բնակվում էր Մամբրէի կաղնու տակ և պատմեց այս։ Եւ երբ որ Աբրահամը լսեց, թէ իւր եղբօրորդին Ղովտը գերի է առնուած, երեք հարիւր և տասնութ ընդոծիններին (տանու մարդ) զինուորեց և ասպատակ թագաւորների ետևներից ընկաւ մինչև Դանի կողմերը։

Այս տեղ գիշեր ժամանակ հասաւ նա նոցա իւր ծառաներով, որ երկու խումբ բաժանեց, և փախցրեց նոցա Դամասկոսից էլ հեռու։

Այսպէս Աբրահամը ազատեց Ղովտին և Սոդոմի ու Գոմորի ժողովրդին իրանց ստացուածքներով։

Եւ երբ որ նա կոտորածից դառնում էր, նորա առաջն եկաւ Սոդոմի թագաւորը և Մելքիսեդեկ Շալեմի թագաւորը։ Մելքիսեդեկը հանեց հաց և գինի. օրհնեց Աբրահամին և ասաց. «Օրհնեալ ես դու բարձրեալ Աստուծուց, որ երկինք և երկիրը ստեղծեց. փառաբանեալ է բարձրեալ Աստուածը, որ քո ձեռքդ մատնեց քո թշնամիներիդ»։

Եւ Սոդոմի թագաւորն ասաց Աբրահամին. «Տուր ինձ դարձեալ իմ մարդիկը, աւարը թող քեզ մնայ»։

Իսկ Աբրահամը պատասխանեց. «Երդւում եմ բարձրեալ Աստուծով, որ երկինքն և երկիրն ստեղծեց, որ ես ամենայն բանից, ինչ որ քոնն է, մի թել կամ կօշկի մի կապ չեմ վերցնի, որ չասես թէ դու հարստացրիր Աբրահամին: Բայց որչափ որ ծառաները կերան և այն մարդիկը, որոնք ինձ հետ եկան պատերազմելու, նոքա իրանց բաժինը տուր»:

Սուրբ գրքից:

8. Զինուորական կեանք:

Մեզանում այժմ զինուորականները առանձին դասակարգ են կազմում: Ամեն ազգերից չեն առնում զինուոր, զորօրինակ անդրկովկասի Հայերը առ այժմ ազատ են զինուորագրութիւնից. անչափահասներին էլ զինուոր չեն տանում, այլ չափահասներին: Զինուորութեան կանչուածները շատ տարի մնում են նոյն պաշտօնի մէջ և այդ ժամանակ վարժվում են զէնք բանեցնելու: Հին ժամանակներում այսպէս չէր, հապա ամեն առողջ տղայ մարդ զէնք էր բանեցնում, որ մանկութիւնից սովորում էր: Եթէ թշնամի գար, նորա դէմ ոտի էին կանգնում բոլոր զինավարժ տղայ մարդիկը: Մի և նոյն մարդիկ, որ խաղաղութեան ժամանակ ոչխար էին արածում, կամ արտ էին հերկում, կամ որսի էին գնում, պատերազմի ժամանակ զինուորական էին դառնում. թողնում էին իրանց վրանները, քաղաքներն ու անտառները, բաժանվում էին իրանց ընտանիքից և ցեղից, զէնք էին առնում ձեռքերը, որ լինում էր կամ նետ ու աղեղ, կամ նիզակ և կամ պարսատիկ: Թափառող հովիւներին առաջնորդում էր նահապետը կամ ցեղապետը, իսկ քաղաքացիներին առաջնորդում էր թագաւորը: Սա իր զօրքի վրայ կարգում էր հարիւրապետներ և յիսնապետներ: Թագաւորներից ոմանք շատ ցեղերի վրայ տէր էին, նոքա հետ ի միասին

արշաւում էին ուրիշ երկիրներ, կողոպտում ու բնակիչներին գերի էին տանում: Այսպէս «Սենաարի թագաւորը և նորա հետ երեք ուրիշ թագաւորներ յարձակուեցան Քանանացոց երկրի վրայ և ամենայն ինչ կողոպտեցին ու աւերեցին: Սոդոմի և Գոմորի թագաւորներն ու ուրիշ երեք թագաւորներ պատրաստուեցան և չորս օտար թագաւորների դէմ ելան աղի ձորի մէջ»: «Եւ երբ որ Աբրահամը լսեց թէ իր եղբօրորդին գերի է առնուած, զինաւորեց իր ծառաներին և անպատակ թագաւորների ետևներից ընկաւ մինչև Դանի կողմերը, որ տեղ գիշեր ժամանակ հասաւ նա նոցա իր ծառաներով, որ երկու խումբ բաժանեց, յաղթեց նոցա և փախցրեց Դամասկոսից էլ հեռու»:

Ասորիքի և Արաբիայի անապատներում, ինչպէս առաջ, այժմ էլ կենում են այնպիսի մարդիկ որ միայն աւազակութեամբ են ապրում: Նոքա անապատի աւազակներ են և այս օր Բեդուին են կոչվում: Եթէ պատահեցաւ որ նոքա մի տեղ նախիր փախցրին կամ կարաւան կտրեցին, իսկոյն քշում են ձիերն ու փախչում իրանց աւարովն անյայտանում են անապատի հեռաւոր խորքերում: Այս անծանօթ խորշերն են նոցա սովորական ապրելու տեղերը. և եթէ լինում է որ երկար ժամանակ առիթ չեն գտնում մարդաբնակ դաշտերում ու մեծ ճանապարհների վրայ աւազակութիւններ անելու, որսի հետ են լինում, կամ իրանց համար խաշնարածութիւն են անում: Որսում են՝ իրանց անշէն դաշտերում կամ անկոխ ժայռերում՝ ջայլամն և յամոյր (վայրի այծ): Նոցա հագուստը հովիւների և որսորդների հագուստի նման է:

9. Մեռեալ ծով:

Ելնենք Աբրահամի կացած տեղից, այսինքն Քեբրոնից, առնենք Դաւթի ճանապարհն ու երթանք դէպ արևելք: Ծա-

նապարհի վրայ կը պատահենք մի մեծ ջրի, որի մէջ թափւում է Յորդանան գետը. Մեռեալ ծով է իւր անունը: Լայնութիւնն է մօտ երկու մղոն, տասը մղոն է երկայնութիւնը: Արեւելեան և արեւմտեան ափերը ցից ժայռերով պատած են: Չորս կողմը անապատ ու անբեր է: Այդ Մեռեալ ծովի ջուրն աղի ու դառը համ ունի. ձուկ ու բոյս էլ մէջը ապրել չեն կարող: Իսկ առաջ այդպէս չէր. իւր ափերին փառաւոր ծառաստաններ, ջրաւէտ մարգագետիններ և շքեղ պարտէզներ կային: Ս. Գրոց մէջ ասուած է. «Ղովտը բարձրացրեց աչքը և տեսաւ Յորդանանու բոլոր կողմերը, որ գեղեցիկ են և ջրով առատ են Աստուծոյ դրախտի նման, և ընտրեց այն երկիրը»: Այդ տեղ շինուած էին նաև պերճ և հարուստ քաղաքներ, օրինակ Սոդոմ և Գոմոր, որոնց մէջ իշխում էին թագաւորներ, ինչպէս և Սենաար դաշտի Բաբելոն քաղաքի մէջ:

10. Սոդոմի և Գոմորի կործանումը:

1. Եւ Աստուած Աբրահամին երեւցաւ Մամբրէի կաղնու տակը, երբ որ նա նստած էր իր խորանի դռան առաջ, օրուայ ամենատաք ժամանակը: Եւ աչքերը բարձրացնելով՝ տեսաւ որ ահա երեք մարդիկ կանգնած էին իրանից մի փոքր հեռու: Եւ նոցա տեսնելուն պէս՝ իւր խորանի դռնից ելաւ գնաց նոցա առաջ, երկրպագեց և ասաց. «Տէր եթէ քեզ հաճոյանալ կարողացայ. մի՛ հեռանար իսկոյն քո ծառայից. Թո՛ղ քիչ ջուր բերել տամ, լուանան ձեր ոտները և զովացէք այս ծառի տակ. հաց էլ բերեմ, կերէք և այնպէս գնացէք ձեր ճանապարհը. բա՛խտս բերեց՝ որ դուք դէպի ձեր ծառայի դուռն եկաք»: Նոքա ասացին «Արա՛, ինչպէս ասացիր»:

Աբրահամը վազեց խորանը Սառայի մօտ և ասաց. «փութա՛ շաղ տուր երեք չափ շարմաղուն ալիւր և շինիր նկան-

ներ»:—Իսկ ինքը վազեց նախիրը և առաւ մի մատղաշ ու լաւ որթ և տուեց ծառային ու պատուիրեց շուտով պատրաստել: Եւ առաւ կարագ ու կաթ և պատրաստ հասուցած որթը դրեց նոցա առաջ՝ ու կերան, իսկ ինքը կանգնած էր նոցա առաջ՝ ծառի տակ:

Երբ մարդիկ կերան խմեցին պրծան, վերկացան ու գնացին դէպի Սոդոմի կողմը. «Աբրահամն էլ գնում էր հետները, նոցա ճանապարհ ձգելու: Եւ ասաց Տէրը. «Միթէ թագցնելո՞ւ եմ իմ ծառայ Աբրահամից այն ինչ որ անելու եմ. Նա մեծ ու հզօր ազգ է լինելու: Ես գիտեմ որ նա իւր որդոց և ժառանգներին կը պատուիրէ՝ որ Աստուծոյ ճանապարհը պահեն և արդարութիւն ու իրաւունք գործեն»: Եւ ասաց Աստուած Աբրահամին. «Սոդոմացոց և Գոմորացոց աղաղակը շատ շատացաւ, նոցա մեղքն էլ մեծացաւ. երթամ տեսնեմ թէ արդեօք իրանց աղաղակի համեմատ, որ ինձ հասնում է, անում են թէ չէ՛, որ գիտենամ»:

Դարձրին այն մարդիկ իրանց երեսը դէպի Սոդոմի կողմը ու գնացին: իսկ Աբրահամը մնաց Աստուծոյ առաջ կանգնած, մօտեցաւ և ասաց. «Միթէ դու արդարին ամբարշտի հետ պիտի կորցնես: Եթէ քաղաքի մէջ յիսուն արդար լինին, նոցա կը կորցնես, չես ների բոլորին այն յիսուն արդարի համար, եթէ կան: Քաւ լիցի քեզ, թէ դու այդ բանն անես՝ և արդարին ամբարշտի հետ սպանես, որ արդարը ամբարշտի հաւասար լինի. քաւ լիցի քեզ, որ բովանդակ երկրի դատաւորն ես. դու այդպէս չես դատիլ»:

Եւ ասաց Աստուած. «Եթէ ես Սոդոմ քաղաքի մէջ յիսուն արդար գտնեմ, նոցա համար բոլոր տեղին կը ներեմ»: —Աբրահամը պատասխանեց: «Համարձակուեցայ Աստուծոյ հետ խօսել, բայց ես հող եմ և մոխիր: Եթէ յիսուն արդարից հնգով չափ պակասի, միթէ հնգի համար բոլոր քաղաքը կը կործանես:—Նա ասաց. «Չեմ կործանիլ, եթէ քառասուն և

հինգ արդար գտնեմ»։—Եւ Աբրահամը էլի խօսեցաւ և ասաց. «Իսկ եթէ քառասուն արդար գտնուի այն տեղ»։—Նա պատասխանեց. «Քառասունի համար չեմ կործանի»։—Աբրահամն ասաց. «Կը բարկանա՞ս, Տէ՛ր, եթէ էլի խօսեմ. գուցէ երեսուն գտնուի այն տեղ»։—Իսկ նա ասաց. «Եթէ երեսուն գտնեմ, չեմ կորցնի»։—Եւ Աբրահամն ասաց. «Է՛լ միանգամ սկսայ խօսել Աստուծոյ հետ. գուցէ քսան գտնուի»։—Տէրն ասաց. «Քսանի համար չեմ կորցնի»։—Եւ Աբրահամն ասաց. «Տէ՛ր, չբարկանաս, եթէ մի խօսք էլ ասեմ. գուցէ տա՛սը գտնուին»։—Իսկ նա ասաց. «Տասի համար էլ բոլորին կը ներեմ»։

Եւ գնաց Աստուած՝ երբ որ Աբրահամի հետ խօսելը—դադարեցրեց. իսկ Աբրահամը դարձաւ իւր տեղը։

2. Երկու հրեշտակները Սոդոմ եկան իրիկնադէմ. և Ղովտը նստած էր քաղաքի դռան մօտիկ։ Եւ երբ որ նոցա տեսաւ, վեր կացաւ, առաջ գնաց, երկիրպագեց և ասաց. «Տեարք, եկէք ձեր ծառայի տունը և գիշերեցէք. թող ձեր ոտները լուանամ, և այնպէս առաւօտը վաղ վեր կացէք և գնացէք ձեր ճանապարհը»։

Բայց նոքա ասացին. «Ոչ, մենք քաղաքի հրապարակումը կը մնանք գիշերը»։—Իսկ նա չուզեց թողնել նոցա, այնպէս որ նոքա փոխեցին իրանց ճանապարհը և գնացին նորա տունը։ Եւ նա ընթրիք պատրաստեց նոցա համար, բաղարջ թխեց, և նոքա կերան։

Եւ դեռ նոքա քուն չէին մտել՝ որ քաղաքի մարդիկը, մեծից սկսած մինչև փոքրը, բոլոր ժողովուրդը ի միասին, պատեցին տունը, և Ղովտին դուրս էին կանչում և ասում. «Ո՞ւր են այն մարդիկը, որ գիշերը քեզ մօտ մտան։ Դուրս բեր նոցա, որ նոցա հետ մեր բանը տեսնենք»։—Դռնից դուրս եկաւ Ղովտը նոցա մօտ, դուռը վրայ քաշեց իւր ետևից և ասաց. «Եղբա՛յրք, մի՛ գործէք այդ չարութիւնը. այդ մարդկե-

րանց մի՛ վնասէք, որովհետև մի անգամ իմ տան գերաններն տակ մտան»։

Իսկ նոքա ասացին. «Հեռո՛ւ գնա. պանդխտութեամբ եկար մեր մէջ բնակելու, միթէ դատաստանն էլ դատելու. թէ չէ՝ հիմա քեզ էլ կը չարչարենք նոցանից աւելի»։—Եւ խիստ բռնադատում էին Ղովտին. և այն է դուռն էլ կոտրելու վրայ էին երբ հրեշտակները ձեռքերը մեկնեցին և Ղովտին տուն քաշեցին ու դուռը կողպեցին։ Իսկ այն մարդիկը, որ դուրսը դռան առաջ լցուած էին, մեծ և փոքր բոլորեքեանք կուրացան՝ այնքան զուր ման եկան դռները գտնելու համար՝ որ դադարեցան։

Հրեշտակներն ասացին Ղովտին. «Ունի՞ս այս տեղ փեսայ, որդիք կամ դստերք, կամ ուրիշ ազգական ունի՞ս քաղաքի մէջ. հանիր նոցա այս տեղից, որովհետև մենք պէտք է այս տեղը կործանենք. սոցա մեղքը մեծ է Աստուծոյ առաջ. նա մեզ ուղարկեց, որ սոցա սատակեցնենք»։—

Գնաց Ղովտը և խօսեցաւ իր փեսաների հետ, որ իւր աղջիկներին պէտք է առնէին. «Եկէք այս տեղից դուրս գնացէք, որովհետև Աստուած այս քաղաքը կործանել է ուզում»։ Իսկ նոքա կարծեցին թէ ծաղր է անում և չհաւատացին նորան։

Եւ երբ որ առաւօտ եղաւ, հրեշտակները Ղովտին շտապեցնում էին և ասում. «Վեր կաց, ա՛ռ քո կնոջդ և երկու դուստրներիդ, որ քեզ մօտ են և դուրս արի՛ որպէս զի դու էլ չկորչիս այս քաղաքի անօրէնութեան հետ»։ Բայց որովհետև նոքա տարակուսած էին թէ ինչ անեն, հրեշտակները բռնեցին նորա, նորա կնոջ և նորա երկու դուստրների ձեռքը, որովհետև Աստուած նորան խնայել էր ուզում։ Եւ տարան նորան՝ քաղաքից դուրս հանեցին և ասացին. «Ազատի՛ր կեանքդ և յետ մի՛ նայիր. մինչև անգամ մի՛ մնար այս կողմերում, այլ գնա լեռը՝ որ նոցա հետ չկորչուես»։

(3701-2009)(1793-2009)
146-2012

Եւ երբ արեգակը ծագեց երկրի վրայ, Աստուած ծծումբ ու հուր թափեց երկնքից Սոդոմի և Գոմորի վրայ և կործանեց Յորդանանու ամբողջ դաշտը: Ղովտն ու իւր աղջիկները փախան, միայն նորա կինը, որ չլսելով հրեշտակների ձայնին՝ կանգնեց և յետ նայեց, իսկոյն տեղն ու տեղը պատժուեցաւ և աղի արձան դարձաւ։

Ղովտը իր երկու դուստրներով գնաց լեռը ապաստանելու, և կացաւ մէկ քարանձաւի մէջ:

Եւ Աբրահամը առաւօտը վաղ երթալով այն տեղ, ուր Աստուծոյ առաջ կանգնել էր, աչքը շրջեց Սոդոմի և Գոմորի կողմը և գաւառի երկրի վրայ. և ահա տեսաւ որ երկրից հնոցի մրրիկի նման բոց է ելնում:

Սուրբ գրքից:

11. Արաբիա:

Թէ Քեբրոնից, ուր Աբրահամն է կենում, ելնենք երթանք դէպի հարաւ-արևելք, կը հասնենք մի աշխարհ, որ մեզ ծանօթ եղած երկրներից շատ աւելի ընդարձակ է, և կոչվում է Ա ր ա բ ի ա: Արևելքից նորա սահմանն է Պարսից ծովը, հարաւից՝ արաբիականը, և արևմտքից՝ Կարմիրը: Հիւսիսից Ասորիքի անապատն է՝ կից արաբիական անապատին: Այս անապատը շատ բարձր է ծովի երեսից և շատ ընդարձակ տարածութիւն ունի. Ճանապարհորդի աչքին երևում են միայն աւազ ու երկինք: Սակայն երբեմն այստեղ այնտեղ երևութանում են արագավազ ջայլամը, սրարշաւ յամոյրը կամ բեդուինները իրանց օդապարիկ նժոյգներով: Արեգակն այրում տոչորում է: Շատ քիչ է պատահում, որ անձրև գայ: Ոչ մէկ տեղ չի երևում անընդհատ հոսող գետ, իսկ մի ծառ՝ որ զովարար ստուեր

արձակէր՝ շատ հազիւ է գտնվում: Գրեթէ հողի հաւասար թուփն ու տատասկի մի քանի բոյսերը երբեմն երբեմն ուղտերին մի պատառ սնունդ են տալիս: Միայն մի քանի օր երկար ճանապարհ անելուց յետոյ կ'երևայ օվազիս, այսինքն այնպիսի տեղ՝ ուր յորդաջուր աղբիւրը իւր չորս կողմի հողը բարեբեր է արել: Այդ տեղերում արմաւենին զովացնում և սնունդ է մատակարարում կարաւաններին:

Արաբիան մեծ քաղաքներ ունի ծովի եզերքներին, կամ նաև փոքր քաղաքներ երկրի խորքերում:

12. Աբրահամի զաւակները:

Մի անգամ Աստուած Աբրահամին երազում երևեցաւ և ասաց «Ես եմ քո Աստուածը, հաճոյ եղիր իմ առաջ և անարատ եղիր: Եւ մի երկնչիր, ես կը լինեմ քեզ վերակացու, և քո վարձը առատ կը լինի».

Իսկ Աբրահամն ասաց. «Տէր, էլ ինչ ես ուզում ինձ անել, ես կորչում եմ անորդի, ինձ ժառանգ չտուիր. ահա տես իմ ծառայի որդին, այս Եղիազար Դամասկացին, իմ տան ծառան իմ ժառանգս պէտք է լինի»:

Իսկոյն Աստուծոյ ձայնը լսելի եղաւ նորան. «Դա քեզ չի ժառանգի, այլ քո որդին քեզ պէտք է ժառանգէ». Հրամայեց որ խորանից դուրս գայ, և ասաց. «Նայիր երկինքին և համարիր աստղերը. կարո՞ղ ես համարել: Ահա այդպէս պէտք է բազմանայ քո ժառանգութիւնը»:

Շատ տարիներ անցնելուց յետոյ յիրաւի Աստուած Աբրահամին և նորա կնոջ Սառային մէկ զաւակ պարգևեց, և Աբրահամը նորան Իսահակ կոչեց:

Մանուկն աճում էր և ծծից կտրուեցաւ. և Աբրահամը մեծ ուրախութիւն արաւ այն օրը, երբ նորա որդի Իսահակը

ծծից կտրուեցաւ: Այս բանի վրայ Իսմայելը, որ եգիպտացոց աղախնի Հագարի որդին էր, ծիծաղեցաւ և Սառան տեսաւ որ նա իր որդուն ծաղրում է: Եւ ասաց Աբրահամին. «Հեռացրու այս աղախնին իր որդով». Այս խօսքը խիստ թուեցաւ Աբրահամին: Բայց Աստուած ասաց նորան. «Մի նեղանար մանկան և աղախնի համար: Ինչ որ Սառան քեզ ասէ, լսիր, որովհետև Սահակով պէտք է կոչուի քո ժառանգութիւնը, բայց և աղախնի որդուն մեծ ազգ պէտք է անեմ»:

Առաւօտը վերկացաւ Աբրահամը, առաւ հաց և տկով ջուր ու տուեց Հագարին. Նորա ուսի վրայ դրեց մանուկին և արձակեց նորան: Գնաց նա. բայց մոլորուելով անապատում շրջեցաւ և եկաւ Բերսաբէ: Տկի ջուրը հետզհետէ նուազեց և նոքա ծարաւում էին. մայրը ձգեց մանուկին մի ծառի տակ և գնաց նստաւ նորա յանդիման վտաւանի (նետ ձգելու չափի) հեռաւորութեամբ: Եւ ասաց. «Չեմ կարող որդուս մահը աչքով տեսնելը»: Յանդիման նստած էր, իսկ մանուկը ձայն բարձրացրեց և լաց եղաւ:

Աստուած լսեց մանկան ձայնը՝ և Աստծոյ հրեշտակը երկնքից Հագարին կանչեց և ասաց. «Այդ ի՞նչ է, Հագար, մի վախենար, Աստուած լսեց մանուկի ձայնը, որ այդ տեղ ընկած է: Վեր կաց, ա՛ռ մանուկդ և քո ձեռքով զօրացրու նորան, որովհետեւ մեծ ազգ եմ ուզում անել դորան»:

Եւ Աստուած բաց արաւ նորա աչքը, այնպէս որ մի ջրհոր տեսաւ նա. գնաց տիկը ջրով լցրեց և խմացրեց որդուն: —Եւ Աստուած Իսմայելի հետ էր. աճում էր և բնակում էր անապատի մէջ և քաջ աղեղնաւոր դարձաւ: Նորա ժառանգները տասներկու ազգ բաժանուեցան և տասներկու իշխան ունեցան և բնակում էին իրանց հովուական վրաններում:

Սուրբ գրքից:

13. Քաղաք և տուն արևելքում:

Մենք արդէն արևելքում բաւական քաղաքներ գիտենք. Քանանացոց աշխարհի մէջ՝ Սիւքեմ բարձր կաղնով, Բեթել, Քեբրոն Մամբրէի կաղնով, Դան և Սալէմ (Երուսաղէմ) —Յորդանանու դաշտի մէջ՝ Սոդոմ և Գոմոր,—Ասորիքի մէջ՝ Դամասկոս—Միջագետքի մէջ՝ Ուռհա և Խառան,—Սենաարի մէջ՝ Բաբելոն: Այժմ տեսնենք թէ մեր դրացի երկիրներում քաղաքը ինչ տեսք ունի և ինչպէս է շինուած:

Քաղաքները արևելքում գրեթէ այժմ էլ այնպէս են՝ ինչպէս որ հին ժամանակներումն էին: Մեծաւ մասամբ պարիսպներով պատուած են նոքա: Երբեմն ամբողջ քաղաքի շուրջը քաշուած են պարիսպներ, և պարիսպների վրայ կանգուն են բարձր, քառակողմեան աշտարակներ, որոնք ունին նաև կոփած քարից շինուած պաշգամբներ (արապահներ): Պատնէշներից էլ վեր բարձրանում են պատից ներս տնկուած նոճիներն ու ուրիշ ծառերը: Պարսպի դռներից մտնում ենք քաղաքի փողոցները, որ նեղ ու ծուռ են և վատ կամ բնաւ չեն սալայատակած: Աւելի լայն են այն փողոցները, որոնք տանում են հրապարակները:

Տները երբեմն քարից, բայց մեծաւ մասամբ կաւից են շինած: Նոքա դրսից շատ անշուք են. նոցա պատերը բոլորովին մերկ են և ունին մի երկու վանդակապատ փոքր պատուհաններ, որոնք կարմիր կամ կանաչ ներկած փեղկերով են փակվում: Տան դռները ցած են և անզեղ: Տանիքները տափակ են, և սանդուղներ ունին վերան ելնելու համար: Հով երեկոներին բնակիչները նստում են այնտեղ և շատ անգամ նաև վերևն են քնում: Տան ներսը աւելի ուրախ տեսք ունի: Գաւիթը շատ անգամ մարմարով է սալուած, ծառերը չորս կողմից ստուեր են արձակում, շատրուանները ախորժ զովու-

թիւն են տարածում, ծաղիկները բուրում են։ Շատ անգամ գաւիթը սիւնազարդ անցքերով է պատած։ Սոցա ետեւից երեւում են դռներ, որոնք սենեակներն ու դահլիճներն են տանում։ Սոքա եւս մարմարեայ յատակ ունին, որոնց վրայ հարուստ տներում նուրբ և թանկագին գորգեր են փռուած։ Պատերի ստորին մասի երեսը մարմարով է ծածկուած, իսկ վերին մասը շքեղ նկարուած է։ Պատի կողմը շարուած են բազմոցներ, որ թախտ կամ դիւան են կոչվում. ուրիշ աւելի կահ կարասիք սենեակներում չեն երեւում։

14. Կրկին այրի գնելը։

Սառան հարիւր քսան և եօթ տարեկան էր երբ մեռաւ Քեբրոնում՝ Քանանոցոց աշխարհի մէջ։ Աբրահամն եկաւ Սառայի վրայ ողբալու և սուգ անելու։ Յետոյ վեր կացաւ դիակի վրայից և խօսեցաւ Քետի ցեղի որդոց հետ և ասաց. «Ձեր մէջ պանդուխտ և նժդեհ եմ, արդ տուէք ինձ մի ժառանգական գերեզման՝ որ իմ մեռելը թաղեմ»

Քետի որդիքը պատասխանեցին Աբրահամին և ասացին. «Լսիր մեզ. Տէր, Աստուծոյ իշխան ես մեր մէջ, մեր ընտիր շիրիմների մէջ թաղիր քո մեռելը, և ոչ ոք քեզ այդ չի արգելի։»

Վեր կացաւ Աբրահամը երկրպագեց ժողովրդեան առաջ և ասաց. «Եթէ դուք յօժար էք որ իմ մեռելը թաղեմ, հապա լսեցէք և ինձ համար բարեխօսեցէք Եփրոնի առաջ, որ ինձ կրկին այրը տայ, որ իր ագարակի վերջակումն է. ես կը տամ նորան արծաթ որչափ որ արժէ, ձեր մէջը իմ սեպհական գերեզմանն ունենալու համար։»

Պատասխանեց Եփրոնը Քետի որդոց ականջին և ամենուն, որոնք նորա քաղաքի դռներով ել ու մուտք էին ա-

նում. «Ոչ, Տէր, լսիր ինձ. ես քեզ պարգեւում եմ ագարակը և նորա միջի այրը և տալիս եմ քեզ իմ ամենայն քաղաքակիցներիս առաջ. դու քո մեռելը թաղիր նորա մէջ։»

Աբրահամն երկրպագեց երկրի ժողովրդեան առաջ և ասաց Եփրոնին. «Որովհետև ագարակը տալիս ես ինձ, հապա խնդրեմ փոխարէնը առ ինձանից արծաթ, առ ինձանից և ես մեռելս կը թաղեմ։»

Եփրոնը պատասխանեց. «Չէ, լսիր ինձ, այն գետնի գինը չորս հարիւր սատր (դրամի կշիռը) արծաթ է. իսկ իմ և քո մէջ այս ի՞նչ արժէք ունի։ Ուրեմն թաղիր քո մեռելը անհոգ։»

Եւ երբ որ Աբրահամն այս լսեց, կշռեց Եփրոնի արծաթը, այսինքն չորս հարիւր սատր վաճառականների ընտիր արծաթը։ Այսպէս հաստատեցաւ Եփրոնի ագարակ, ուր կրկին այրն է, Մամբրէի յանդիման, որպէս Աբրահամի ստացուածք, ագարակը և նորա մէջ եղած այրը և բոլոր ծառատունկը՝ որ ագարակի շուրջը և նորա սահմաններումն է։ Եւ ապա թէ Աբրահամը իր կին Սառային թաղեց ագարակի կրկին այրի մէջ։

Սուրբ գրքից։

15. Քեբրոնից Խարան։

Աբրահամը Ղովտի հետ Միջագետքից եկաւ Քանանացոց աշխարհը։ Այժմ, որ մենք բաւական ճանաչում ենք մեր դրացի երկիրները, աւելի մանր քննենք այս ճանապարհը. բայց մենք ներհակ ընթացքով կ'անցնենք այդ ճանապարհը, այսինքն սուրբ երկրից սկսած կու գանք խառանի տափաստանները։

Թողնենք Աբրահամի վրանները, որ Մամբրէի կաղնու տակն են, Քեբրոնից դէպ արեւելք, ուր՝ ո՛չ հեռու այդ քա-

ղաքի դռնից՝ Աբրահամը Քետի ժողովրդեան առաջ Եփրոնից գնեց մի ագարակ կրկին այրով իր և իր ժառանգների թաղման համար, և շարունակենք մեր ճանապարհը դէպի հիւսիս: Մենք կը հասնենք նախ և առաջ Սալէմ (Երուսաղէմ), որի Մելքիսեդեկ թագաւորը Աբրահամի առաջն եկաւ և հաց ու գինի բերեց: Սալէմը մի քանի բլուրների վրայ է շինած. մինը նոցանից կոչվում էր Սիօն, որի վրայ շինուեցաւ թագաւորական ամրոցը: Արևմտեան, հրաւային և արևելեան կողմից Սալէմը շրջապատում են խոր, զառիվայր ձորեր. արևելեանը կոչվում է Յովսափատ: Այս ձորերով անձրևի ժամանակ վտակներ են վազում դէպի Յորդանան: Սալէմից հիւսիսային ճանապարհը անցնելով Բեթէլի միջով, որ Աբրահամի հանգստութեան տեղն է, տանում է դէպի Սիւքէմ: Նա այստեղ իր առաջին խորանը կանգնեցրեց և սեղան շինեց Աստուծուն: Այժմ դառնանք հիւսիսային արևելք, իջնենք Յորդանանու դաշտը և անցնենք այդ գետի ծանծաղ տեղովը: Յորդանանու այն կողմը որ բարձրանանք սարերի վրայ՝ կը հասնենք Հերմոնի ստորոտը: Նորա գագաթները ամբողջ տարին ձիւնով պատուած են: Գնանք նորա հարաւային կողմը և շրջելով շարունակենք մեր ճանապարհը այն պտղաւէտ դաշտով, ուր ի միջի այլոց կայ Դանը, և յետոյ դառնանք հիւսիս: Շուտով կը տեսնենք Դամասկոս, Եղիազարի հայրենիքը: Նորա պարիսպներն ու աշտարակները մարմարից են շինուած, և ինքը մեծ տարածութեամբ ծաղկաւէտ պարտիզներով շրջապատուած է: Մինչև այս տեղ քշեց Աբրահամը Սենաարի թագաւորին և նորա դաշնակիցներին: Շարունակենք մեր ճանապարհը Ասորիքի անապատով դէպի հիւսիսային արևելք: Դեռ երկար ժամանակ մեր աչքին կ'երևան արևմտքից Լիբանանի սարերը: Պէսպէս զրկողութիւններից և վտանգներից յետոյ կը հասնենք Եփրատի ափերը: Գետի այն կողմն է երևում Միջա-

գետքը իր մրգաւէտ տափաստաններով: Գուցէ մի որև է հովուական բանակի գորշ վրաններն էլ երևան մեր աչքին: Որոնենք դարձեալ մի ծանծաղ տեղ, որովհետև այս տեղ կամուրջներ չկան: Միւս ափը հասնելով, դառնանք հիւսիս, ու շուտով կը հասնենք մեր միտքը դրած տեղը, այսինքն Խառան, որ Աբրահամի նախնական հայրենիքն է:

16. Ռեբեկայ:

Աբրահամը ծերացած էր և Աստուած օրհնեց նորան ամենայն բանով: Եւ Աբրահամն ասաց Եղիազար դամասկացուն, իր տան ծառաների երէցին, որ իր ամենայն ինչքերի կառավարողն էր. «Երդուիր ինձ Աստուծոյ առաջ, երկնքի և երկրի Աստուծոյ առաջ, թէ իմ որդի Իսահակի համար կին չես առնի Քանանացոց դուստրներից, որոնց մէջ բնակում ես. այլ թէ կերթաս այն երկիրը և իմ տունը, որ տեղից որ ես եկել եմ, և այն տեղից կ'առնես կին իմ որդի Իսահակի համար»:

Ծառան ասաց. «Բայց եթէ իմ ընտրած կինը չուզենայ գալ այս աշխարհը. այն ժամանակ դարձնե՞մ քո որդուդ այն աշխարհը, որ տեղից որ եկել ես»:

Աբրահամն ասաց. «Զգոյշ կաց, որդուս չդարձնես այն տեղ: Երկնքի Տէր Աստուածը և երկրի Աստուածը, որ ինձ իմ հօր տնից և իմ ծնած տեղից վեր առաւ, և որ ասաց ինձ՝ «քո ժառանգներին կու տամ այս երկիրը», նա կ'ուղարկէ իւր հրեշտակը քո առաջ, որ դու իմ որդուս համար կին ընտրես իմ ցեղից: Իսկ եթէ այն կինը չուզէ գալ այս երկիրը, ազատ ես դու քո երդումից, բայց միայն որդուս չդարձնես այն տեղ»: Ծառան երդուեց այս բանը ճշտութեամբ կատարել:

Եւ առաւ ծառան իր տիրոջ ուղտերից և ամենայն բարութիւններից տասն ուղտ բարձած և գնաց Միջագետքի այն

քաղաքը, ուր Աբրահամի եղբայր Նաքովրը իր ժողովրդով կենում էր։ Եւ երբ որ հասաւ տեղը, ուղտերին հանգստացրեց քաղաքից դուրս մէկ ջրհորի առաջ՝ երեկոյեան ժամանակ, երբ աղջկերքը դուրս են գալիս ջուր տանելու համար։ Եւ աղօթեց. «Տէր, իմ տիրոջ Աբրահամի Աստուած, օգնիր ինձ այսօր և ողորմութիւն արա իմ տիրոջ Աբրահամին։ Տես, ես ջրհորի կշտին եմ կանգնած, և բնակիչների դուստրները դուրս կուգան ջուր հանելու։ Արդ այն կոյսը, որին ես ասեմ «խոնարհիր սափորդ, որ ես խմեմ», և որ ինձ պատասխանէ «խմիր, և ուղտերիդ էլ կը խմացնեմ», նա է որ դու պատրաստեցիր քո ծառայ Իսահակին. այդպէս կ՚իմանամ թէ դու ողորմութիւն արիր իմ տիրոջ Աբրահամին»։

Հազիւ թէ այս խօսքը իր մտքում կատարել էր, և ահա եկաւ Ռեբեկան, Բաթուէլի դուստրը, որ Աբրահամի եղբօր Նաքովրի որդին էր, և ունէր ուսին սափոր. և երեսով շատ գեղեցիկ էր կոյսը։ Կոյսը իջաւ աղբիւրը, սափորը լցրեց և վեր ելաւ»։

Եղիազարն առաջ գնաց և ասաց. «Սափորիցդ քիչ ջուր խմեցրու»։

Նա պատասխանեց. «Խմիր։» Եւ իսկոյն սափորը ուսից վայր բերեց և խմեցրեց։ Եւ երբ որ Եղիազարը դադարեց խմելուց, կոյսն ասաց. «Ուղտերիդ համար էլ ջուր հանեմ, որ բոլորն էլ խմեն կշտանան։» Եւ շտապով թափեց սափորը աւազանի մէջ և դարձեալ գնաց աղբիւրը ջուր հանելու, և բոլոր ուղտերի համար էլ հանեց։ Իսկ այն մարդը լուռ դիտում էր նորան տեսնելու թէ արդեօք Աստուած նորա ճանապարհը յաջողեցրե՞ց, թէ ոչ. Եւ երբ որ բոլոր ուղտերը դադարեցին խմելուց, առաւ նա մի ոսկէ օղակ կէս սատր ծանրութեամբ և երկու ապարանջան՝ տասը սատր ոսկի կշիռ՝ տուեց նորան և ասաց. «Ո՞ւմ դուստրն ես դու, ասա ինձ. հօրդ տան մէջ իջեւանելու տեղ կա՞յ մեզ համար։»

Նա պատասխանեց. «Բաթուէլի դուստրն եմ, որ Նաքովրի որդին է. և յարդ և խոտ շատ ունինք, նոյնպէս և իջեւանելու տեղ.

Ուրախացաւ մարդը, գոհութիւն տուեց Աստծուն և ասաց. Օրհնեալ է «Տէրը, իմ տիրոջ Աբրահամի Աստուածը, որի ողորմութիւնը չթողեց իմ տիրոջ անօգնական, այլ Աստուած յաջողեցրեց իմ ճանապարհը և բերեց ինձ իմ տիրոջ եղբօր տունը։

Աղջիկը վազեց տուն և այս ամենայն բանը պատմեց մօրը։ Ռեբեկան մի եղբայր ունէր, անունը Լաբան։ Երբ որ սա օղակն ու ապարանջանը տեսաւ իւր քրոջ ձեռքում և նորա բերանից այն մարդու խօսքերը լսեց, վազեց այն մարդու մօտ, որ աղբիւրի մօտ ուղտերին նայում էր։ Եւ Լաբանն ասաց. «Եկ մտիր տուն։ Աստծուց օրհնուած մարդ, ինչո՞ւ ես կանգնած դուրսը։ Ես պատրաստեցի տունն ու ուղտերիդ համար տեղ»։

Այսպէս տուն տարաւ նորան, ուղտերից բեռը վայր իջուց և նոցա յարդ և խոտ տուեց։ Ջուր բերեց այն մարդու և նորա հետ եկած ծառաների ոտերը լուանալու համար, և հաց դրբեց նոցա առաջ ուտելու։ Իսկ Եղիազարն ասաց. «Ես չեմ ուտի, մինչեւ իմ խօսքս չասեմ։» Նոքա պատասխանեցին. «Ասա։»

Նա ասաց. «Աբրահամի ծառան եմ ես, և Աստուած իմ տիրոջը մեծապէս օրհնեց, այնպէս որ նա բարձրացաւ, և տուեց նորան արջառ և ոչխար, արծաթ եւ ոսկի, ծառայ եւ աղախին, ուղտ եւ էշ։ Եւ իմ տէրը մի որդի ստացաւ, որին տուեց իր ամեն ունեցածը։ Ինձ երդուեցրեց իմ տէրը և ասաց. «Դու իմ որդի Իսահակի համար Քանանացոց դուստրներից կին պէտք չէ առնես, որոնց մէջ ես բնակում եմ, այլ գնա իմ հօր տունը և իմ տոհմը, և այն տեղից առ կին իմ որդուս համար։ Իսկ եթէ իմ տոհմը գնաս, և նոքա քեզ աղջիկ չտան, այնուհետև ազատում եմ քեզ երդումիցդ.»—Այսպէս եկայ ես այսօր ջրհորի մօտ և ասացի. «Իմ տիրոջ Աբրահամի Աստուած, եթէ ողորմեցար իմ ճանապարհին, որ ես յանձն առայ, ահաւասիկ

Ես աղբիւրի մօտ կանգնած եմ. եթէ գայ մի կոյս ջուր հանելու, եւ ես նորան ասեմ. «քիչ ջուր տուր խմելու սափորիցդ.» և նա ասէ. «խմիր, ու քո ուղտերին էլ կը խմեցնեմ», նա է այն կինը, որ Աստուած իմ տիրոջ որդուն պատրաստել է.» — Հազիւ այս խօսքերը մտքիս մէջ ասացի, տեսնեմ գալիս է Ռեբեկան՝ սափորը ուսին, որ գնաց աղբիւրը եւ ջուր հանեց։ Ես ասացի նորան. «Տուր ինձ խմեմ։» Եւ իսկոյն սափորը ուսից իջուց և ասաց. «խմիր եւ քո ուղտերիդ էլ կը խմեցնեմ.» Ես խմեցի և ուղտերիս էլ խմեցրուց։ Եւ հարցուցի նորան և ասացի. «Ո՞ւմ դուստրն ես դու։» Նա պատասխանեց. «Ես Բաթուէլի, Նաքովրի որդու, աղջիկն եմ։» Եւ տուեցի նորան օղակն ու ապարանջանը, խնդացի, երկրպագեցի, օրհնեցի իմ տիրոջ Տէր Աստուծուն, որ ինձ ճշմարիտ ճանապարհով առաջնորդեց, որ իմ տիրոջ Աբրահամի որդու համար նորա եղբօր որդու դուստրը տանեմ։—Արդ եթէ դուք շնորհ եւ սէր էք ուզում անել իմ տիրոջը, ասացէք. ապա թէ ոչ մերժեցէք, որպէս գի աջ կամ ձախ կողմը գնամ։

Պատասխանեցին Բաթուէլն եւ Լաբանը և ասացին. Աստուծոյ տնօրէնութիւն է այդ, եւ մենք բարի բանին հակառակ չենք կարող ասել. ահաւասիկ Ռեբեկան քո առաջն է, առ և գնա. թող քո տիրոջ որդուն կին լինի, ինչպէս որ Աստուած այդ կամեցաւ։

Եւ երբ որ Եղիազարը այս լսեց, երկրպագեց Աստուծուն։ Հանեց ոսկէ և արծաթէ անօթները և հանդերձները և տուեց Ռեբեկային. եղբօրն և մօրն էլ ընծաներ տուեց։ Ապա կերան և խմեցին նաև իր հետ եղած մարդիկը և ննջեցին։ Առաւօտը վաղ վերկացան և ասացին. «Արձակեցէք, որ երթամ իմ տիրոջ մօտ»։

Բայց Ռեբեկայի եղբայրն ու մայրն ասացին. «Թող այս կոյսը մեզ մօտ մնայ տաս օրի չափ, և յետոյ երթայ»։

Իսկ նա պատասխանեց. «մի խափանէք ինձ, որովհետև

Աստուած իմ ճանապարհը յաջողեցրել է։ Թողէք որ իմ տիրոջ Աբրահամի մօտ գնամ»։

Նոքա պատասխանեցին՝ «Կանչենք աղջկան և տեսնենք թէ նա ինչ է ասում»։ Եւ կանչեցին Ռեբեկային և ասացին. «կ՚ուզե՞ս այս մարդու հետ գնալ»։ Նա ասաց. «Այո կ՚երթամ»։ Եւ այսպէս ուղարկեցին Ռեբեկային, Աբրահամի ծառային և նորա մարդկերանց։ Եւ օրհնեցին Ռեբեկային և ասացին. «Քոյր մեր, քո տոհմը բազմանայ հազարով և բիւրով և ժառանգէ իր թշնամու քաղաքը»։

Վեր կացաւ Ռեբեկան իւր նաժիշտներով, նստեցին ուղտերի վերայ և գնացին այն մարդու հետ։ Այսպէս ծառան Ռեբեկային առաւ գնաց։

Այն ժամանակ Իսահակը բնակւում էր երկրի հարաւային կողմը և գնացել էր երեկոյեան դէմ դաշտում զբօսնելու։ Աչքը բարձրացրեց և տեսաւ որ տասն ուղտ են գալիս։ Ռեբեկան էլ աչքը բարձրացրեց և տեսաւ Իսահակին. իսկոյն իջաւ ուղտից և ասաց ծառային. «Ո՞վ է այդ մարդը, որ դաշտի վերայ մեր առաջն է գալիս»։

Ծառան պատասխանեց. «Այն է իմ տէրը»։

Այս որ լսեց Ռեբեկան՝ առաւ քօղը և երեսը ծածկեց։ Իսկ ծառան Իսահակին պատմեց ամենայն բան, ինչ որ արել էր։ Եւ Իսահակը իր մօր Սառայի խորանը տարաւ Ռեբեկային, որ եղաւ նորա կին։ Իսահակը սիրեց նորան և այսպէս մխիթարեցաւ իր մօր մահուան վրայ։

Եւ Աբրահամը իր բոլոր ունեցածը տուեց Իսահակին և ծերանալով մեռաւ հարիւր եօթանասուն և հինգ տարեկան հասակին։ Եւ Իսահակը թաղեց նորան Եփրոնի ագարակի կրկին այրի մէջ։

Սուրբ գրքից։

17. Փղշտացոց աշխարհը։

Մինչև հիմա մենք ճանաչեցինք ցամաքային երկիրները, այժմ գնանք ծովի ափը։ Քեբրոնից՝ ուր Աբրահամն ու Իսահակը սովորաբար կենում էին, ժայռոտ անցքերով և բևեկնի անտառով ծածկուած ձորերով կ'երթանք դէպ արևմուտք, ու կը հասնենք Միջերկրական ծովի ափերը։ Այդ ափերը Լիբանանին մօտիկ՝ անձուկ և աւազոտ են, որոնց վրայ գտնուած բազմաթիւ մեծ և հզօր ծովափնեայ քաղաքներում կենում էին ծովագնաց Քանանացիք (որ Փիւնիկեցիք կոչվում էին)։ Նորանից հարաւ է Սարոնի շատ պտղաբեր և ծաղկաւէտ դաշտավայրը։ Սորա հետ կցուած է Փղշտացւոց հետզհետէ դէպի հարաւ երթալով լայնացող երկիրը։ Փղշտացիները շինեցին բազմաթիւ բարձրապարիսպ քաղաքներ, որոնք շինուած էին մասամբ ծովի ափին և նաւահանգիստ քաղաքներ էին՝ մասամբ երկրի ներսը, զոր օր. Գերարա, Քեբրոնից հարաւ—արևմուտք, Բերսաբէ, Գերարայից արևելք, Գազա՝ արևմուտք։

Բնակիչները էին զօրեղ, պատերազմասէր ազգ. պարապում էին երկրագործութեամբ։ Դաշտավայրը, զոր օր. Գերարի մօտ, նախիր արածելու համար շատ ընտիր էր։ Երկրի իշխանները թագաւորներ էին։

18. Իսահակ։

Աբրահամի մահուանից յետոյ Տէրն օրհնեց նորա որդի Իսահակին։ Բայց մի մեծ սով տարածուեցաւ երկրի մէջ, և գնաց Իսահակը Աբիմելէք Փղշտացոց արքայի մօտ Գերարա քաղաքը և բնակեցաւ այնտեղ։

Եւ Իսահակը այն երկրում սերմ սերմանեց և այն տարին մէկի տեղ հարիւրաւոր հնձեց նա, որովհետև Աստուած օրհնեց նորան։ Բարձրացաւ այն մարդը, յառաջադէմ գնում և մեծանում էր, մինչև շատ հզօր եղաւ, որովհետև անթիւ ոչխար և արջառ և արմտիք ունէր։ Ուստի նախանձեցան Փղշտացիք, և բոլոր ջրհորները որ նորա ծառաները փորեցին Աբրահամի ժամանակ, հողով լցին փակեցին։ Աբիմելէքն էլ ասաց Իսահակին. «Հեռացիր մեզանից. որովհետև մեզանից շատ զօրագոյն եղար»։

Այդ տեղից գնաց Իսահակը և իր վրանները զարկեց Գերարացոց ձորը և այն տեղ բնակեցաւ։ Եւ դարձեալ փորել տուեց այն ջրհորները, որ իր հօր ժամանակը փորած էին և Փղշտացիք հողով լցել էին իր հօր Աբրահամի մահից յետոյ. և դարձեալ նոցա այն անունը դրեց, ինչ անունն որ Աբրահամը տուել էր։ Իսահակի ծառաները Գերարացոց ձորն էլ փորեցին և այն տեղ էլ գտան կենդանի ջրի աղբիւր։ Բայց Գերարացոց հովիւները Իսահակի հովիւների հետ կռվում էին թէ «ջրհորն իրանցն է»։—Նոքա փորեցին ուրիշ ջրհոր, բայց սորա համար էլ հակառակում էին նոքա։—Իսահակը այդ տեղից էլ հեռացաւ և մի երրորդ հոր փորել տուեց. սորա համար էլ չէին կռվում։ Այն տեղից գնաց Բերսաբէ և Աստուծու սեղան շինեց և իր խորանն այն տեղ կանգնեցրեց։ Իսահակի ծառաները այս տեղ էլ ջրհոր փորեցին։

Եկաւ Աբիմելէքը, հետն էլ իւր տաճարապետը ու մէկ էլ զօրքի սպարապետը։ Իսկ Իսահակն ասաց նորան. «Ինչո՞ւ եկաք ինձ մօտ, դուք ինձ ատում էք և ինձ հալածեցիք ձեր մօտից»։

Նոքա ասացին. «Ակնյայտնի տեսանք որ Աստուած քեզ հետ է, ուստի փափագում ենք որ դաշն լինի մեր և ձեր մէջ, և ուխտ գնենք միմեանց հետ, որ դու մեզ ոչինչ չար բան չանես, ինչպէս և մենք քեզ չմեղանչեցինք, այլ խաղաղութեամբ արձակեցինք։ Բայց դու այժմ օրհնած ես Աստծուց»։

Այս լսելուց յետոյ Իսահակը ճաշ պատրաստեց նոցա, նոքա կերան և խմեցին: Առաւօտը վաղ վեր կացան մէկ մէկու երդում տուին և Իսահակը արձակեց նոցա և նոքա գնացին խաղաղութեամբ:

Սուրբ գրքից:

19. Քանանացոց աշխարհը:

Աբրահամի, Ղովտի և Իսահակի ճանապարհորդութիւններով մենք արդէն մի քանի տեղեկութիւններ ստացանք Քանանացոց աշխարհի մասին: Հապա մի անգամ էլ Ասորիքից ճամբայ ելնելով անց կենանք այդ աշխարհով, աւելի ճիշդ ծանօթութիւն ստանալու համար:

Դամասկոսից որ երթանք կը հասնենք Դան, Հերմոնից հարաւ: Այն տեղից սկսվում են Յորդանանու ձախ ափի սարերը: Նոցանից մեկը կոչվում է Գաղաադ: Այդ լեռնաշղթան հիւսիսից հարաւ է գնում: Նորանից բղխում են շատ վտակներ և թափվում են Յորդանան և Մեռեալծովը: Այս վերջինը այն տեղն է, ուր առաջ Սիդդիմ ձորը և Սոդոմ և Գոմոր քաղաքներն էին: Սոկքովդի յանդիման մի ծանծաղ տեղով անցնելով Յորդանանու աջակողմեան ափը, թողնենք նորա դաշտը և բարձրանանք սարերի վերայ, որ արեւմուտքից ամբառնում են: Նոցա մէջն է Զիթենեաց լեառը, Սալէմից արեւելք: Քանանացոց արեւմտեան լեռնաշղթաներն ևս Ասորիքի սարերից են գալիս, այսինքն Լիբանանի շարունակութիւն են: Նոքա մեծաւ մասամբ խիտ անտառներով էին ծածկուած: Որոնց մէջ կային ընտիր արօտատեղիներ և որթի այգիներ: Այն տեղ ևս կան շատ քաղաքներ, որոնց մէջն է Սիւքէմ բարձր կաղնով Բեթէլ Սալէմ (Երուսաղէմ) որ Սիօն լեռան վերայ մի

ամրոց և արեւելեան կողմը Յովսափատ անուն մի ձոր ունի, Եփրաթա (Բեթղեհեմ), և Քեբրոն Մամբրէ կաղնիով և կրկին այրով: Արեւմտեան կողմի լեռները հետզհետէ իջնում և կազմում են շատ տափարակ տեղեր: Որոնք սոքա են. հիւսիսում՝ Փիւնիկեցիներից բնակած ափը, յետոյ Սարոնի տափարակը, եւ վերջապէս հարաւում՝ Փղշտացոց աշխարհը Գերարա, Բերսաբէ և Գազա քաղաքներով: Այդ տափարակները տարածվում են մինչեւ Միջերկրական ծովը: Քանանացոց երկրի մեծութիւնը ցոյց տալու համար շատ անգամ Ս. Գրքի մէջ ասուած է. «ի Դանայ ցԲերսաբէէ այսինքն «Դանից մինչեւ Բերսաբէ:»

Մենք արդէն յիշեցինք Քանանացոց աշխարհի այն քաղաքներն ու գետերը, լեռներն ու տափարակները, որչափ որ դոքա մեր պատմութիւններից յայտնի են: Բայց մենք պէտք է տեսնենք այն ևս, թէ ինչ բոյսեր են բուսնում սուրբ երկրի մէջ եւ ինչ կենդանիներ են ապրում:

Ինչպէս Մեզանում՝ այն տեղի սարերի լանջերի վերայ մենք տեսնում ենք խաղողի որթ, դաշտերում ցորենի ալեծածան արտեր և տեղ տեղ ասպ: Անտառներում հպարտութեամբ ամբառնում են զօրագոյն կաղնիներն եւ շքեղաշուք ոփիներն. իսկ նոցա մէջ յաճախակի տեսուր նոճին: Մեզանում չեն բուսնում բեւեկնին (թերմենթին), որից շինում են տերպենտին կոչուած խէժը, ձիթենին՝ որի պտուղներից ձէթ են ճմլում, եւ արմաւենին՝ որ արեւելեան ժողովուրդների համար հարկաւոր ծառ է եւ մանաւանդ կարաւանների համար ճշմարիտ օրհնութիւն է: Լիբանանի վերայ մայրի ծառերի անտառներ կան որոնց ծառերի տերեւները աստղնաւոր են, իսկ փայտը շատ բուրում է:

Բոյսերի կեանքը տարուայ ընթացքում փոքր ինչ զանազան է մեր բոյսերի կեանքից, որովհետեւ այն տեղի տարուայ եղանակներն էլ մերից տարբեր են: Գարունքն սկսվում է

փետրուարին. մարտին արդէն ամենայն ինչ գեղեցիկ դալարով ծածկուած է։ Այս ամսին թանձր անձրեւ է գալիս։ Որով բոլոր բոյսերն ու հացաբոյսերն էլ հետը հասնում են։ Ապրիլին կամ մայիսի կիսին հունձն արդէն պատրաստ է։ Այս միջոցին՝ եւ առ հասարակ ամբողջ ամառը՝ անձրեւ չէ գալիս։ Արեգակն այրում խորովում է։ Եւ անտարակոյս ամենայն տեղ կըչորանար, եթէ շատ ցուրտ գիշերներին բոյսերը չզովանային ցօղով։ Սեպտեմբերին դարձեալ թափվում է շարունակ անձրեւ. սկսվում է աշունք։ Ձմեռը կարճ է, միայն դեկտեմբեր եւ յունվար ամիսներն են ձմեռ։ Բայց այդ ժամանակ էլ շատ անգամ շատ տաք օրեր են լինում։ Ընդհանրապէս ամբողջ տարուայ եղանակը մեր երկրի եղանակից աւելի ջերմ է։ Հովիւները կարողանում են ամբողջ տարին տաղաւարների մէջ կենալ եւ իրանց նախիրներով արօտատեղիներում թափառել։

Նոցա կենդանիներն են, ոչխար, այծ արջառ եւ ուղտ։ Վերջինը Քանանացոց համար եւ ամբողջ արեւելքի համար առանձին կերպով կարեւոր է։ Մեր մեղուները այն տեղ էլ կան, որ իրանց մեղրն ու մոմը Քանանացոց եւս ընծայում են։ Յորդանանու և մեռեալ ծովի ափերին բոյն եւ սնունդ են գտնում նաեւ վիթեր (այծեամնի տեսակ), նապաստակներ և ճագարներ, մինչեւ անգամ գայլեր և վագրեր։

20. Եսաւ և Յակոբ։

1. Իսահակն ունեցաւ երկու որդի, առաջնին անուանեց Եսաւ, երկրորդին Յակոբ։

Մանուկները աճեցին, և Եսաւը հմուտ որսորդ եղաւ և կեանքը դուրսն էր անցկացնում. իսկ Յակոբը պարզ մարդ էր և ապրում էր վրաններում։ Իսահակն Եսաւին սիրում էր, ո-

րովհետեւ ախորժով ուտում էր նորա որսը. իսկ Ռեբեկան սիրում էր Յակոբին։

Մի օր Յակոբը ոսպէ թան էր եփել, Եսաւն եկաւ դաշտից խիստ անօթի։ Եւ ասաց Յակոբին. «Տուր ինձ շիկաթանիցդ ուտեմ, ես քաղցած եմ»։

Իսկ Յակոբն ասաց. «Առաջ ծախիր ինձ քո անդրանկութիւնը»։

Եսաւը պատասխանեց. «Տես, ես մեռնում եմ, ինչի՞ս է պէտք անդրանկութիւնս»։

Յակոբն ասաց. «Ապա ուրեմն երդուիր ինձ»։ Եւ Եսաւն երդուեցաւ և ծախեց Յակոբին իր անդրանկութիւնը։ Եւ Յակոբը տուեց Եսաւին հաց և ոսպէ թան, նա կերաւ խմեց, վեր կացաւ և գնաց, և չէր ափսոսում որ անդրանկութիւնը ծախեց։

2. Եւ Իսահակը ծերացել ու աչքերի լոյսը կորցրել էր, կանչեց մի օր Եսաւին և ասաց. «Որդիս»։

Իսկ նա պատասխանեց. «Ահաւասիկ եմ»։

Իսահակն ասաց. «Տես, ես ծերացել եմ և ո՞վ գիտէ թէ երբ կը մեռնեմ։ Ուստի ա՛ռ քո գործիքները, աղեղն ու կապարճը, գնա՛ դաշտը և ինձ համար մի որս որսա՛ և խորտիկ շինիր, ինչպէս ես սիրում եմ, բեր ինձ տուր, որ ուտեմ, որպէս զի իմ անձս քեզ օրհնէ, քանի դեռ կենդանի եմ»։

Սակայն Ռեբեկան լսեց, ինչ որ Իսահակը իր որդուն ասաց. և երբ որ Եսաւը դաշտը գնաց որսալու, ասաց Յակոբին, իր երկրորդ որդուն. «Ես լսեցի, ինչպէս հայրդ Եսաւի հետ խօսում էր և ասաց.—Բեր ինձ որս և խորտիկ շինիր, ինչպէս ես սիրում եմ, որ Աստուծոյ առաջ օրհնեմ քեզ, քանի չեմ մեռել։—Այժմ լսիր իմ պատուէրը, որդի։ Գնա՛ դու նախիրը և բեր երկու փափուկ և ընտիր ուլ, որ ես քո հօր սիրած խորտիկը պատրաստեմ։ Դու կը տանես այդ հօրդ, որ ուտէ և քեզ օրհնէ մահուանից առաջ»։

Բայց Յակոբը պատասխանեց. «Եսաւ եղբայրս մազոտ է, իսկ ես մազ չունիմ։ Գուցէ հայրս շօշափէ ինձ, նորա աչքում խաբեբայ կը լինեմ, և իմ գլխիս անէծք կը թափի և ոչ թէ օրհնութիւն»։

Մայրն ասաց. «իմ գլխիս լինի այդ անէծքը, որդեակ, դու լսիր միայն իմ խօսքը և գնա բեր»։ Նա գնաց և բերեց ուլերը մօրը, որ և հօր սիրած խորտիկը պատրաստեց. և բերեց մայրը իր երէց որդու Եսաւի ազնիւ պատմուճանը և հագցրեց Յակոբին, և ուլի մորթը փաթաթեց ձեռքի և վզի վրայ, ուր որ մերկ էր, և տուեց նորան իր պատրաստած խորտիկը։ Յակոբը գնաց հօր մօտ և ասաց. «Հայր իմ»։

Նա ասաց. «Ահաւասիկ եմ. ո՞վ ես դու, որդեակ»։

Յակոբն ասաց. «Ես եմ Եսաւ, քո անդրանիկ որդիդ. կատարեցի ինչ որ պատուիրեցիր։ Վեր կաց նստիր և կեր, որ հոգիդ օրհնէ ինձ»։

Իսահակն ասաց որդուն. «Որդեակ, ի՞նչպէս կարողացար շուտ գտնել»։

Նա պատասխանեց. «Տէր Աստուածը պատրաստեց իմ առաջ»։

Իսահակն ասաց նորան. «Մօտ եկ, որդեակ, որ քեզ շօշափեմ, տեսնեմ իմ որդի Եսաւն ես, թէ ոչ»։—Յակոբը մօտեցաւ հօրը. սա շօշափեց և ասաց. «Ձայնը Յակոբի ձայնն է, բայց ձեռքերը Եսաւի ձեռքերն են»։ Եւ չճանաչեց նորան, որովհետև Յակոբի ձեռները մազոտ էին իր եղբօր ձեռների պէս։ Նա մի անգամ էլ հարցրեց. «Դո՞ւ ես իմ որդի Եսաւը»։

Նա պատասխանեց. «Այո՛, ես եմ»։

Եւ իսահակն ասաց. «Բեր ուրեմն. որդեակ, որսդ՝ որ ուտեմ»։ Բերեց Յակոբը և Իսահակը կերաւ, բերեց և գինի, և նա խմեց։ Ապա խօսեց Իսահակն և ասաց Յակոբին. «Մօտ արի, որդեակ, և համբուրիր ինձ»։—Նա մօտեցաւ և համբուրեց։ Իսահակը հօտ առաւ նորա հանդերձից. և օրհնեց Յակոբին և

ասաց. «Ահա իմ որդու հոտը լի արտերի հոտի պէս է, որ Աստուած օրհնել է։ Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից և երկրի պարարտութիւնից և ցորենի ու գինու առատութիւնը։ Քեզ ծառայեն ազգերը և երկիր պագանեն իշխանները։ Տէր դառնաս եղբայրներիդ վրայ։ Եւ օրհնուի քեզ օրհնողը»։

Երբ որ Իսահակը հեռացաւ, եկաւ Եսաւը որսից, և նա ևս խորտիկ պատրաստեց և տարաւ հօրն ու ասաց. «Վեր կաց, հայր, և կեր քո որդու որսը, որ քո հոգին ինձ օրհնէ»։

Եւ հայրն ասաց. «Ով ես դու»։

Նա պատասխանեց. «Ես Եսաւն եմ, քո անդրանիկ որդիդ»։

Շատ զարմացաւ Իսահակն և ասաց. «Իսկ այն ո՞վ էր, որ որսաց ինձ համար և բերեց ինձ։ Եւ ես կերայ մինչև քո գալը և օրհնեցի նորան. և թող օրհնեալ մնայ»։

Երբ որ Եսաւը նորա խօսքերը լսեց, դառնացած աղաղակ բարձրացրեց և ասաց. «Ինձ էլ օրհնիր, հայր»։

Իսահակը պատասխանեց. «Եկաւ եղբայրդ նենգութեամբ և առաւ քո օրհնութիւնը»։

Եսաւն ասաց. «Ահա Յակոբն ուրեմն իմ անդրանկութիւնը և իմ օրհնութիւնը ինձնից խլեց։ Հայր, ինձ համար էլ օրհնութիւն չե՞ս թողել»։

Իսահակը պատասխանեց և ասաց. «Ես նորան քեզ վրայ տէր նշանակեցի, և բոլոր եղբայրներին նորա ծառայ դարձրի. ցորենով և գինով հաստատեցի նորան, էլ ի՞նչ կարող եմ քեզ անել, որդեակ»։

Եսաւն ասաց. «Միթէ մի՞ օրհնութիւն ունիս, հայր։ ինձ էլ օրհնիր»։ Եւ բարձրացրեց իր ձայնն և լաց եղաւ։

Իսահակը պատասխանեց և ասաց. «Ահա երկրի պարարտութիւնից և երկնքի ցօղից լինի՛ քո բնակութիւնը։ Քո սրով ապրի՛ս և եղբօրդ ծառայես, և յետոյ կը գայ ժամանակ որ նորա լծից ազատուիս»։

3. Եւ Եսաւը Յակոբի դէմ ոխ էր պահում այն օրհնու-

թեան համար՝ որ նա իրանից խլեց և ասաց իր մտքում. «Սրգի օրեր կուգան իմ հօր վրայ, այն ժամանակ կը սպանեմ իմ եղբայր Յակոբին»: Այս իմացաւ Ռեբեկան, կանչել տուեց Յակոբին և ասաց. «Եսաւը սպառնում է քեզ սպանել. ուստի վեր կաց փախիր Խառան իմ եղբօր Լաբանի մօտ, և մնա՛ նորա մօտ մինչև որ քո եղբօր բարկութիւնը անցնի. այն ժամանակ կուղարկեմ՝ քեզ կանչել կը տամ այն տեղից: Ախ՛ չը լինի թէ մի օրում թէ քեզանից և թէ քո հօրից զրկուիմ»:

Եւ Իսահակը կանչեց Յակոբին, օրհնեց նորան և ասաց. «Տէր Աստուածը օրհնէ քեզ, աճեցնէ և բազմացնէ քեզ և մեծ ազգ դառնաս և իմ հօր Աբրահամի օրհնութիւնը քեզ տայ և քո ժառանգներին»:

4. Եւ գնաց Յակոբը Բերսաբէից դէպի Խառանի կողմը՝ այն աշխարհը, որ Միջագետքի հիւսիսումն է: Եւ տեսաւ դաշտի վրայ մի ջրհոր և կողքին ոչխարների երեք հօտ, որ հանգչում էին. այն ջրհորն շինած էր ոչխարներին ջուր խմեցնելու համար, ջրհորի բերանի վրայ մի մեծ վէմ կար դրած: Երբ որ բոլոր հօտերը ժողովւում էին, ջրհորի բերանից վէմը գլորում էին և խաշներին ջուր տալիս և ապա վէմը դարձեալ դնում էին հորի բերանին:—Յակոբն ասաց հովիւներին. «Եղբարք, ո՞ր տեղից էք դուք»: Նոքա պատասխանեցին. «Խառանից»: Նա ասաց. «Ճանաչում էք Լաբանին, Նաքովրի որդուն»:

Եւ նոքա ասացին. «Ճանաչում ենք»:

Նա ասաց. «Առո՞ղջ է նա»:

Նոքա պատասխանեցին. «Այո՛, առողջ է. և ահա գալիս է նորա դուստր Ռաքէլը խաշնով»:

Նա ասաց. «Արեգակը դեռ բարձր է և ժամանակ չէ որ հօտը տուն տանիք. խմեցրէք ոչխարներին և տարէք արածեցնելու»:

Նոքա պատասխանեցին. «Մենք չենք կարող, մինչև որ

բոլոր հովիւները չժողովուին և վէմը ջրհորի բերանից չը գլորեն»:

Մինչ Յակոբը հովիւների հետ խօսում էր, եկաւ Ռաքէլը իր հօր խաշների հետ, որովհետև նա էր արածեցնում հօր խաշները:

Եւ երբ որ Յակոբը տեսաւ Ռաքէլին, իւր քեռի Լաբանի աղջկան, մօտեցաւ և ջրհորի բերանից վէմը գլորեց և քեռու խաշներին ջուր տուեց: Ապա համբուրեց Ռաքէլին և բարձրաձայն լաց եղաւ և պատմեց նորան թէ ինքը Ռեբեկայի որդին է: Իսկ նա վազեց և պատմեց այս բանը հօրը: Լաբանը որ լսեց թէ իր քրոջ որդի Յակոբը եկել է, նորա առաջ վազեց, գրկեց և համբուրեց և իր տուն բերեց նորան: Եւ Յակոբը պատմեց նորան այս բոլորը:

5. Մի ամսի չափ Յակոբը մնացել էր Լաբանի մօտ, երբ սա նորան ասաց. «Թէև դու իմ մօտիկ ազգականն ես, միթէ ձրի՞ պէտք է ծառայես ինձ: Յայտնիր ինձ, ի՞նչ է քո վարձը»:

Իսկ Լաբանն ունէր երկու դուստր, երէցի անունն էր Լիա, կրտսերինը Ռաքէլ: Բայց Լիայի աչքերը ջրջրոտ էին, իսկ Ռաքէլը գեղեցիկ տեսիլ և սիրուն երես ունէր: Յակոբը սիրեց Ռաքէլին և ասաց. «Ես եօթը տարի կը ծառայեմ քեզ քո կրտսէր դստեր Ռաքէլի համար»:

Լաբանը պատասխանեց. «Լաւ է քե՛զ տամ դորան, քան թէ օտարին. ուրեմն մնա ինձ մօտ»: Այսպէս Յակոբը Ռաքէլի համար եօթը տարի ծառայեց. իսկ իրան այնպէս թուեցաւ, թէ միայն մի քանի օր է ծառայել, այնքան սիրում էր նորան:

Բայց երբ որ եօթը տարին լրացաւ, Լաբանը տուեց նորան Ռաքէլի փոխարէն Լիային: Եւ Յակոբն ասաց Լաբանին. «Այս ի՞նչ գործեցիր. միթէ Ռաքէլի համար չծառայեցի՞ քեզ. ինչո՞ւ խաբեցիր ինձ»:

Լաբանը պատասխանեց. Մեր աշխարհում օրէնք չէ, որ կրտսերին երէցից առաջ մարդու տանք: Ես քեզ Ռաքէլին էլ

կը տամ, եԹէ էլի եօԹը տարի ծառայես ինձ»: Յակոբը այս էլ կատարեց: Եւ Լաբանը Ռաքէլին էլ տուեց նորան:

Եւ Յակոբն ունեցաւ տասներկու որդի. Ռուբէն, Շմաւոն, Ղեւի, Յուդա, Դան, ՆեփԹաղիմ, Գադ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուղոն, Յովսէփ և ամենից կրտսերն էր Բենիամին:

6. Եւ որովհետև տասնուչորս տարին արդէն անցել էր, մի օր Յակոբն ասաց Լաբանին. «Արձակիր ինձ, որ իմ երկիրը գնամ»:

Լաբանը պատասխանեց. «Թէ որ գտայ շնորհք քո առաջը, մնա ինձ մօտ. ես տեսայ որ Աստուած քո պատճառով օրհնեց ինձ: Ասա՛, ի՞նչ է վարձդ, որ տամ քեզ»:

Իսկ Յակոբը ասաց նորան. «Այժմ ոչինչ մի՛ տար. բայց եԹէ ինչ որ քեզ ասեմ՝ կատարես, ես դարձեալ կ՚արածեցնեմ քո ոչխարները և կը պահեմ: Թող այս օր բոլոր խաշները քո առջևիցդ անցնեն, նոցանից զատիր և հանիր բոլոր խայտախարիւ և գորշ ոչխարները և բոլոր պիսակ այծերը: Եւ ինչ որ մնացած միագոյն խաշներից գորշախայտ և պիսակ ծնանին, այն լինի իմ վարձը»:

Լաբանը պատասխանեց. «Այդպէս լինի»: Եւ զատեց նոյն օրը գորշախայտ և պիսակ ոչխարներն ու այծերը, յանձնեց իր որդոց և երեք օր ճանապարհով հեռացրուց Յակոբից: Եւ Յակոբն սկսեց արածեցնել մնացած միագոյն խաշները:

Բայց այս խաշները շուտով ծնեցին շատ գորշախայտ և պիսակ գառներ և ուլեր, որ Յակոբը զատում էր Լաբանի խաշներից և իր համար սեպհական խաշն ունեցաւ: Լաբանն որ այս տեսաւ՝ փոխեց վարձի պայմանը. Թէև տասն անգամ էլ, այսպէս փոփոխէր վարձի պայմանը, Յակոբը դարձեալ հարըստանում էր և շատ ոչխարների և արջառի, ծառաների և աղախինների, ուղտերի և էշերի տէր դարձաւ:

7. Եւ Յակոբը լսեց Լաբանի որդոց դանդատները, որ ասում էին. «Յակոբն առաւ բոլորը՝ ինչ որ մեր հօրն էր պատ-

կանում, և մեր հօր ընչիցն այսքան հարստուԹիւն ժողովեց»: Յակոբն այն ևս նկատեց, որ Լաբանը նորա հետ այնպէս չէր վարվում, ինչպէս երէկ և մէկէլ օր: Եւ Տէրն ասաց նորան. «Դարձիր քո հօր և քո ազգի երկիրը, ես քեզ հետ եմ»:

Յակոբն իսկոյն մարդ ուղարկեց և կանչեց Ռաքէլին և Լիային դաշտը, ուր նախիրն էր, և ասաց նոցա. «Ես տեսնում եմ որ ձեր հայրը ինձ հետ այնպէս չի վարվում, ինչպէս երէկ և մէկէլ օրը, բայց դուք գիտէք, Թէ ինչպէս ծառայեցի նորան. իսկ ձեր հայրը ինձ նենգեց և տասն անգամ վարձս փոխեց. սակայն Աստուած չԹողուց որ ինձ վնասէ: Եւ Աստուած ասաց ինձ. «Վեր կաց դուրս արի այս երկրից և գնա քո ծննդեան երկիրը, ես քեզ հետ եմ»:

Իսկ Ռաքէլն ու Լիան պատասխանեցին. «Արա՛ ինչ որ Աստուած քեզ ասաց»:

8. Վեր կացաւ Յակոբը նստեցրեց իր որդոց և կանանց ուղտերի վրայ, դուրս հանեց իր բոլոր խաշներն ու բոլոր ստացուածքը, որ Միջագետքի մէջերը ձեռք բերեց, և գնաց իր հօր Իսահակի մօտ, Քանանացոց աշխարհը: Եւ Ռաքէլը գողացաւ իր հօր կուռքերը:

Այսպէս գաղտուկ կերպով հեռացաւ Յակոբը իր աներից, որ ոչխարները խուզելու էր գնացել, և ոչինչ չ՚ասաց նորան: Եւ փախաւ հետն առնելով իր ամենայն ինչքը, անցաւ գետը և դիմեց Գաղաադի լեռը:

Երրորդ օրը Լաբանին լուր հասաւ, Թէ Յակոբը փախել է: Իսկոյն առաւ հետը եղբայրներին, ընկաւ նորա ետևից եօԹն օր ճանապարհ, մինչև որ հասաւ նորան: Բայց Աստուած ասաց նորան երազում. «Զգոյշ եղիր, որ Յակոբի հետ անզգամուԹեամբ չխօսիս»:

Եւ Լաբանը հասաւ Յակոբին. Յակոբն արդէն իր վրանները դրել էր լեռան վրայ, և Լաբանը իր եղբայրների հետ նմանապէս Գաղաադու լեռան վրայ կացաւ:

Եւ ասաց Լաբանը Յակոբին. «Այդ ի՞նչ արեցիր, ի՞նչու գաղտագնաց հեռացար և իմ դուստրներին տարար՝ սրով գերի առնուածների պէս: Ինչո՞ւ ինձ իմաց չարիր, որ ես քեզ ուրախ սրտով, երգերով, թմբկով և քնարով ճանապարհ դնէի: Եւ միթէ արժանի չէի՞ իմ որդոցս՝ իմ աղջկներիս համբուրելու: Դու անմտութեամբ վարուեցար: Ես կարող էի քեզ չարութիւն վճարել, բայց քո հօր Աստուածը երէկ ինձ ասաց. «Զգոյշ եղիր, որ Յակոբի հետ անզգամութեամբ չխօսիս»: Եւ եթէ դու գնում ես, որովհետեւ այդ է քո սրտի փափագը, կուռքերս ինչո՞ւ համար գողացար»:

Յակոբը պատասխանեց. «Ես առանց քեզ ասելու գնացի որովհետեւ վախեցայ՝ թէ դու քո դուստրներդ ինձնից կը խլես: Իսկ որի մօտ որ դու քո կուռքերը գտնես, թող նա մեռնի: Ահա իմ եղբայրների առաջ քրքրիր բոլորը և ա՛ռ ինչ որ քոնն է»:—Յակոբը չգիտէր թէ Ռաքէլը կուռքերը գողացել էր:

Գնաց Լաբանը Յակոբի վրանը, Լիայի և երկու հարճերի վրանները, բայց ոչինչ չգտաւ. եւ եկաւ Ռաքէլի վրանը: Ռաքէլը առաւ կուռքերը և ուղտի պատանի տակ դրեց ու վրէն նստաւ: Լաբանը տնտղեց բոլոր տաղաւարը, բայց ոչինչ չգտաւ: Եւ Ռաքէլն ասաց հօրը. «Տէր, մի՛ բարկանար որ չեմ կարող քո առաջ ոտի կանգնել, տկար եմ»: Այսպէս՝ Լաբանը չգտաւ ոչինչ, թէ և շատ որոնեց:

Իսկ Յակոբը բարկացաւ և յանդիմանեց Լաբանին և ասաց նորան. «Ի՞նչ յանցանք եմ գործել, որ այդպէս ետեւիցս ընկած երկար և իմ բոլոր ինչքը տնտղեցիր: Քո տան բաներիցն ի՞նչ գտար այս տեղ: Բեր ինչ որ գտար, դի՛ր իմ և քո եղբայրների առաջ, և թող նոքա մեզ դատեն: Քսան տարի քեզ մօտ էի. քո ոչխարներն ու այծերը անպտուղ չէին, քո մաքիների խոյերը երբեք չեմ կերել: Վայրի գազանների պատառածը դու չկորցրիր, այլ ես իմ ունեցածից տուժեցի. նոյնպէս էլ թէ

օրուայ և թէ՛ գիշերուայ ժամանակ գողացածը: Ցերեկը տօթից այրվում էի, գիշերը ցրտից, և աչքս քուն չգիտէր: Այսպէս ծառայեցի ես քսան տարի քո տան մէջ, տասնուչորս տարի դուստրներիդ համար և վեց տարի խաշների փոխարէն, և դու տասն անգամ վարձս փոխեցիր: Եթէ ինձ օգնական չլինէր իմ հօր Աստուածը, Աբրահամի Աստուածը, և նա որի երկիւղը որ Իսահակը ունի, դու գուցէ ինձ ունայն արձակէիր այժմ: Այլ Աստուած տեսաւ իմ տառապանքն ու վաստակը և երէկ քեզ յանդիմանեց:

Լաբանը պատասխանեց և ասաց Յակոբին «Ո՛չ ապաքէն այս աղջկերքը իմ դուստրներն են, և քո տղերքը իմ որդիքն են, և այս խաշները իմ խաշներն են: Արդ ի՞նչ կարող եմ անել այս օր իմ դուստրներին կամ նոցա որդիկերանց որ նոքա ծնան: Ուրեմն արի ես և դու ուխտ կապենք, և այդ ուխտը լինի վկայութիւն իմ և քո մէջ»:

Եւ առաւ Յակոբը վէմ և արձան կանգնեց և ասաց իր եղբայրներին. «Քարեր կուտեցէք»: Եւ նոքա քարեր ժողովեցին և շինեցին մի բլուր, և կերան ու խմեցին այն բլրի վրայ:

Եւ ասաց Լաբանը. «Այս բլուրը այսօր վկայ է իմ և քո մէջ, և Աստուած լինի մեր սահմանների պահապանը երբ որ միմեանցից մեկնենք: Ահա ոչ ոք չկայ մեր մէջ, միայն Աստուած վկայ է իմ և քո մէջ: Ես այս կարկառից (քարի դիզուած) չեմ անցնի դէպի քո կողմը և դու էլ այս արձանից մի անցնիր դէպի իմ կողմն չարութեամբ: Աբրահամի Աստուածը, Նաքովրի Աստուածը և նոցա պապերի Աստուածը մեր մէջ դատաւոր լինի»:

Եւ Յակոբը երդուեցաւ Աստուծոյ անունով և մատաղ մորթեց լերան վրայ և իր ազգականներին կանչեց հաց ուտելու: Կերան խմեցին, ու մնացին գիշերը նոյն լերան վրայ: Եւ Լաբանը առաւօտը վաղ վեր կացաւ, համբուրեց իր դուստրներին և նոցա որդոց և օրհնեց նոցա: Եւ նա հեռացաւ, դար-

ձաւ իր տեղը, և Յակոբն էլ գնաց շարունակեց իր ճանապարհը։

9. Յակոբն իրանից առաջ հրեշտակներ ուղարկեց իր եղբայր Եսաւի մօտ, Եդովմի աշխարհը, և պատուիրեց նոցա և ասաց. «Այսպէս ասացէք իմ եղբայր Եսաւին. Թէ քո ծառայ Յակոբը այս է ասում.—Մինչև այս օր Լաբանի մօտ կացայ, և ունիմ արջառ և ոչխար և էշ և ծառաներ ու աղախիններ, իսկ այժմ մարդ եմ ուղարկում իմ տէր Եսաւի մօտ, որ շնորհ գտնեմ նորա առաջ»։

Եւ հրեշտակներ դարձան և ասացին. «Գնացինք քո եղբայր Եսաւի մօտ և ահա քո առաջն է գալիս չորս հարիւր մարդով»։

Վախեցաւ Յակոբը և տարակուսած էր. և բաժանեց իր ժողովուրդը, արջառը և ոչխարները և ուղտերը երկու բանակի, և ասաց. «Եթէ Եսաւը գայ և յարձակուի առաջին բանակի վերայ և կոտորէ, ազատ կը մնայ երկրորդ բանակը»։ Յետոյ աղօթեց Յակոբը Աստուծուն. «Ո՛վ իմ պապերի Աստուած, Տէր, որ ինձ ասացիր, թէ գնա քո ծննդեան երկիրը և ես կօգնեմ քեզ։—Ես շատ անարժան եմ այն ողորմութեան և ճշմարտութեան համար, որ դու քո ծառայիդ շնորհեցիր։ Միայն ցուպը ձեռիս անցայ այս Յորդանանը, իսկ այժմ վերադառնում եմ երկու բանակներով։ Արդ փրկիր ինձ իմ եղբօր Եսաւի ձեռից. որովհետև վախենում եմ, գուցէ գայ և ջարդէ ինձ, և մայր ու որդի միասին կոտորէ»։

Եւ Յակոբը գիշերն այն տեղ մնաց և իր հետ բերածներից ընծաներ առաւ և ուղարկեց Եսաւին, այսինքն երկու հարիւր այծ, քսան քաղ, երկու հարիւր մաքի, քսան խոյ, երեսուն ուղտ իրանց կաղռներով, քառասուն կով, քսան ցուլ, քսան էշ և տասն մտրուկ։ Եւ իր ծառաներին յանձնեց, ամեն մէկին մէկ հօտ և ասաց նոցա. «Գնացէք ինձանից առաջ, և ամեն մէկ հօտը հեռու պահեցէք միւսից և միմեանցից բաժանուած տարէք»։

Եւ առաջինին պատուիրեց և ասաց. «Եթէ քեզ իմ եղբայր Եսաւը պատահի և հարցնէ, թէ «ո՞ւմն ես, և ո՞ւր ես գնում և ո՞ւմն է այդ որ առջևիցդ գնում է», դու ասա. «Քո ծառայ Յակոբի ընծան է, որ իր տէր Եսաւին է ուղարկում. և ինքը մեր ետևիցը գալիս է»։ Այսպէս պատուիրեց և միւսին և երրորդին, և ամենուն, որոնք խաշների հետ յառաջ էին գնում, և ասաց. «Ինչպէս պատուիրեցի, այնպէս ասացէք Եսաւին, երբ որ նորան պատահիք, և չմոռանաք, ասացէք. «Ահա քո ծառայ Յակոբը մեր ետևից գալիս է»։ Որովհետև Յակոբը այս էր մտածում. «Ես Եսաւին ուզում եմ հաշտեցնել այն ընծաներով՝ որ առաջից գնում են. ու նա թերևս յետոյ ինձ ընդունի»։

Եւ առաւօտը վաղ վեր կենալով, անցաւ Յակոբը Յորդանանու մէջ Թափուող հունով (ջրի անցք)։ Բարձրացրեց իր աչքը և տեսաւ, և ահա գալիս էր Եսաւը և նորա հետ չորս հարիւր մարդ։ Իր որդկերանց ու նոցա մայրերին բաժանեց, իսկ ինքը նոցանից առաջ գնաց, և եօթն անգամ երկրպագեց մինչև մերձեցաւ Եսաւին։ Եւ Եսաւն էլ առաջ եկաւ, գրկեց նորան և փաթաթուեցաւ նորա պարանոցը, և երկուսն էլ լաց եղան։ Եսաւը աչքերը բարձրացնելով, տեսաւ կանանց և մանուկներին և ասաց. «Դոքա քո ինչե՞րդ են»։ Յակոբը պատասխանեց. իմ որդիքս են, որ Աստուած քո ծառային պարգևեց»։ Նոքա յառաջ եկան և երկրպագեցին Եսաւին։

Եւ Եսաւն ասաց, «Ի՞նչ էին այն բոլոր հօտերը, որ ինձ հանդիպեցան»։

Յակոբը պատասխանեց. «Որ քո ծառան շնորհք գտնէ քո առաջ»։

Եսաւն ասաց. «Ես ինքս շատ ունիմ, եղբայր, քեզ լինի ինչ որ քունն է»։

Յակոբը պատասխանեց. «Ահ ոչ։ Եթէ քո առաջ շնորհ գտայ, ընդունիր այդ ընծաները իմ ձեռից. որովհետև ես քո երեսն այնպէս տեսայ, իբր թէ մէկն Աստծոյ երեսը տեսնի. զուարթ

եղիր ինձ համար, առ ինձնից այս օրհնութիւնը, որ ես քեզ մատուցի. որովհետեւ Աստուած ինձ ողորմել է և ես ամենայն ինչ շատ ունիմ»: Եւ այնքան բռնադատեց, մինչեւ որ ստիպեց նորան առնելու:

Եւ Եսաւն ասաց. «Չուենք երթանք, ես քեզ հետ եմ ուզում գնալ»:

Իսկ նա ասաց. «Եղբայր, դու տեսնում ես որ մանուկներս մատաղ են, և հետս ունիմ ծնունդ արձակած ոչխարներ և կովեր՝ որ եթէ մի օր ստիպեմ՝ կը մեռնին: Տէր, դու քո ծառայիցդ առաջ գնա, իսկ ես, որչափ մանուկներն ու խաշները կը կարողանան ու ճանապարհը յաջող կը լինի՝ ետեւից կուգամ, ու կը հասնեմ Սէիր՝ իմ տիրոջ մօտ:

Եսաւն ասաց. «Գոնէ իմ ժողովրդից քեզ մօտ մի քանիսներին կը թողնեմ»:

Յակոբն ասաց. «ինչի՞ է հարկաւոր այդ. այն էլ շատ է, որ քո առաջ ողորմութիւն գտայ, տէր»: Եւ այն օրը Եսաւը նոյն ճանապարհով դարձաւ Սէիր:

10. Եւ չուեց Յակոբը Սուքովտի ճանապարհով և Եսաւի երեսից փախչելով ողջ եկաւ Սիւքէմ քաղաքը, որ Քանանացոց աշխարհումն է, և բնակեցաւ քաղաքի յանդիման: Այն տեղից էլ գնաց և եկաւ Բեթէլ և այնտեղ էլ սեղան շինեց, և Տէրն երեւեցաւ Յակոբին, օրհնեց նորան և ասաց. «Այսուհետեւ անունդ էլ Յակոբ պէտք չէ կոչուի, այլ Իսրայէլ (Աստուածատես). ես եմ ամենակարող Աստուած. այն երկիրը, որ Աբրահամին և Իսահակին տուի, քեզ կու տամ և քո ժառանգներին քեզանից յետոյ»: Յակոբը այն տեղ մի արձան կանգնեցրեց, ուր Աստուած նորա հետ խօսեցաւ:

Բեթէլի մէջ մեռաւ Ռեբեկայի դայեակ Դեբովրան և թաղուեցաւ Բեթէլի ներքեւ կաղնիի տակ, որ կոչուեցաւ սգի կաղնի:

Յակոբը գնաց Բեթէլից և եկաւ Սալէմի միջով Եփրատի մօտիկ որ է Բեթլեհեմ: Այս տեղ մեռաւ Ռաքէլը և թաղուե-

ցաւ ճանապարհի վրայ Եփրատի մօտիկ: Եւ Յակոբը մի արձան կանգնեցրեց նորա գերեզմանի վրայ, այն է Ռաքէլի շիրիմը, որ մինչև այս օր կայ:

Եւ գնաց Յակոբը Մամբրէ, այն է Հեբրոն, իր հօր Իսահակի մօտ, ուր Աբրահամն ու Իսահակը կենում էին: Իսահակն էր հարիւր ութսուն տարեկան, հետզհետէ նուաղելով մեռաւ ծերացած և կեանքից յագնած: Եւ նորա որդիքն, Յակոբն ու Եսաւը, թաղեցին նորան կրկին այրում:

Եւ Եսաւն առաւ իր կանայք, որդիքը և իր տան բոլոր մարդիկը, իր բոլոր անասուններն ու ինչքը, որ Քանանացոց երկրում ստացել էր, և մէկ ուրիշ աշխարհ գնաց և հեռացաւ իր եղբայր Յակոբի երեսից: Որովհետեւ նոցա երկուսի ինչքը այնքան շատ էին, որ չէին կարող մէկմէկու մօտ միասին բնակել. և պանդխտութեան երկիրը այնքան ընդարձակ չէր, որ կերակրէր նոցա բազմաթիւ անասունները: Եւ Եսաւն բնակեցաւ Սէիրի լերան վրայ, Եդովմացոց աշխարհում:

Իսկ Յակոբը բնակեցաւ այն երկրում, ուր նորա հայրը պանդխտեցաւ. այսինքն Քանանացոց երկրում:

Սուրբ գրքից:

21. Որսորդական կեանք:

Արեւելքում հովիւները միշտ զէնք ունին իրանց հետ թէ թափառելու ժամանակ և թէ հօտն արածեցնելու ժամանակ: Նոքա իրանց անասունները վայրի գազաններից պէտք է պաշտպանեն: Բայց յատկապէս գազաններ որսել ու սպանել՝ այդ ուրիշ մարդկերանց զբաղմունքն է. այսինքն որսորդների: «Նեբրովթը հսկայ որսորդ էր Աստծոյ առաջ». Եսաւն էլ որսորդ էր և բացօթեայ կենում էր»:

Որսորդները շատ նեղութիւններ պէտք է կրեն, որովհե-

և հովիւների պէս վրաններ չունին և ոչ երկրագործների պէս խուղեր, այլ անդադար չափում են սար ու ձոր, զառիվայր խորոշներում և խաւար անտառներում են թափառում, թէ արեգակի կիզող ճառագայթների տակ և թէ ձմեռուայ սաստիկ ցրտին: Փոթորիկն ու անձրեւը որսորդին արգելք չեն, որ նա իր զբաղմունքը դադարեցնէ: Այսպէս նա բրտանում և դիմացկուն է դառնում, իսկ նորա մարմինը աւելի և աւելի վարժուելով զօրեղանում է: Որսորդի կեանքը ոչ միայն չարչարանք է, այլ և միշտ երկիւղալի: Իրանց խիստ համարձակութեամբ՝ շատ անգամ նոքա վայրի գազաններին զոհ են լինում, որովհետև Քանանացոց անտառներում և շրջակայ երկիրներում ոչ միայն այծեամներ, նապաստակներ և ճագարներ կան, այլ և յովազներ, բորեններ, գայլեր և վագրեր կան: Անապատներում և արօտատեղիներում երևում են յամոյրներ և ջայլամներ, որոնց որսալու համար մեծ ճարպիկութիւն պէտք է բանեցնել: Որսորդը միշտ աստանդական կեանք վարելով և ամենայն տեսակ վտանգների հանդիպելով, աւելի բիրտ, խիստ, վայրի և կոպիտ է դառնում՝ քան հովիւը կամ երկրագործը:

22. Քանանացոց երկրից մինչև Եգիպտոս:

Թողնենք սիրուն հովիտը, ուր Քեբրոնն է, և գնանք հարաւային արևմուտք, Մեր ճանապարհը կը բռնենք մենք այն հովիտների միջով, որ այգիներով և անտառներով լիքն են: Մեր բռնած լեռնաշղթայի գլխից մինչև Բերսաբէն դեռ դառձեալ երևում են ծաղիկներով զարդարած և արգաւանդ արօտները: Բերսաբէում կը յիշենք մենք այն ուխտը, որ Իսահակն ու Փղշտացոց արքայ Աբիմելէքը կապեցին: Այն տեղ վերջանում է Քանանացոց աշխարհը (Դանից մինչև Բերսաբէ): Ելլի չարու-

նակելով մեր ճանապարհը կը հասնենք մի անապատ, որ տարածվում է դէպի արևմուտք: Նորա գետինը կրային է, աւազով և կայծքարով ծածկուած: Ցիր ու ցան եղած ոսկորները մեզ ցոյց կը տան ճանապարհը, որի վրայ ո՞ գիտէ ո՛րքան պանդուխտ մարդիկ, ո՛րքան ուղտ իրանց շունչը փչել են:

Դեռ այսօր էլ վտանգաւոր է այդ կողմի ճանապարհորդութիւնը՝ անապատի մէջ թափառող բեդուինների պատճառով: Եթէ դէպի արևմուտք գնանք, մեր ետևը կը մնան մեզ յայտնի Սէիրի լեռները՝ Եդովմացոց աշխարհում, ուր Եսաւն էր բնակում: Հիւսիսում Գերարա և Գազա: Հարաւում հեռուից կերևան Սինայի լեռան գագաթները: Սա որձաքարի մի ահագին լեռն է, որ զետեղուած է եռանկիւնի ձևով Սինայի թերակղզու վրայ: Այս եռանկիւնը հարաւային արևմուտքից և հարաւային արևելքից սահմանուած է Կարմիր ծովով: Մի քանի օր ճանապարհին նեղութիւններ կրելուց յետոյ՝ կը հասնենք աւելի գեղեցիկ և բարեբեր կողմերը: Գետինն աւելի պղաբեր կը գտնենք, բուսականութիւնը աւելի հարուստ, անապատը երթալով մեր աչքից կանյայտանայ արևելքում, և մենք վերջապէս կը հասնենք Գեսեմ երկիրը, Եգիպտոսի ամենապտղաբեր մասը:

23. Յովսէփի եղբայրները նորան ծախում են:

Յովսէփ տասնուեօթ տարեկան էր և եղբայրների հետ ի միասին ոչխար էր արածեցնում: եղբայրները նորա մասին չար համբաւ էին բերում հօրը: Իսկ Յակոբը Յովսէփին աւելի սիրում էր քան միւս որդւոց, և կարել տուեց նորա համար ծաղկեայ պատմուճան: Երբ որ եղբայրները տեսան թէ հայրը նորան աւելի էր սիրում, ատեցին նորան և էլ չէին կարողանում նորա հետ խաղաղութեամբ խօսել: Յովսէփը մի երազ

տեսաւ և պատմեց եղբայրներին, որով նոքա աւելի ատեցին նորան։ Նա ասաց նոցա. «Լսեցէ՛ք իմ տեսած երազը։ Ինձ թւում էր թէ խուրձեր էինք կապում դաշտում. իմ խուրձը կանգնեց և ուղիղ կացաւ, իսկ ձեր խուրձերը դարձան և երկիր պագեցին իմ խուրձին»։ Եղբայրները ասացին նորան. «Միթէ մեր թագաւո՞րը պիտի դառնաս և տիրե՞ս մեզ»։ Եւ նոքա աւելի ատեցին նորան այս երազի համար։

Մէկ երազ էլ տեսաւ Յովսէփը և պատմեց իր եղբայրներին և ասաց. «Ահա այլ երազ ես տեսայ, իբր թէ արեգակը, լուսինը և տասնումէկ աստղերը ինձ երկրպագում էին։»

Եւ երբ որ այս բանը իր հօրը և եղբայրներին պատմեց, սաստեց նորան հայրը և ասաց. «Այդ ի՞նչ երազ է։ Միթէ ես, քո մայրը և քո եղբայրները պէտք է գանք և քեզ երկրպագե՞նք։»—Եղբայրներն սկսեցին նորա վրայ նախանձել, բայց հայրը սրտում պահեց նորա խօսքերը։

Մի օր եղբայրները Սիւքէմ գնացին իրանց հօր խաշները արածեցնելու։ Եւ Իսրայէլը ասաց Յովսէփին. «Գնա՛ տես արդեօք ո՞ղջ են եղբայրներդ և համբաւ բեր ինձ։»—Եւ ուղարկեց նորան Քեբրոնի ծործորից, և նա գնաց Սիւքէմի կողմը։ Դաշտում մոլորուած մէկ մարդ գտաւ նորան մանգալիս և հարցրեց նորան և ասաց. «Ի՞նչ ես ման գալիս։»

Նա պատասխանեց. «Ես իմ եղբայրներին եմ ման գալիս ասա՛ ինձ թէ գիտես ո՞ւր են արածեցնում նոքա։»

Մարդն ասաց. «Նոքա այստեղից հեռացան. և ես լսեցի որ նոքա ասացին, թէ գնանք Դովթայիմ։»—Յովսէփն էլ գնաց եղբայրների ետևից և գտաւ նոցա Դովթայիմի մէջ։

Երբ որ նոքա հեռուից նորան տեսան, ասացին միմեանց. «Ահա երազատեսը գալիս է։ Եկէք սպանենք նորան և մէկ գբի մէջ ձգենք. և ասենք, թէ մի չար գազան նորան կերաւ. և տեսնենք թէ ինչպէս պէտք է կատարուին նորա երազները։»—Իսկ երբ Ռուբէնը այս լսեց, աշխատեց ազատել նորան նոցա

ձեռքից և ասաց. «Չսպանենք նորան։ Արիւն մի՛ թափէք, այլ ձգեցէք դորան այս անապատի գբերից մէկի մէջ և ձեռք մի՛ տաք նորան։»—Բայց Ռուբէնը այս ասաց, որպէս զի Յովսէփին ազատէ և հօրը հասցնէ։

Եւ երբ որ Յովսէփը եղբայրներին մերձեցաւ, նոքա հանեցին նորանից ծաղկեայ պատմուճանը և ձգեցին նորան մի գբի մէջ, որ այդ ժամանակ դատարկ էր և ջուր չկար մէջը։ Յետոյ նստեցին հաց ուտելու, և մէկ էլ աչքերը բարձրացուցին տեսան՝ որ Գաղաադի վաճառականները գալիս են իրանց ուղտերով, որոնց վրայ բարձած էին խունկ, ստաշխ և ռետին, և գնում էին Եգիպտոս։ Եւ ասաց Յուդան իր եղբայրներին. «Ի՞նչ օգուտ, եթէ մեր եղբօրը սպանենք։ Եկէք վաճառականներին ծախենք, և թող մեր ձեռքը չշաղախուի նորա արիւնով, որովհետև նա մեր եղբայրն է։»—Եւ նոքա լսեցին նորան։

Եւ երբ որ վաճառականները անցնում էին, հանեցին գբից Յովսէփին և քսան դահեկանով ծախեցին։ Եւ Ռուբէնը դարձաւ գուբը, բայց էլ Յովսէփին գբում չգտաւ. իր հանդերձը պատառեց, եկաւ եղբայրների մօտ և ասաց. «Պատանեակն այն տեղ չէ, այժմ ո՞ւր կորչիմ ես։»—Նոքա մի ուլ մորթեցին և առան Յովսէփի պատմուճանը ու թաթախեցին արեան մէջ. ծաղկեայ պատմուճանը ուղարկեցին հօրը և պատուիրեցին ասելու. «Այս պատմուճանը գտանք. տես արդեօք քո որդու պատմուճա՞նն է, թէ չէ։»—Նա իսկոյն ճանաչեց այն և ասաց. «Իմ որդուս պատմուճանն է այս. չար գազանն է նորան կերել, գազանը յափշտակել է Յովսէփիս։» Պատառեց իր հանդերձները, սգի քուրձ հագաւ և երկար ժամանակ սուգ արաւ որդու վրայ։ Ժողովեցան նորա բոլոր որդիքը նորան մխիթարելու, բայց նա չէր մխիթարվում։

Սուրբ գրքից։

24. Նեղոս:

Նեղոսը երկու աղբրի վտակներից է գոյանում. արևելեանը կապուտ Նեղոսն է, իսկ արևմտեանը սպիտակ: Առաջինը բղխում է Հաբեշստանի սարերից, որ այնպէս բարձր են ինչպէս մեր կովկասը: Սպիտակ Նեղոսը հոսում է Ներքին Ափրիկէից, նորա աղբիւրները դեռ ճիշդ յայտնի չեն: Այս երկու գետերը իրար հետ միանալուց յետոյ, գնում են դէպի հիւսիսային կողմը ու թափվում են ծովը: Ձախ և աջ՝ լեռնաշղթաներ են ձգվում: Նեղոսը մօտ իւր 300 մղոն երկայնութեան վրայ ոչ մի գետ չէ ընդունում իւր մէջ: Քանի որ ծովին մօտենում է, այնքան լեռները երթալով տափանում ու անյայտանում են, ու ինքը շատ ճիւղերի է բաժանվում, որոնք զատ զատ թափվում են ծովը. բայց թափուելուց առաջ մի եռանկիւն են կազմում, որ կոչվում է դելտա:

Նեղոսը մէկ և կէս անգամ աւելի երկայն է Եփրատից, երկու և կէս անգամ Տիգրիսից և վեց անգամ երկայն քան Քուռը և նոյնպէս վեց անգամ երկայն քան Երասխը:

Իւր շուրջն եղող աշխարհների համար նա նշանաւոր և օրհնաբեր է, մանաւանդ իր յորդութեանց ժամանակ: Երբ որ Ներքին Ափրիկէի մէջ անձրև տեղալու ժամանակը գալիս է, Նեղոսի ջուրը յորդանում է (ամենայն տարի Յունիսի վերջին և Յուլիսի սկզբին) և բոլոր երկիրը իր ափերի շուրջը ծածկում է: Երբ որ նորա ջուրը դարձեալ պակասում է, նա դաշտի վրայ թողնում է տիղմ, ուր մարդիկ ցանք են անում, և շուտով ամենայն տեղ հասկերով ծածկվում է: Եւ այսպէս ուրեմն Նեղոսի երկիրները իսկապէս ցորենի ամբարներ են արևելքի համար:

25. Յովսէփ Եգիպտոսում:

1. Վաճառականները Յովսէփին ծախեցին Եգիպտոսում Պետափրէսին, որ փարաւոնի ներքինին էր և դահճապետը: Եւ Աստուած Յովսէփին օգնական էր, այնպէս որ նորան ամենայն բան յաջողվում էր, քանի Եգիպտացի տիրոջ տանն էր: Այս տեսնում էր և նորա տէրը, և նա շնորհ գտաւ իր տիրոջ առաջ, այնպէս որ նորա աւագ ծառան դարձաւ. տէրը նորան տան վերակացու կարգեց և ամենայն բան ինչ որ իրն էր, յանձնեց Յովսէփին: Եւ օրհնեց Աստուած Եգիպտացու տունը Յովսէփի համար, և Աստուծոյ օրհնութիւնը տարածուեցաւ նորա բոլոր ընչերի վրայ թէ տանը և թէ դաշտումը: Ահա այսպէս Պետափրէսը ամենայն բան թողուց Յովսէփի ձեռին, և ոչ ինչ բանի հոգ չունէր, թէ ինչ կար կամ ինչ էր կատարվում տան մէջ. բայց միայն գիտէր այն կերակուրները, որ ուտում էր:

Յովսէփը ազնիւ երես և գեղեցիկ տեսք ունէր և մի օր Պետափրէսի կինը աչք ձգեց նորա վրայ, սիրեց նորան և կամենում էր նորա հետ փախչել: Բայց նա չէր համաձայնում և ասաց. «Ես ի՞նչպէս այդ մեծ չարութիւնը գործեմ և մեղանչեմ Աստուծոյ առաջ:»

Իսկ կինը միշտ կրկնում էր նոյնը, բայց նա դարձեալ չէր լսում նորան: Մի օր էլ Յովսէփը տուն մտաւ որ իր սովորական տնտեսական գործքը կատարէ. տանեցիներից ոչ ոք չկար. և կինը բռնեց նորա վերարկուից որ նորան պահէ: Բայց նա թողեց վերարկուն նորա ձեռքը ու ինքը փախաւ: Կինը շատ բարկացաւ և կանչեց տան ծառաներին և ասաց. «Տեսէ՛ք, Պետափրէսը մեր տունը մի եբրայեցի ծառայ բերեց մեզ խայտառակելու: Նա եկաւ ինձ մօտ և յորդորում էր որ հետը փախչեմ. իսկ երբ որ բարձր աղաղակեցի ու փէշից բռնեցի՝ երկիւղից թողեց իւր ձորձն իմ ձեռքս ու փախաւ:»

Եւ պահեց ձորձը մինչև որ տէրը տուն եկաւ, և նոյն խօսքերը նորան էլ ասաց. «Քո բերած եբրայեցի ծառան մըտաւ ինձ մօտ և ստիպում էր որ հետը փախչեմ: Իսկ ես երբ որ աղաղակեցի, նա թողեց իր վերարկուն ինձ մօտ և փախաւ:»

Եւ երբ որ տէրը իր կնոջ խօսքերը լսեց՝ շատ բարկացաւ. ու առաւ Յովսէփին բանտը դրեց, ուր արքունի կալանաւորներն էին կապուած: Բայց Աստուած Յովսէփին օգնական էր. բանտապետի քաղցր աչքը նորա վրայ դարձրեց, այնպէս որ բանտապետը Յովսէփի ձեռքը յանձնեց բոլոր կալանաւորներին և այն տեղի բոլոր գործքերը նորան էր կատարել տալիս: Եւ բանտապետն էլ ոչինչ հոգս չունէր, որովհետև Աստուած Յովսէփի հետ էր և բոլոր Յովսէփի արածը լաւ յաջողեցնում էր:

2. Այս բաներից յետոյ մի օր եգիպտացոց թագաւորի տակառապետը և մատակարարը իրանց տիրոջ՝ այսինքն թագաւորի առաջ յանցանք գործեցին: Եւ փարաւոնը բարկացաւ իր այդ երկու ներքինիների վրայ և հրամայեց բանտ դնել նոցա դահճապետի մօտ, այն բանտը՝ ուր Յովսէփն էր բանտարկուած: Բանտապետը նոցա Յովսէփին յանձնեց որ նոցա սպասաւորէ. և նոքա մի քանի օր այն տեղ էին: Եւ երկուսն էլ, այսինքն թագաւորի տակառապետն ու մատակարարը, երազ տեսան միևնոյն գիշերը: Առաւօտը երբ որ Յովսէփը մտաւ նոցա մօտ և տեսաւ որ տխուր էին, հարցրեց նոցա և ասաց. «Ձեր երեսն ինչու է տրտում այսօր:»

Նոքա պատասխանեցին: «Երազ տեսանք, և ոչ ոք չկայ որ մեզ մեկնէ:»

Յովսէփն ասաց. «Մեկնութիւնը Աստուծոյ ձեռին է. բայց պատմեցէք ինձ:»

Նախ տակառապետը պատմեց Յովսէփին և ասաց. «Ես տեսայ երազում իմ առաջ մի որթ, և որթի վրայ երեք ուռ, որ դեռ կանաչ էին, բայց յանկարծ ծաղկեցաւ և խաղողը

ողկոյզները հասան: Եւ ես ձեռիս ունէի փարաւոնի բաժակը, առնում էի խաղողը և ճմլում էի բաժակի մէջ և տալիս էի բաժակը փարաւոնի ձեռքը:»

Յովսէփն ասաց նորան. «Այս է դորա մեկնութիւնը. երեք ուռը երեք օր է: Երեք օրից յետոյ փարաւոնը կը յիշէ քո իշխանութիւնը և յետ կը դարձնէ քեզ քո պաշտօնը, որ առաջուայ պէս փարաւոնի բաժակը իւր ձեռքը տաս: Եւ երբ որ յաջողութեան մէջ լինես, դու էլ ինձ յիշիր, ողորմութիւն արա և փարաւոնի առաջ բարեխօսիր, որ ինձ այս բանտից հանէ: Ինձ գողանալով բերին եբրայեցոց երկրից, այս տեղ էլ ոչինչ յանցանք չգործեցի, և վերջապէս բանտը ձգել են ինձ:»

Երբ մատակարարը տեսաւ որ լաւ մեկնութիւն տուեց, ասաց Յովսէփին. «Ես էլ երազ տեսայ, և թուեցաւ ինձ իբր թէ գլխիս երեք սպիտակ կողով ունէի և վերևի կողովում կային ամենայն տեսակ թխած բաներ փարաւոնի համար, և թռչուններն այդ ուտում էին գլխիս վրայ եղած կողովներից:»

Յովսէփը պատասխանեց և ասաց. «Այս է մեկնութիւնը. երեք կողովը երեք օր է. և երեք օրից յետոյ փարաւոնը քո գլուխը կը վերցնէ վրայից և կախ կը տայ քեզ փայտի վրայ, և թռչունները քո միսը կ'ուտեն:»

Եւ երրորդ օրը փարաւոնի ծննդեան օրն էր, նա իր բոլոր ծառաներին ուրախութեան հաց տուեց. և յիշեց իր ծառաների մէջ տակառապետի և մատակարանի իշխանութիւնը: Եւ տակառապետին յետ դարձրեց իր պաշտօնը, որ իրան բաժակ տայ, իսկ մատակարարին կախ տալ տուեց փայտի վրայ, ինչպէս որ Յովսէփը մեկնել էր:

Սակայն տակառապետը Յովսէփին էլ չյիշեց և մոռացաւ նորան:

3. Երկու տարուց յետոյ փարաւոնն էլ երազ տեսաւ. նորան երևեցաւ իբր թէ կանգնած էր Նեղոս գետի ափին և

ջրից դուրս էին գալիս եօթը գեղեցիկ, գէր, ընտիր երինջներ և գնացին ճահճի խոտի մէջ արածելու։ Ապա այլ ևս եօթ երինջներ ջրից դուրս եկան, որ գէշ և վտիտ էին, և գնացին գետի ափը առաջուայ երինջների մօտ։ Գէշ և վտիտ երինջները կերան եօթը գեղեցիկ և գէր երինջներին։ Այդ ժամանակ զարթեցաւ փարաւոնը։

Յետոյ դարձեալ քնեցաւ և դարձեալ երազ տեսաւ, և ահա եօթը լիք և խնկագոյն հասկեր աճում էին մէկ փնջի վրայ։ Յետոյ տեսաւ որ եօթը բարակ և խորշակից (հարաւային տաք քամի) զարկուած հասկեր ծլում էին նոցա ետևից։ Եւ եօթը բարակ և խորշակից զարկուած հասկերը կլանում էին եօթը լիք և խնկագոյն հասկերը։ Եւ զարթեց փարաւոնը և տեսաւ որ երազ է։

Առաւօտուն նա շատ տրտում էր. մարդիկ ուղարկեց և կանչել տուեց Եգիպտոսի բոլոր երազահաններին և իմաստուններին և պատմեց նոցա իր երազը. բայց մարդ չգտնուեցաւ որ այդ մեկնէր իրան։

Այն ժամանակ յանկարծ տակառապետի միտքն ընկաւ Յովսէփը. խօսք բաց արաւ և ասաց Թագաւորին. «Երբ որ փարաւոնը մեր վրայ բարկացաւ և ինձ °մատակարարի հետ իմիասին բանտը ձգել տուեց դահճապետի տունը, այն ժամանակ մենք երկուսս միևնոյն գիշերը երազ տեսանք, և մեր երազները մեծ նշանակութիւն ունէին ամեն մէկիս համար։ Բանտում մեզ հետ նաև մի եբրայեցի պատանի կար, նորան պատմեցինք, և նա մեր երազները մեկնեց մեզ, ամեն մէկի տեսածին համեմատ։ Եւ ինչպէս որ մեկնեց, այնպէս էլ կատարուեցաւ. ես վերստին ստացայ իմ իշխանութիւնը, նա կախուեցաւ փայտի վրայ։»

Փարաւոնն ուղարկեց և Յովսէփին կանչել տուեց։ Հանեցին նորան բանտից, մազերը խուզեցին, փոխեցին շորերը, և մտաւ փարաւոնի մօտ։ Եւ փարաւոնն ասաց նորան. «Ես երազ

տեսայ, բայց մարդ չկայ որ մեկնէ ինձ։ Իսկ քեզ համար լսել եմ, որ դու գիտես երազ մեկնելն։»

Յովսէփը պատասխանեց և ասաց. «Այդ ինձանից կախուած չէ։ Աստուած կը պատասխանէ, թէ փարաւոնի փրկութիւնը ինչ է»։

Փարաւոնն ասաց Յովսէփին. «Երազ տեսայ, իբր թէ Նեղոս գետի ափին էի կանգնած և ջրից ելնում էին եօթը գէր և գեղեցիկ երինջներ, և գնում էին ճահճի խոտի մէջ արածելու։ Ապա այլ եօթը լղար, շատ գէշ և վտիտ երինջներ դուրս եկան. ամբողջ Եգիպտոսում այդքան գէշ կենդանիներ չէի տեսել։ Եօթ լղար ու գէշ երինջները կերան առաջին եօթ գէր և գեղեցիկ երինջները և ուտելուց յետոյ էլ չէր երևում նոցա փորից թէ բան են կերել և առաջուայ պէս էլի գէշ էին երևում։ Այդ ժամանակ զարթեցայ։—Յետոյ միւս անգամ երազ տեսայ, որպէս թէ եօթը լիք և գեղեցիկ հասկեր մի փնջի վրայ աճում էին։ Յետոյ նոցա մօտ ծլում էին եօթն ապականած, նուազ և խորշակից զարկուած հասկեր։ Եւ եօթը նուազ հասկերը կուլ տուին եօթն առաք հասկերը։ Այս բանը արդէն պատմեցի երազահաններին, բայց նոքա չեն կարողանում մեկնել»։

Յովսէփն ասաց. «Փարաւոնի երկու երազն էլ մէկ է։ Ինչ որ Աստուած անելու է փարաւոնին ցոյց է տալիս։ Եօթը գեղեցիկ երինջները եօթը տարի են, և եօթը գեղեցիկ հասկեր նոյնպէս եօթը տարի են։ Երազը միևնոյն է։ Եօթը տգեղ և վտիտ երինջները, որ նոցանից յետոյ դուրս եկան, և եօթը սին և խորշակահար հասկերը սովի եօթը տարի են։ Ահա այս է իմ ասածը թէ Աստուած փարաւոնին ցոյց է տալիս իր անելիքը։ Ահա եօթը տարիներ կուգան, ուր ամ[illegible] Եգիպտոսում մեծ լիութիւն կը լինի։ Յետոյ կու գան եօթը սաստիկ սովի տարիներ, ուր լիութիւնը իսպառ կը մոռացուի և սովը տագնապի մէջ կը ձգէ երկիրը։ Այլ թէ փարաւոնը

երկու անգամ երազեց, այդ նշանակում է, թէ Աստուծոյ ցոյցը ճշմարիտ է և Նա շուտով կը կատարէ այդ։ Իսկ այժմ թող թագաւորը իրան խորհրդական ընտրէ մի իմաստուն մարդ և նորան վերակացու կարգէ Եգիպտացոց երկրի վրայ և գործակալներ նշանակէ երկրի վրայ և արմտիների հինգերորդ մասը պահանջէ Եգիպտացոց երկրում եօթն լիութեան տարիների ժամանակ։ Թող յաջողակ տարիների բոլոր պտուղները ժողովին և ցորեանը լցնեն փարաւոնի շտեմարանները և պաշարները քաղաքներում պահեն, որպէս զի պաշարը պահուի եօթն սովի տարիների համար և որպէս զի երկիրը սովից չկոտորուի։

Այս խօսքերին շատ հաւանեցան փառաւոնը և բոլոր նորա ծառաները։ Եւ նա ասաց իր ծառաներին. «Միթէ կը գըտնե՞նք սորա պէս մի մարդ, որ Աստուծոյ հոգի ունենայ իր անձի մէջ»։—Եւ ասաց Յովսէփին. «Որովհետև այդ բոլորը Աստուած քեզ ցոյց տուեց, ապա ուրեմն քեզանից աւելի իմաստուն, խոհական և հասկացող մարդ չկայ։ Քեզ եմ կարգում իմ տան վրայ և քո խօսքիդ պէտք է հնազանդի իմ բոլոր ժողովուրդը։ Ես քեզանից բարձր կը լինիմ միայն աթոռով։ Ահա ես քեզ այսօր կարգում եմ Եգիպտացոց երկրի վրայ»։ Եւ փարաւոնը մատանին հանելով իւր մատից, դրեց Յովսէփի մատը, հագցրեց նորան բեհեզեայ պատմուճան և ոսկեայ մանեակ կախեց նորա պարանոցը։ Նստեցրեց նորան իր երկրորդ կառքի մէջ, և նորա առջևից քարոզը կանչում էր. «Երկրպագեցէ՛ք, սա է երկրի հայրը»։ Եւ նորան կարգեց Եգիպտացոց երկրի վրայ։

Եւ թագաւորն ասաց Յովսէփին. «Ահաւասիկ ես փարաւոն. առանց քո հրամանիդ ոչ ոք ձեռք կամ ոտք պիտի չը բարձրացնէ բոլոր Եգիպտացոց երկրի վրայ»։ Եւ Յովսէփին պատուեց Կ ե ն ս ա տ ո ւ անունով, որ Եգիպտացոց լեզուով ասել

է Փսոմփթոմփանէ. և Արեգ քաղաքի քրմի դուստր Ասանէթին կնութեան տուեց նորան։

Այսպէս ելաւ Յովսէփ բոլոր Եգիպտոսը շրջելու։ Երեսուն տարեկան էր Յովսէփը՝ երբ որ փարաւոնի առաջ ելաւ։ Երկիրը եօթը լիութեան տարիներին շատ առատ բերքեր եղաւ. և լիութեան եօթը տարիներում ժողովեց նա բոլոր պտուղները և ամբարեց քաղաքներում. ինչ պտուղ որ ամեն քաղաքի շուրջը եղող դաշտերում բուսնում էր՝ բոլորը ժողովեց։ Եւ Յովսէփը ցորենը ժողովեց ծովի աւազի պէս խիստ շատ, մինչև որ էլ դադարեց համարել, որովհետև թիւ չկար։

Եւ Յովսէփը ծնաւ երկու որդի, սովի ժամանակից առաջ, և կոչեց նոցա անունը՝ մեկինը Մանասէ և միւսինը Եփրեմ։

Եւ երբ որ եօթը լիութեան տարիները անցան Եգիպտացոց աշխարհից, սկսեցին եօթն սովի տարիները գալ, ինչպէս որ Յովսէփը գուշակեց։ Եւ սովը տարածուեցաւ աշխահքիս բոլոր երկիրները, բայց Եգիպտոսում ամբարուած հաց կար։ Եւ որովհետև Եգիպտոսն էլ սովացաւ, ժողովուրդը աղաղակեց փարաւոնին հացի համար։ Բայց փարաւոնը ամենայն Եգիպտացու ասում էր. «Գնացէք Յովսէփի մօտ և ինչ որ ասէ՝ այն արէք»։ Յովսէփը բաց արեց ցորենի շտեմարանները և վաճառեց Եգիպտացիներին ցորեն, որովհետև սովն աւելի սաստկանում էր։ Ամենայն աշխարհք գալիս էին Եգիպտոս Յովսէփից ցորեն գնելու, որովհետև ամենայն տեղ սովը զօրանում էր։

Սուրբ գրքից.

26. Երկրագործութիւն։

Որսորդը անտառներում թափառում է, հովիւը մէկ արօտից միւսն է քշվում, երկուսն էլ համարեա միշտ իրանց հանգստութեան տեղը փոխում են. այսպէս չէ ե ր կ ր ա գ ո ր-

ծը։ Սա երկար տարիներ բնակում է միևնոյն տեղը. ունի իր տունն ու արտը, մարգն ու այգին։ Եւ ամենայն համբերութեամբ պէտք է աշխատէ, որպէս զի իր քրտնքի պտուղը վայելէ։

Տեսնենք մեր դրացի աշխարհների երկրագործի վաստակը տարուայ զանազան ժամանակներին։ Գարնանը նա դաշտում վարուցանք է անում, որ Փետրվարին է սկսվում, այսինքն աւելի վաղ քան թէ մեզանում։ Մարտին առատ անձրևներով ցորենը արագ արագ բուսնում և շուտով հասնում է։ Ամառը գրեթէ անձրև չէ գալիս, միայն գիշերուայ ցօղը պէտք է զովացնէ բոյսերը։ Այս պատճառով Իսահակն էլ իր որդի Յակոբին այս խօսքերն ասելով՝ օրհնեց. «Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից»։ Ապրիլին և Մայիսի առաջին կիսին ցանքը հընձվում է. Մի կողմից գերանդաւորը քաղաքում թափում է որանը, հետևից փոցխաւորը փոցխում է, և միւս կողմից խըրձնաւորը խուրձ կապում ու տանում, բարդում է։ Քաղից յետոյ կալոցն է գալիս. որանի սայլերով բերում են ցորենը ու դիզում են կալերում։ Նահապետների ժամանակ կամնելու համար ցորենը կամ ծեծում էին գաւազաններով կամ եզների ոտի տակ կոխոտում էին ու որան մանրում. ապա թեղում էին։ Թեղն էլ էրնում էին (քամու էին տալիս), որպէս զի հատիկները յարդից բաժանուին։ Ցորենը աղացվում էր ձեռքի աղօրիքով, որ ծառաները կամ աղախինները պտտեցնում էին։ Ձեռքի աղօրիքը շատ պարզ էր և նոյն էր՝ ինչով որ մենք այժմ աղ ենք աղում։ Նա բաղկացած է մէկ բոլորակ քարից՝ ներքին երկանից, որ անշարժ կայ, և նորա նման՝ բայց մէջ տեղը ծակած մէկ ուրիշ քարից՝ վերին երկանից, որը վերին երեսի վրայ մէկ կողքին՝ շիտակ զարկուած կոթ ունի բռնելու և նորանով ներքին երկանի միջի սլաքի վրայ հագցրած վերին երկանը պտտեցնելու համար. Ցորենը հնձելուց յետոյ քաղում են մրգեղէնը և ապա կթում են խաղողը։ Սեպտեմբերին վերըստին անձրև է գալիս և այդ ամսի սկզբին սկսվում է աշնան ցանքը։ Ձմեռն երկրագործը հանգիստ է առնում աշխատանքից ու իր ոյժերը կազդուրում է գալ գարնան աշխատանքի համար. բայց եթէ արօրն ու միւս գործիքները կարկատելու են, նա ձմեռն էլ անգործ չէ մնում։

Այսպէս մենք տեսնում ենք որ երկրագործը անդադար պէտք է աշխատի, որպէս զի հաց ուտէ։ Բայց նա գիտէ՝ որ իզուր են նորա աշխատանքները, եթէ Աստուած իր օրհնութիւնը չտայ։ Ուստի ստէպ աղօթում է և գոհութիւն է մատուցանում Նորան Նորա ողորմութեանց համար։ Նահապետները այս բանը ոչ միայն աղօթքով, այլ և զոհերով էին կատարում։ «Երբ որ տարին վերջանում էր, դաշտի արմտիքից ընծայ էին մատուցանում Աստծուն»։

Մեր պատմածների մէջ հանդիսացող մարդիկն ևս ոչ միայն հովուութեամբ, այլ և երկրագործութեամբ պարապում էին։ Արդէն Աբրահամը ագարակ ձեռք բերեց, բայց լոկ միայն իր ազգականներին թաղելու համար. իսկ Իսահակը ցանեց Գերարա երկրում և հարիւրապատիկ հնձեց։ Երբ որ նա Յակոբին օրհնեց, ասաց. «Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից և երկրի պարարտութիւնից և ցորենի ու գինու առատութիւնը»։ Եսաւն որսորդ և երկրագործ էր։

Երկրագործութիւնը աւելի ծաղկած էր Եգիպտոսում։ Բայց այն տեղի բնակիչները հարկաւորութիւն չունէին այնքան աշխատել և չարչարուիլ, ինչպէս որ ուրիշ երկրներում։ Երբ որ Նեղոսը իր յորդութիւնը պակսեցնում և մտնում է իր տաշտը, նոքա ցանում են ցորենը, և շուտով ամենայն տեղ ցանքը ծլում է. կարճ միջոցում հասնում է արեգակի կիզող ճառագայթների տակ։ Հունձն այնքան առատ է լինում՝ որ Եգիպտոսը ոչ միայն իրան, այլ և բոլոր շրջակայ երկիրները կերակրել կարող է։ Նա եղել է և է արևելքի շտեմարանը։

27. Եգիպտոս։

Նեղոսի ներքին մասը կոչվում է Եգիպտոս։ Պտղաւէտ է Նեղոսի հովիտը, որ միայն մի քանի ժամ լայնութիւն ունի։ Այս հովիտը արևմտքից և արևելքից պատուած է լեռնաշղթաներով։ Արևմտեանը տարածվում է մինչև Աֆրիկէի մեծ անապատը. արևելեանը ձգվում է մինչև Կարմիր ծովը։ Նեղոսի դելտայի մօտ լեռնաշղթաները միմեանցից շատ հեռացած են, և Եգիպտոսի պտղաւէտ երկիրը այստեղ մեծանում և դառնում է մի ընդարձակ դաշտավայր։ Նեղոսի աջ ափի վրայ եղած մասը կոչվում էր Գեսեմ։

Եգիպտոսի բոլոր քաղաքները Նեղոսի ափերումն են շինած։ Նոքա աւելի բազմաթիւ և մեծ են քան Քանանացոց քաղաքները. ամեն մէկ քաղաքից մինչև միւս քաղաքը կան նաև մեծ քանակութեամբ գիւղեր։ Բոլոր այս բնակութեան տեղերը շինուած են բնական կամ արուեստական բարձրադիր բլուրների վրայ, որպէս զի ջրի յորդութեանց ժամանակ դարձեալ ջրից վեր մնան։ Հին ժամանակներում շատ քաղաքներ միլիոնի չափ ժողովուրդ են ունեցել։ Տները բազմյարկանի էին, քաղաքի պարսպներից վեր բարձրանում էին բարձր աշտարակներ։ Բագինները ազիւսից շինած որմեր ունէին։ Որմի մէկ կողմը մուտքն էր, որի առաջ գրեթէ ամեն տեղ կանգնած էին հսկայական արձաններ, որ շատ անգամ մէկ ժայռի կտորից շինուած սիւներ էին, և որ օբելիսկ (կոթող) էին կոչվում։ Մուտքի առաջ երկու կողմից ամբառնում էին աշտարակաձև շէնքեր։ Գլխաւոր մուտքից (մեհենի դռնից) մինչև իսկական բագինը ճանապարհի երկու կողմից շարուած էին լինում սփինքսներ, այսինքն արձաններ առիւծի մարմնով և մարդու գլխով։ Բագինը զարդարուած էր լինում սիւներով, նկարներով և հիերոգլիֆով (Եգիպտացոց սրբագրերով)։ Նոյնպէս զարդարուած էին լինում ապառաժի

շիրիմների պատերը։ Այս շիրիմները ոչ թէ բնական այրեր էին, ինչպէս որ Քանանացոց երկրումն էին, այլ գերեզմաններ՝ շատ յարկերից բաղկացած, արուեստական ձեռքով շինուած։ Շիրիմի պատերի վրա փորագրած պատկերները նկարագրում էին հանգուցեալների գործքերը։ Թագաւորները թաղվում էին բրգերում։ Սոքա լեռնաբերձ բարձրութեամբ կոփածոյ քարերից էին շինվում։ Ամենաբարձրը չորս հարիւր յիսուն ոտնաչափ բարձր էր (Տփխիսի Մթածմինդի բարձրութիւնը)։ Բրգերի ներս մի փոքր խուց կար, ուր դրվում էին թագաւորների դագաղները։

Եգիպտոսի օդը շատ տաք ու չոր է։ Գրեթէ անձրև չէ գալիս։ Խորշակները բոյսերը փչացնում են և շատ անգամ հետները են փչում բերում անապատի աւազը։ Երկիրը բոլորովին անպտուղ կը լինէր, եթէ ամենայն տարի Նեղոսը չ՚ուռչէր։ Իսկ սա գետինը ջրում է և ծածկում է տղմով։ Եւ որպէս զի նորա յորդութիւնը շատ տեղ տարածուի, շինուած էին արուեստական ջրանցքներ և աւազաններ։ Երբ որ գետը յետ էր քաշվում՝ աճում և ծաղկում էին բոյսերը շուտ և առատութեամբ։ Ուստի Եգիպտոսը «նախ աւազի անապատ, ապա քաղցր ծով, և ապա բուրաստան» էր։

28։ Սովի տառապանքը, եղբարց ճանաչումը, Եգիպտոս գաղթումը։

1. Եւ երբ որ Յակոբը լսեց թէ Եգիպտոսում ցորեն է վաճառվում, իր որդւոց ասաց. «Ի՞նչ էք ծանր շարժվում, ահա լսում եմ որ Եգիպտոսում ցորեն կայ, իջէք այն տեղ, գնեցէք մեզ կերակուր, որ ապրենք և չմեռնենք»։—Եւ իջան Յովսէփի տասը եղբայրները։ Յակոբը Յովսէփի հարազատ եղբօր Բենիա-

մինին չարձակեց որ նոցա հետ գնայ, երկիւղ ունենալով թէ մի գուցէ նորան մի փորձանք պատահի: Եւ այսպէս Իսրայէլի որդիքը եկան ուրիշ շատ եկողների հետ ցորեն գնելու, որովհետև Քանանացոց երկրում սով էր:

Յովսէփը երկրի իշխան էր, և նա էր ծախում ցորենը բոլոր ժողովրդին: Եւ երբ որ եղբայրներն էլ եկան ու խոնարհ երկրպագեցին նորան, Յովսէփը նոցա տեսաւ ու ճանաչեց: Բայց ծանօթութիւն չտուեց նոցա, խիստ խօսեց նոցա հետ և ասաց. «Ո՞ր տեղից էք գալիս»:

Նոքա պատասխանեցին. «Քանանացոց երկրից, կերակուր գնելու համար»։—Թէ և նա գիտէր թէ ովքեր են նոքա, բայց նոքա չճանաչեցին նորան: Եւ յիշեց Յովսէփն իր հին երազները թէ ինչպէս եղբայրներն իրան երկրպագութիւն պիտի անէին և ասաց նոցա. «Լրտես էք դուք և եկել էք միայն մեր աշխարհքի ել ու մուտքը իմանալու»:

Նոքա պատասխանեցին. «Ոչ, տէ՛ր, ծառաներս եկել ենք կերակուր գնելու: Մենք ամենքս մէկ մարդու որդիք ենք. մենք խաղաղութեան մարդիկ ենք և քո ծառաները լրտես չեն»:

Եւ ասաց նա նոցա. «Ոչ, դուք եկել էք երկրի ել ու մուտքը տեսնելու»:

Նոքա պատասխանեցին. «Մենք, քո ծառաները, տասներկու եղբայր ենք, մէկ Քանանացի մարդու որդիք, և կրտսերը հօր մօտ մնաց, իսկ միւսը է՛լ չկայ»:

Յովսէփն ասաց նոցա. «Ինչպէս ասացի ձեզ, այնպէս է լրտես էք դուք: Եւ ես պէտք է ձեզ փորձեմ. Փարաւոնի արևով եմ երդվում, որ այս տեղից չէք գնալ, մինչև ձեր կրտսեր եղբօրը չբերէք: Ձեզանից մէկին ուղարկեցէք, որ նորան բերէ այս տեղ, իսկ դուք կացէք դիպահի մէջ, մինչև յայտնուի ճշմարի՞տ էք խօսում թէ սուտ: Եթէ ձեր ասածը սուտ լինի, ապա ուրեմն փարաւոնի արևով երդվում եմ՝ թէ

դուք լրտեսներ էք»։—Եւ միասին բանտի մէջ պահել տուեց նոցա երեք օրով:

Երրորդ օրը ասաց նոցա. «Եթէ ապրել էք ուզում, այս արէք. որովհետև և ես Աստուծոյ երկիւղ ունիմ։—Եթէ դուք խաղաղ մարդիկ էք, ձեզանից մէկին թողէք այս տեղ բանտում, իսկ դուք գնացէք և տարէք ցորենը, որքան որ այժմ ձեր ազգի կարօտն է: Եւ ապա ձեր կրտսեր եղբօրը բերէք ինձ մօտ, որ ձեր խօսքը հաստատուի: Այն ժամանակ կը հաւատամ ձեր խօսքին, և դուք չէք մեռնի»:

Նոքա իրանց մէջ խօսեցան. «Ահա մեր մեղքը, որ մեղանչեցինք մեր եղբօրը, կատարվում է մեր վրայ: Մենք նորա ոգու նեղութիւնը տեսանք, երբ որ նա մեզ աղաչում էր, և մենք արհամարհեցինք ու չլսեցինք նորան: Այս է պատճառը, որ մենք այժմ նեղութիւն ենք կրում»:

Ռուբէնը պատասխանեց նոցա և ասաց. «Չասացի՞ ձեզ, թէ այդ մանուկի դէմ մեղք մի՛ գործէք: Եւ դուք չ՚ուզեցաք լսել: Եւ ահա այժմ նորա արիւնն է պահանջվում»:

Բայց նոքա չգիտէին թէ Յովսէփը հասկանում է, որովհետև նա նոցա հետ թարգմանչի բերանով էր խօսում: Եւ նա երեսը միւս կողմը դարձրեց և լաց եղաւ. յետոյ դարձաւ նոցա մօտ միւս անգամ, խօսեց նոցա հետ և առաւ նոցանից Շմաւոնին և կապեց նորան նոցա առաջ: Եւ Յովսէփը հրամայեց որ նոցա պարկերը ցորենով լցնեն և նոցա դրամը իրանց վերադարձնեն, ամեն մէկինը իր պարկի մէջ դնելով, և որ պաշար տան նոցա ճանապարհի համար: Եւ այդպէս կատարեցին:

Իսկ նոքա ցորենը էշերի վրայ բառնալով՝ գնացին: Նոցանից մէկը պարկը բաց արաւ իջևանում՝ գրաստին կերակուր տալու համար և տեսաւ իր արծաթի ծրարը պարկի մէջ: Եւ ասաց եղբայրներին. «Իմ փողը դարձեալ այս տեղ գտնուեցաւ իմ պարկում:» Նոքա վախեցան և ասացին միմեանց. «Այս ի՞նչ փորձանք է բերում Աստուած մեր գլխին:»

Երբ որ եկան Քանանացոց երկիրը իրանց հօր մօտ, պատմեցին նորան բոլոր անցքը և ասացին. «Այն մարդը, որ երկրի իշխան է, խստութեամբ խօսեց մեզ հետ և մեզ բանտում պահեց որպէս լրտեսներ։ Բայց մենք պատասխանեցինք. «Մենք խաղաղ մարդիկ ենք, մենք լրտեսներ չենք, այլ տասներկու եղբայրներ, մեր հօր որդիքը, մէկն այլ ևս չկայ, իսկ կրտսերը այժմ մեր հօր մօտ է Քանանացոց աշխարհում։» Եւ երկրի իշխանն ասաց մեզ. «Սորանով կ՚իմանամ թէ խաղաղ մարդիկ էք, եթէ ձեր մէկ եղբօրը ինձ մօտ թողնէք, ցորենը տանէք ձեր տան կարօտութեան համար և յետ գաք ձեր կրտսեր եղբօրը ինձ մօտ բերէք. այսպէս կ՚իմանամ, թէ լրտես չէք, այլ խաղաղ մարդիկ էք։ Այն ժամանակ այս ձեր եղբօրն էլ յետ կուտամ ձեզ, և դուք կարող կը լինիք այս երկրում վաճառ անել»։

Եւ երբ որ իրանց պարկերը դատարկում էին, նոցանից ամեն մէկը իր արծաթի ծրարը իր պարկի մէջ գտաւ. այս տեսնելով, նոքա և հայրը շատ վախեցան։ Եւ ասաց նոցա հայր Յակոբը. «Դուք ինձ անորդի էք անում. Յովսէփն էլ չկայ, Շմաւոնը կորաւ և Բենիամինին էլ ուզում էք տանել. այս բոլորը իմ գլխին է թափւում»։

Պատասխանեց Ռուբէնն և ասաց. «Իմ երկու որդկերանց սպանիր, եթէ դորան քեզ չդարձնեմ։ Դու իմ ձեռքն յանձնիր դորան, եւ ես քեզ կը դարձնեմ»։

Նա ասաց. «Իմ որդին ձեզ հետ չի իջնի. որովհետև սորա եղբայրը մեռաւ, և միայն սա է մնացել. եթէ սա ձեր գնացած ճանապարհին հիւանդանայ, դուք իմ ծերութիւնը տրտմութեամբ մահուան կը հասցնէք»։

2. Բայց սովը աւելի և աւելի սաստկանում էր երկրի վրայ, և երբ որ Եգիպտոսից բերած ցորենը սպառեցաւ, հայրն ասաց նոցա. «Գնացէք դարձեալ կերակուր գնելու»։

Պատասխանեց Յուդան և ասաց. «Այն մարդը մի քանի անգամ սաստեց մեզ և ասաց.—չտեսնէ՛ք իմ երեսը, եթէ ձեր

կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չլինի։—Արդ եթէ մեզ հետ կ՚արձակես մեր կրտսեր եղբօրը, մենք կ՚իջնենք և կերակուր կ՚առնենք։ Իսկ եթէ չես արձակի, մենք էլ չենք իջնի։ Որովհետև այն մարդն ասաց. «Իմ երեսը չէք տեսնի, եթէ ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չլինի»։

Յակոբն ասաց. «Ինչո՞ւ իմ գլխիս այս պատուհասը բերիք և այն մարդուն պատմեցիք թէ դուք էլի մէկ եղբայր ունիք»։

Նոքա պատասխանեցին. «Այն մարդը շատ էր հարցնում և տեղեկանում մեր մասին, մեր ազգի մասին և ասաց. «Տակաւին կենդանի՞ է ձեր հայրը։ Այլ ևս եղբայր ունի՞ք»։ Մենք էլ պատմեցինք, ինչ որ նա հարցնում էր։ Միթէ գիտէի՞նք թէ նա մեզ կ՚ասէ «Բերէք ձեզ հետ ձեր եղբօրը»։

Եւ ասաց Յուդան Յակոբին, իր հօրը, «Թո՛ղ պատանին մեզ հետ գայ, մենք էլ ճանապարհ ընկնենք որ ապրենք և չմեռնենք մենք ամենքս՝ և մենք, և դու և մեր մանուկները։ Ես երաշխաւոր եմ նորա համար, և իմ ձեռից պահանջիր նորան։ Եթէ չդարձնեմ դորան և էլի քեզ չբերեմ, յաւիտեանս յանցաւոր մնամ։ Եւ եթէ այսքան չուշացնէինք բանը, մենք արդէն երկու անգամ վերադարձած կը լինէինք»։

Եւ ասաց նոցա Իսրայէլ, նոցա հայրը. «Է՛հ, եթէ այդպէս հարկաւոր է, ուրեմն կատարեցէք. առէք մեր երկրի պտուղներից ձեր պարկերում և ընծաներ տարէք այն մարդուն. առէք ռետին, մեղր, խունկ, ստաշխ, պիստակ և նուշ։ Դարձեալ արծաթ առէք հետներդ կրկնապատիկ. և այն արծաթը՝ որ դուք ձեր պարկերում գտաք, այն ևս յետ դարձրէք, գուցէ սխալմունք է պատահել։ Առէք և ձեր եղբօրը հետներդ և իջէք Եգիպտոս այն մարդու մօտ։ Աստուած տայ ձեզ շնորհ այն մարդու առաջև, որ ձեր միւս եղբօրը և Բենիամինին արձակէ։ Բայց ես ինչպէս անզաւակեցայ՝ անզաւակեցայ»։

Նոքա առան ընծաները և կրկնապատիկ արծաթ և Բենիամինին, գնացին Եգիպտոս և Յովսէփին յանդիման կացան։

Երբ որ Յովսէփը նոցա տեսաւ և նոցա հետ Բենիամինին, ասաց իր տան վերակացուին. «Տար այս մարդկերանց տուն, մորթիր անասուն և պատրաստիր, սոքա ինձ հետ հաց պէտք է ուտեն կէսօրին»:

Եւ կատարեց մարդը, ինչ Յովսէփը պատուիրեց: Բայց նոքա վախեցան, որ Յովսէփի տունը պէտք է տարուին և ասացին. «Այն փողի համար, որ այն անգամ մեր պարկերում գտնուեցաւ, տանում են մեզ որ հարցափորձեն, մեղադրեն մեզ և մեզ ու մեր էշերն էլ իրանց ծառայեցնեն»:—Ուստի մօտեցան Յովսէփի վերակացուին, խօսեցան նորա հետ դռան առաջ՝ և ասացին. «Լսիր, Տէր, անցեալ անգամ եկանք կերակուր գնելու, և երբ հետ գնալիս իջևանն հասանք և մեր պարկերը բաց արինք, մէկ էլ տեսանք որ ամեն մէկիս փողը անպակաս կշռով պարկի բերանումն էր, ուստի մենք այժմ դարձեալ հետներս բերել ենք. և ուրիշ փող էլ բերել ենք որ կերակուր գնենք: Բայց մենք չգիտենք, թէ ո՞վ դրել էր փողերը մեր պարկերը»:

Նա պատասխանեց. «Խաղաղիցէք. մի՛ վախենաք: Ձեր և ձեր հայրերի Աստուածը ձեզ գանձ է տուել ձեր պարկերում: Իսկ ես պատկանելի վճարը ձեզանից ստացել եմ»: Եւ բերեց նոցա մօտ Շմաւոնին. և տարաւ նոցա Յովսէփի տունը, տուեց նոցա ջուր, որ ոտները լուանան, և նոցա գրաստներին կերակուր տուեց: Իսկ նոքա ընծաները պատրաստեցին, քանի որ Յովսէփը չէր եկել. որովհետև լսեցին, թէ նա այն տեղ պէտք է գայ ճաշելու:

Եւ երբ որ Յովսէփն եկաւ, մատուցին նորան իրանց ձեռքին եղած ընծաները և խոնարհեցան նորա առաջ: Իսկ նա նոցա ողջութիւնը հարցրեց և ասաց. «Ձեր ծերունի հայրը ո՞ղջ է, որի մասին ինձ ասացիք թէ տակաւին կենդանի է»:

Նոքա պատասխանեցին. «Քո ծառան՝ մեր հայրը դեռ կենդանի է և ողջ է»: Եւ նոքա խոնարհեցան նորա առաջ:

Նա բարձրացրեց իր աչքը և տեսաւ Բենիամինին, իր համամայր եղբօրը, և ասաց. «Սա՞ է ձեր կրտսեր եղբայրը, որի մասին ինձ առաջ ասացիք»: Եւ աւելացրեց. «Աստուած ողորմի քեզ, որդեակ»: Եւ հեռացաւ Յովսէփը, որովհետև նորա գութը շարժեցաւ իր եղբօր համար և լաց էր ուզում լինել. մտաւ սենեակը և լաց եղաւ: Եւ յետոյ երեսը լուաց, դուրս եկաւ, պնդեց ինքն իրան և ասաց. «Հաց բերէք»: Եւ բերին նորան առանձին, նոցա էլ առանձին և Եգիպտացոց, որ նորա հետ էին ճաշում, նոյնպէս առանձին, որովհետև Եգիպտացիք չէին կարող Եբրայեցիների հետ միասին ուտել, որովհետև գարշելի էին սոքա նոցա: Եւ եղբայրները նստեցան Յովսէփի դիմաց. անդրանիկը՝ իր երիցութեան համեմատ, կրտսերը՝ իր կրտսերութեան համեմատ, և բոլորեքեանք զարմանում էին իրանց եղբօր վրայ: Եւ նորա սեղանից բերում էին նոցա համար քաղցր կերակուրներ, բայց Բենիամինի համար հինգ անգամ աւելի բերին, քան նոցա ամեն մէկի համար: Եւ նոքա կերան և խմեցին նորա հետ:

Եւ Յովսէփը հրամայեց իր վերակացուին և ասաց. «Նոցա պարկերը լցրու ցորենով որչափ որ կը մտնէ, և ամեն մէկի փողը իր պարկի բերանը դիր. և իմ արծաթէ սկիհը մին կրտսերի պարկի բերանը և նորա ցորենի գինը»:—Եւ նա կատարեց, ինչպէս որ Յովսէփը պատուիրել էր: Եւ երբ որ առաւօտ եղաւ, արձակուեցան մարդիկը՝ իրանք և իրանց էշերը: Նոքա քաղաքից դեռ շատ հեռու չէին գնացել, երբ Յովսէփը վերակացուին ասաց. «Վեր կաց գնա՛, հասիր նոցա և ասա՛. ինչո՞ւ բարութեան փոխարէնը չարութեամբ հատուցիք: Ինչո՞ւ գողացաք արծաթէ սկիհը, որով իմ տէրը խմում և նորանով հմայում էր: Դուք չարութիւն գործեցիք»:

Եւ նա հասաւ նոցա և ասաց այս խօսքերը: Նոքա պատասխանեցին. «Ինչո՞ւ խօսում է տէրը այդպիսի բաներ. Աստուած ոչ անէ, որ քո ծառաները այդպիսի բան անեն: Եթէ

այն փողը, որ մեր պարկերում գտանք, ձեզ դարձուցինք Քանանացոց երկրից, ինչու պէտք է գողանայինք քո տիրոջ տնից արծաթ կամ ոսկի։ Այժմ քո ծառաների որի մօտ որ այն սկիհը գտնուի, թող մեռնի նա, իսկ մենք թող ծառայ դառնանք մեր տիրոջը»։

Եւ իսկոյն ամեն մէկը իր բեռը իջեցրեց գետին և բաց արեց պարկը։ Նա ման եկաւ բոլորը, սկսելով երէցի պարկից մինչև եկաւ կրտսերի պարկը և գտաւ սկիհը Բենիամինի պարկում։— Այս տեսնելով, նոքա պատառեցին իրանց հանդերձները և ամեն մէկը իր բեռը դրեց էշի վրայ և դարձան քաղաք։ Յուդան մտաւ իր եղբայրների հետ ի միասին Յովսէփի մօտ, որովհետև նա դեռ այն տեղ էր, և նոքա գետնի վրայ ընկան նորա առաջ։ Եւ ասաց նոցա Յովսէփը. «Այս ի՞նչ է ձեր արածը։ Չգիտէ՞ք որ ինձ պէս մարդը գուշակել կարող է ամենայն բան»։

Յուդան պատասխանեց. «Ի՞նչ պատասխան տանք իմ տիրոջ և ինչպէս արդարանանք։ Աստուած քո ծառաների յանցանքը գտաւ։ Եւ ահա, մենք և նա, որի մօտ որ սկիհը գըտնուեցաւ, իմ տիրոջ ծառաներն ենք»։

Իսկ նա ասաց. «Աստուած ոչ անէ, որ այդպէս անեմ. միայն նա, ում մօտ որ սկիհը գտնուեցաւ, միայն նա պէտք է իմ ծառայ լինի. իսկ դուք խաղաղութեամբ դարձէք ձեր հօր մօտ»։

Առաջ եկաւ Յուդան և ասաց. «Աղաչեմ, տէր, թող քո ծառան մի խօսք ասէ քո առաջ, և չբարկանաս ծառայիդ վրայ. որովհետև փարաւոնից յետոյ դու ես տէրը։ Դու քո ծառաներին հարցրեցիր և ասացիր. «Ունի՞ք դուք հայր և եղբայր»։ Եւ մենք պատասխանեցինք. «Ծերացած հայր ունինք և կրտսեր եղբայր, և որովհետև նորա եղբայրը մեռած է, միայն նա է մնացել իր մօրից և հայրը նորան շատ է սիրում»։ Յետոյ դու ասացիր քո ծառաներին. «Բերէք նորան ինձ մօտ,

ես ուզում եմ իմ աչօք նորան տեսնել»։ Իսկ մենք իմ տիրոջ պատասխանեցինք. «Մանուկը չի կարող հօրը թողնել. եթէ թողնէ, նա կը մեռնի»։ Դու ասացիր քո ծառաներին. «Եթէ ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չիջեցնէք, էլ իմ երեսը չտեսնէք»։ Եւ երբ որ մենք գնացինք մեր հօր մօտ, պատմեցինք նորան բոլորը՝ ինչ որ իմ տէրը հրամայեց։ Եւ մեր հայրն ասաց. «Գնացէք և դարձեալ ցորեն գնեցէք»։ Իսկ մենք ասացինք. «Մենք չենք կարող գնալ, եթէ մեր կրտսեր եղբայրը մեզ հետ չը լինի»։ Եւ ասաց մեր հայրը. «Դուք գիտէք, որ Ռաքէլը երկու որդի ծնաւ ինձ. մինը գնաց ինձանից և գազանակուր եղաւ և էլ չտեսայ նորան։ Արդ եթէ սորան էլ ինձանից հեռացնէք, և սորան մի հիւանդութիւն պատահի, դուք իմ ծերութիւնը տրտմութեամբ գերեզման կը տանէք»։ Ես, քո ծառադ, երաշխաւոր եղայ մանուկի համար, եւ ասացի հօրս. «Եթէ ես որդուդ չվերադարձնեմ, յաւիտեանս յանցաւոր մնամ»։ Ուրեմն թող որ մանուկի փոխարէն ես քեզ ծառայ մնամ, և թող նորան, որ եղբայրների հետ ի միասին տուն դառնայ։ Ապա թէ ոչ ինչպէս դառնամ հօրս, եթէ մանուկը ինձ հետ չի լինի։ Ես ուրեմն այն թշուառութիւնը պէտք է տեսնեմ, որ իմ հօրս անշուշտ պատահելու է»։

3. Էլ չկարողացաւ Յովսէփը դիմանալ ուրիշների առաջ, որ նորա շուրջ կային, և ասաց. «Դուրս տարէք ամենուն այս տեղից։» Եւ երբ որ էլ ոչ ոք չմնաց այն տեղ, եղբայրներին ճանաչել տուեց իրան։ Եւ ինքը բարձրաձայն լաց եղաւ, մինչև որ Եգիպտացիքն ու փարաւոնի տունը լսեցին, և ասաց եղբայրներին. «Ես եմ Յովսէփ. արդարև տակաւին կենդանի՞ է հայրս»

Եւ եղբայրները էլ չըկարողացան պատասխանել, այնքան վախեցան նորանից։ Բայց նա ասաց եղբայրներին, «Մօտ եկէք ինձ։» Եւ նոքա մօտեցան։ Եւ նա ասաց. «Ես եմ Յովսէփ, ձեր եղբայրը, որին դուք Եգիպտոս վաճառեցիք։ Բայց այժմ մի վախենաք և չկարծէք թէ բարկանում եմ որ դուք ինձ ծախե-

ցիք. որովհետև Աստուած ինձ ձեզանից առաջ Եգիպտոս ուղարկեց ձեր կեանքը փրկելու համար: Այս միայն երկու տարի է, որ սով է երկրում և դեռ էլի հինգ տարի կայ, որ ոչ ցանք և ոչ հունձ լինելու չէ: Եւ Աստուած ձեզանից առաջ ինձ ուղարկեց այս տեղ, որպէս զի այս երկրում ձեզ համար հիմք դնեմ, և որպէս զի ապրեմ ձեզ հրաշապէս փրկելու համար: Եւ ոչ թէ դուք ինձ ուղարկեցիք այս տեղ, այլ Աստուած: Այժմ շտապեցէք, գնացէք իմ հօր մօտ և ասացէք նորան. «Այս է ասում քո որդի Յովսէփը. «Աստուած ինձ տէր արաւ Եգիպտացոց բոլոր երկրի վրայ, եկ ինձ մօտ և մի՛ ուշանար: Դու կը բնակես Գեսեմ երկրում, ինձ մօտ կը լինիս դու և քո որդիքը և քո որդոց որդիքը, քո ոչխարները և արջառը և բոլորը ինչ որ քոնն է: Եւ ես քեզ կը կերակրեմ, որովհետև էլի հինգ տարի կայ սովին. և դու և քո տունը և ամենայն, ինչ որ քոնն է, կապրիք և նեղութիւն չէք կրի:» Ահա դուք ձեր աչքով էք տեսնում և իմ եղբայր Բենիամինն էլ տեսնում է, որ խօսողը ես եմ: Պատմեցէք ուրեմն հօրս թէ ինչ փառքումն եմ Եգիպտոսում. պատմեցէք՝ ինչ որ տեսաք: Շտապեցէք և բերէք հօրս ինձ մօտ:»—Եւ փաթաթուեցաւ Բենիամինի պարանոցին և լաց եղաւ, և Բենիամինն էլ լաց էր լինում նորա պարանոցի վրայ. Յովսէփը համբուրեց իր բոլոր եղբայրներին և լաց եղաւ. ապա թէ վստահութիւն առան նոքա և խօսեցան նորա հետ:

Երբ որ համբաւը փարաւոնի պալատը հասաւ, թէ Յովսէփի եղբայրները եկել են, ուրախացան փարաւոնը և նորա ծառաները և նա ասաց Յովսէփին, «Ասա եղբայրներիդ.—Այսպէս արէք, լցէք ձեր բեռները և գնացէք, և երբ որ Քանանացոց երկիրը հասնիք, առէք ձեր հօրը և ձեր ստացուածը և եկէք ինձ մօտ. ես ձեզ կու տամ Եգիպտացոց ամենայն բարութիւններից, որպէս զի երկրի ընտիր բարիքներով կերակրուիք: Տարէք Եգիպտացոց աշխարհից սայլեր, ձեր որդոց և կանանց համար, և առէք ձեր հօրը և եկէք: Եւ մի՛ աղահանաք ձեր կա-

հի վրայ, որովհետև Եգիպտացոց երկրի բոլոր բարութիւնները ձերը կը լինի:»

Յովսէփն այդպէս արեց. տուեց նոցա սայլեր փարաւոնի պատուիրանի համեմատ, տուեց և պաշար ճանապարհի համար: Ամէն մէկին էլ մի մի պատմուճան ընծայեց, իսկ Բենիամինին տուեց երեք հարիւր դահեկան և հինգ պատմուճան: Եւ հօրն ուղարկեց տասն էշ Եգիպտացոց բարութիւններով բեռնաւորած, տասն ջորի ցորենով, և հաց ու կերակուր հօրը ճանապարհի համար: Եւ այսպէս գնացին նոքա Եգիպտոսից և եկան Քանանացոց երկիրը իրանց հօր Յակոբի մօտ և պատմեցին նորան բոլորը և ասացին. «Յովսէփը դեռ կենդանի է և նա է իշխան ամբողջ Եգիպտոս աշխարհի:»

Իսկ նա այնպէս էր, որպէս թէ երազից է զարթնում, և չէր հաւատում նոցա: Բայց երբ որ նոքա Յովսէփի բոլոր խօսքերը պատմեցին, որ նոցա ասել էր, և երբ որ նա սայլերը տեսաւ, որ Յովսէփն էր ուղարկել նորան տանելու, զուարթացաւ իւր ոգին, և ասաց ծերունի հայրը. «Բաւական է, իմացայ որ կենդանի է իմ որդի Յովսէփը. գնանք տեսնեմ նորան քանի չեմ մեռել:»

4. Եւ վերկացաւ Իսրայէլը և առաւ հետը իր բոլոր կայքը և եկաւ Բերսաբէ և պատարագ մատոյց իր հօր Իսահակի Աստծուն: Եւ Աստուած գիշերուայ տեսիլքում խօսեց նորա հետ. «Յակոբ:» Նա ասաց. «Ահաւասիկ եմ:»

Եւ նա ասաց: «Ես եմ ամենակարող Աստուած, քո հօր Աստուածը. մի՛ վախենար Եգիպտոս իջնել, որովհետև քեզ ուզում եմ մեծ ազգ անել այն տեղ: Ես քեզ հետ կ'իջնեմ Եգիպտոս, և ես դարձեալ կը հանեմ քեզ այն տեղից, և Յովսէփը կը փակէ քո աչքերը իր ձեռքով:»

Վեր կացաւ Յակոբը Բերսաբէից, և նորա որդիքն առան նորան և իրանց կանանց ու որդոց այն սայլերի վրայ, որ փարաւոնը ուղարկել էր, և հետը առնելով իրանց անասունը և

ստացուածքը, որ Քանանացոց երկրում ստացան, եկան Եգիպտոս, Յակոբն ու նորա բոլոր ցեղը. այսինքն նորա որդիք, նորա որդոց որդիք, դստերք, նորա դստերաց որդիք, և իր բոլոր զաւակներին բերեց Եգիպտոս, որ թւով վաթսուն ու վեց էին։ Յովսէփին իր երկու որդով էլ հաշուելով, Յակոբի տան բոլոր ոգիք որ Եգիպտոս մտան, եօթանասուն էր։

Եւ Յակոբը իրանց առաջ Յուդային ուղարկեց Յովսէփի մօտ, որ յայտնէ նորան իր գալուստը, իսկ ինքը եկաւ Գեսեմ։ Յովսէփը կազմեց իր կառքը և ելաւ գնաց իր հօր Իսրայէլին հանդիպելու Գեսեմի կողմը։ Եւ երբ որ նորան տեսաւ, փաթաթուեցաւ նորա պարանոցին և երկար լաց եղաւ նորա կուրծքի վրայ։ Եւ Յակոբն ասաց Յովսէփին. «Թող այսուհետև մեռնեմ, երբ որ քո երեսը տեսայ, որ դու դեռ կենդանի ես»։

Յովսէփն ասաց իր հօրը և եղբայրներին. «Կ'իջնեմ և փարաւոնին կ'ասեմ. «Իմ եղբայրները և իմ հօր ազգատոհմը եկել են ինձ մօտ Քանանացոց երկրից. բայց դոքա հովիւներ են, և իրանց մեծ ու փոքր անասունները հետը բերել են։ Արդ եթէ փարաւոնը ձեզ կանչէ և հարցնէ. «Ի՞նչ է ձեր գործը»։ Դուք պատասխանեցէք. «Քո ծառաները խաշնարածներ ենք՝ սկսած մեր մանկութիւնից մինչև այս օր, և ոչ միայն մենք, այլև մեր հայրերն ու պապերը նոյնն են եղել»։ Որպէս զի ձեզ Գեսեմի մէջ բնակեցնեն. որովհետև Եգիպտացիք զարշում են ոչխարների հովիւներից»։

Եւ եկաւ Յովսէփը, պատմեց փարաւոնին և ասաց. «Իմ հայրը և իմ եղբայրները իրանց ոչխարներով և արջառով և բոլոր կայքով եկել են Քանանացոց երկրից և այժմ Գեսեմումն են»։—Եւ իր եղբայրներից առաւ հինգին և փարաւոնի առաջ կանգնեցրեց։ Եւ ասաց փարաւոնը եղբայրներին. «Ի՞նչ է ձեր գործը»։—Նոքա պատասխանեցին. «Քո ծառաները ոչխարների հովիւներ են, ինչպէս և մեր հայրերն էլ եղել են։ Եկել ենք այս տեղ պանդխտանալու. որովհետև քո ծառաները

ճարակ չունէին խաշների համար, այնքան սաստկացաւ սովը Քանանացոց երկրում. արդ թո՛ղ քո ծառաներին, որ Գեսեմ երկրում բնակվին»։

Փարաւոնն ասաց Յովսէփին. «Քո հայրը և քո եղբայրները եկել են քեզ մօտ, Եգիպտացոց աշխարհը բաց է քո առաջ, բնակեցրու նոցա երկրի ամենալաւ տեղը, թող Գեսեմում կենան, և եթէ գիտես, թէ նոցա մէջ զօրաւոր մարդիկ կան, թող վերակացութիւն անեն իմ խաշներին»։

Յովսէփը իր հօր Յակոբին էլ տուն բերեց և փարաւոնի առաջ կանգնեցրեց։ Եւ Յակոբը օրհնեց թագաւորին։ Իսկ թագաւորը հարցրեց. «Քո կենաց օրերը քանի՞ տարի են»։

Եւ Յակոբը պատասխանեց. «Իմ պանդխտութեան օրերը հարիւր և երեսուն տարի են։ Սակաւ և դժուարին էին իմ կեանքի օրերը, և չհասան իմ նախահարց պանդխտութեան օրերին»։

Եւ Յակոբը օրհնեց փարաւոնին և դուրս գնաց նորից։ Յովսէփը իր հօրը և եղբայրներին բնակութիւն տուեց և բնակեցրեց երկրի ամենալաւ տեղում, Գեսեմում, ինչպէս որ թագաւորը հրամայեց։ Եւ իր հօր տունը կերակրում էր հացով իւրաքանչիւրին առանձին խնամելով։

5. Բայց դեռ էլի հաց չկար բոլոր երկրներում և սովը սաստկացաւ, և սովից խիստ նուաղեցան Եգիպտացոց ու Քանանացոց երկիրները։ Յովսէփը ժողովեց բոլոր արծաթը, որ գտնվում էր Եգիպտոսի և Քանանու մէջ այն ցորենի փոխարէն որ վաճառում էին, և Յովսէփը այս բոլոր արծաթը հաւաքեց թագաւորի գանձի մէջ։

Եւ որովհետև Եգիպտոսում փողը պակասում էր, եկան Եգիպտացիք Յովսէփի մօտ և ասացին. «Տուր մեզ հաց։ Ինչո՞ւ թողնում ես, որ աչքիդ առաջ մեռնենք, որովհետև մենք փող չունենք»։

Իսկ Յովսէփն ասաց. «Բերէք ձեր անասունները, և ես ձեզ

հաց կու տամ նոցա փոխանակ։» Նոքա բերին իրանց անասունը, և դա նոցա հաց տուեց փոխանակ ձիերի, ոչխարների, արջառի և էշերի։ Այսպէս կերակրեց նոցա մի տարի ևս նոցա անասունների փոխանակ։

Անցաւ այն տարին էլ, նոքա եկան նորա մօտ և ասացին «Չենք ծածկի մեր տիրոջից թէ՝ ոչ թէ միայն փողը, այլ և անասունը սպառեցաւ. և էլ ոչինչ չունինք մեր տիրոջ տալու, բացի մեր անձինքներից և մեր դաշտերից։ Արդ որպէս զի մենք չմեռնենք և մեր դաշտերը չաւերուին, գնիր մեզ հացի փոխարէն, եւ մենք և մեր երկիրը՝ Թագաւորի ծառաներ կը լինինք. տուր մեզ սերմ, որ սերմանենք, ապրենք և չմեռնենք և երկիրը չաւերուի։

Այսպէս Յովսէփը փարաւոնի համար գնեց բոլոր Եգիպտոսը, և Եգիպտացիք ծախեցին ամեն մէկը իր դաշտը, որովհետև սովը սաստիկ տիրում էր նոցա։ Եւ այսպէս երկիրը փարաւոնի սեպհականութիւն դարձաւ, և բաժանեց ժողովուրդը ուրիշ քաղաքներում Եգիպտոսի մէկ ծայրից սկսած մինչև միւս ծայրը։ Միայն քուրմերի երկիրը չգնեց, որովհետև փարաւոնը այդ պարգևել էր քուրմերին, որ կերակրուեն, և միայն այդ տեղից պիտի կերակրուէին, ուստի իրաւունք չունէին ծախելու։—Ապա ասաց Յովսէփը ժողովրդեան. «Ահա այս օր ստացայ ձեզ և ձեր երկիրը Թագաւորի համար. առէք սերմը և սերմանեցէք հողը. և հնձելուց յետոյ արդիւնքի հինգերորդ մասը փարաւոնին պէտք է տաք. իսկ չորս մասը ձերը կը լինի սերմանելու և կերակրելու թէ ձեզ և թէ ձեր բոլոր տան համար։»

Նոքա ասացին. «Դու մեզ ապրեցնում ես, և շնորհք գտանք մեր տիրոջ առաջ. ուստի ուրախութեամբ կը ծառայենք փարաւոնին։»

Եւ այսպէս Յովսէփը Եգիպտացիներին օրէնք դրեց մինչև

այս օր, որ Եգիպտացիք արդիւնքի հինգերորդ մասը Թագաւորին են տալիս։

Այսպէս Յակոբի ազգատոհմը բնակեցաւ Եգիպտոսում, Գեսեմ երկրում, այնտեղ ժառանգութիւն ունեցաւ, աճեց և բազմացաւ։ Եւ Յակոբը Եգիպտոսում կացաւ տասնուեօթը տարի, այնպէս որ նա հարիւր քառասուն և եօթը տարեկան դարձաւ։ Եւ երբ որ նորա մահուան օրերը մերձեցան, կանչեց Յովսէփ որդուն և ասաց նորան. «Եթէ շնորհ ունիմ քո առաջև, երդուիր՝ որ դու ինձ ողորմած և հաւատարիմ կը լինես և Եգիպտոսում չես թաղի։ Այլ ես կամենում եմ իմ հայրերի հետ ննջել. և դու պէտք է ինձ Եգիպտոսից տանես և նոցա գերեզմանում թաղես։» Յովսէփը պատասխանեց, «Կը կատարեմ խօսքդ։» Բայց նա ասաց, «Երդուիր ինձ։» Եւ նա երդուեց։ Յակոբն էլ աղօթեց իր մահճում։

Յետոյ Յովսէփին իմացուցին. «Տես, հայրդ նեղութեան մէջ է։» Նա առաւ իր երկու որդոց, Մանասէին և Եփրեմին, և գնաց նորա մօտ։ Յակոբին այս յայտնեցին, «Ահա, Յովսէփդ քեզ մօտ է գալիս։» Եւ Յակոբը զօրացաւ և նստեց մահճի վրայ և ասաց Յովսէփին. «Ամենակարող Աստուածը երեւեցաւ ինձ Քանանացոց երկրում, օրհնեց ինձ և ասաց. «Ահա քեզ կ'աճեցնեմ և կը բազմացնեմ և մեծ ազգ կ'անեմ և կը տամ քեզ այս երկիրը ժառանգութիւն։» Արդ քո երկու որդիքդ, որ մինչև իմ գալը Եգիպտոսում ծնան, իմ որդիքն են՝ Եփրեմն ու Մանասէն, ինչպէս որ իմն են Ռուբէնն ու Շմաւոնը։»

Եւ Իսրայէլը Յովսէփի որդկերանցը տեսնելուն պէս, ասաց. «Ի՞նչ են սոքա քեզ։» Յովսէփը պատասխանեց հօր.» Սոքա իմ որդիքս են, որ Աստուած ինձ այս տեղ պարգևեց։»

Նա ասաց «Մօտեցրու դոցա ինձ՝ որ օրհնեմ։» Իսրայէլի աչքերը ծերութիւնից մթնացել էին և լաւ չէր տեսնում։ Յովսէփը մօտեցրեց իր որդոց Յակոբին. նա նոցա համբուրեց,

դրկից, և ասաց Յովսէփին. «Ահա քո երեսի կարօտն առայ, և Աստուած քո զաւակներին էլ ցոյց տուեց ինձ։»

Եւ Յովսէփը առաւ նոցա նորա ծնկներից և նոքա նորա առաջ խոնարհեցան։ Եւ Իսրայէլը մեկնեց իր ձեռքը, դրեց նոցա գլխին, օրհնեց նոցա և ասաց. «Աստուած, որին որ հաճոյ եղան Աբրահամ և Իսահակ իմ հայրերը, Աստուած՝ որ ինձ մանկութիւնից մինչև այսօր կերակրում է, հրեշտակը՝ որ ինձ ամենայն չարիքներից փրկեց, օրհնէ այս մանուկներին։»

Եւ ասաց Յովսէփին՝ «Ահաւասիկ ես մեռանում եմ, բայց Աստուած ձեզ հետ կը լինի, և վերստին կը դարձնէ ձեզ ձեր պապական երկիրը։»

Ապա կանչեց Յակոբը իր բոլոր որդոց և օրհնեց նոցա, ամեն մէկին առանձին օրհնութիւն տալով։ Եւ Յուդային, չորրորդին, կարգեց գլուխ նոցա բոլորի վրայ, որովհետև Ռուբէնը և Շմաւոնը և Ղևին զանազան յանցաւորութիւններով երեցութեան արժանի չեղան։

Եւ պատուիրեց նոցա և ասաց. «Ես աւելանում եմ իմ պապերի մէջ. թաղեցէք ինձ նոցա հետ կրկին այրում որ յանդիման Մամբրէի է Քանանացոց երկրում, որ Աբրահամ գնեց ագարակի հետ ի միասին, ժառանգական շիրիմ լինելու համար։ Այնտեղ թաղեցին Աբրահամին և նորա կնոջ Սառային, նմանապէս Իսահակին և նորա կնոջ Ռեբեկային. այնտեղ թաղեցի ես էլ Լիային։»

Եւ երբ որ Յակոբը վերջացրեց պատուէրը իր որդոցը, ժողովեց ոտերը մահճում և վախճանեց և աւելացաւ իր ժողովրդին։ Յովսէփը ընկաւ նորա երեսի վրայ և սգաց նրա վրայ և համբուրեց նորան։

7. Եւ Յովսէփը հրամայեց բժիշկներին, որ իր հօրը զմռսեն. նոքա էլ այդ կատարեցին։ Եւ անցաւ քառասուն օր, որովհետև այսքան է տևում զմռսելը։ Եւ Եգիպտոսը սուգ արաւ նորա համար եօթանասուն օր։ Եւ երբ որ սգի օրերը անցան

խօսեց Յովսէփը փարաւոնի իշխանների հետ և ասաց. «Եթէ շնորհքը գտայ ձեր առաջև՝ խօսեցէք փարաւոնի հետ և ասացէք նորան. իմ հայրը ինձ երդուել տուեց և ասաց. ահա ես մեռանում եմ, և թաղիր ինձ այն շիրմի մէջ, որ ես փորեցի Քանանացոց երկրում։—Այժմ կամենում եմ գնալ և հօրս թաղել, և կը վերադառնամ։»

Փարաւոնն ասաց. «Գնա, թաղիր հօրդ, ինչպէս որ երդուել ես։»

Եւ գնաց Յովսէփը հօրը թաղելու, և նորա հետ գնացին փարաւոնի բոլոր ծառաները, իր տան ծերերը և Եգիպտացոց երկրի բոլոր ծերերը, նոյնպէս Յովսէփի համօրէն տունը, սորա եղբայրները և իր հօր ամբողջ տունը։ Սակայն իրանց որդոց ոչխարներն և արջառը թողեցին Գեսեմ երկրում։ Նորա հետ գնացին նաև կառքեր և ձիաւորներ, և այսպէս բանակը շատ մեծ էր։ Երբ որ նոքա Ատադի կալն եկան, որ գետի այն կողմն է, մեծ լաց ու կոծ հանեցին ննջեցեալի համար. և նա իր հօր համար եօթը օր սուգ արեց։ Ահա այսպէս կատարեցին Յակոբի որդիքը, ինչ որ նա պատուիրել էր, և տարան Քանանացոց երկիրը և թաղեցին կրկին այրի մէջ Մամբրէի ագարակում։

Երբ որ թաղեցին նորան, նոքա դարձան Եգիպտոս։ Սակայն Յովսէփի եղբայրները վախենում էին, որովհետև հայրը վախճանել էր և ասում էին «Գուցէ Յովսէփը ոխ է պահում մեր դէմ և կուզենայ այն չարութիւնները մեզ հատուցանել, որ մենք նորա դէմ գործեցինք։» Եւ ասացին նորան. «Քո հայրը, քանի չէր վախճանած, պատուիրեց և ասաց.—Ասացէք Յովսէփին. «Ներիր եղբայրներիդ յանցանքը և թող նոցա մեղքը, որ այնպէս չարութեամբ վարուեցան քեզ հետ։» Եւ դու ներիր մեզ մեր չարութիւնը, քո հօր Աստուծոյ ծառաների չարութիւնը ներիր։»

Բայց Յովսէփը լաց էր լինում երբ այս խօսքերը լսեց։

Եղբայրները մօտեցան, գետնի վրայ ընկան նորա առաջ և ասացին. «Ահա քո ծառաներն ենք»: Յովսէփն ասաց նոցա. «Մի վախենաք: Ես ես Աստուծոյ կամքը պիտի կատարեմ: Դուք ուզեցաք ինձ չարութիւն անել, բայց Աստուած մտածեց այդ ձեր գործով բարութիւն գործել. որովհետև ինձ ուղարկեց ժողովրդեան մեծ բազմութիւնը կերակրելու, ինչպէս այս այսօր արդէն կատարուել է: Ուրեմն մի վախենաք. ես կը կերակրեմ ձեզ և ձեր որդոց»: Եւ մխիթարեց նոցա և սփոփեց նոցա սիրտը:

Այսպէս բնակեց Յովսէփը Եգիպտոսում իր հօր ազգատոհմի հետ և ապրեց հարիւր և տասը տարի. և տեսաւ Եփրեմի զաւակների շառաւիղը մինչև երրորդ անդամը, նոյնպէս և Մանասէի որդոց շառաւիղը:

Եւ Յովսէփն ասաց իր եղբայրներին. «Ես մեռնում եմ և Աստուած ձեզ այցելութիւն կ'անէ և այս երկրից կը հանէ կը տանէ Աբրահամին, Իսահակին և Յակոբին խոստացած երկիրը»: Եւ Յովսէփը երդուեցրեց Իսրայէլի որդոց և ասաց. «Երբ որ Աստուած ձեզ այցելութիւն գայ, տարէք ձեզ հետ այս տեղից և իմ ոսկորները»:

Եւ վախճանեցաւ Յովսէփ հարիւր տասը տարեկան հասակին. իսկ նոքա զմռսեցին նորան և տապանի մէջ պահեցին Եգիպտոսում:

Յուսիք գրքից:

29. Ազգատոհմ:

Ամենայն գերդաստանի մէջ հայրն է գլուխ: Նա է տանտէրը: Նորան պէտք է հնազանդեն ծառաներն ու սպասաւորները: Քանանացոց երկրի պտղաւէտ հովիտների մէջ ևս այս

սովորութիւնը կար. նոցա մէջ ևս հայրը իշխում էր ամբողջ գերդաստանի վրայ: Եթէ որդիքը մեծանում էին և մի նոր սեպհական ընտանիք էին հիմնում, նոքա չէին թողնում իրանց ծնողներին, այլ նոցա մօտ էին մնում իրանց կիներով և որդիներով: Բոլորեքեանք միասին կազմում էին մի ա զ գ ա տ ո հ մ կամ ց ե ղ, ու շատ սերտ կապուած էին իրար հետ և ամեն մարդու, որ ազգատոհմի անդամ չէր, համարում էին որպէս մի օտար: Ազգատոհմի գլուխն էր հայրը, որ կոչվում էր Նահապետ (ազգատոհմի հայր): Նորա անունով կոչվում էր և ամբողջ ազգատոհմը: Նա ամենայն բան կարգում և կառավարում էր:

Նա էր ք ա հ ա ն ա յ, որովհետև մենք գիտենք, թէ ինչպէս Աբրահամը Աստուծուն սեղան շինեց. աղօթեց և նորա անունը կանչեց:

Եթէ մի վէճ էր ծագում, դարձեալ նահապետն էր վճիռ տալիս: Բոլորեքեանք պէտք է նորան դիմէին՝ եթէ միւսի դէմ գանգատ ունէին: Նա բանակի կարգ ու կանոնին պահապանն էր, նա էր դ ա տ ա ւ ո ր:

Ուրիշ ազգատոհմի պետերի հետ կամ քաղաքների թագաւորների հետ նա կապում էր ուխտ և դաշինք, ինչպէս Իսահակը Աբիմելէքի հետ, Յակոբը Լաբանի հետ: Եթէ թշնամիները յարձակվում էին հովուի բանակի վրայ կամ նոքա որ և իցէ կերպով սպառնում էին ազգատոհմի բարեկամներին, այդ ժամանակ ազգատոհմին պատերազմ էր տանում դարձեալ նոյն նահապետը, նա նոյնպէս ա ռ ա ջ ն ո ր դ և հ ր ա մ ա ն ա տ ա ր էր կռուի մէջ, ինչպէս թագաւորները քաղաքներում: «Երբ որ Աբրահամը լսեց, թէ իր եղբօրորդի Ղովտը գերի է առնուած, երեք հարիւր և տասնութ ընդոծիններին զինուորեց և ապստամբ թագաւորների ետևից վազեց մինչև Դանի կողմերը: Այս տեղ գիշերուայ ժամանակ հասաւ նոցա իր

ծառաներով, որ երկու խումբ բաժանեց, յաղթեց և փախցրեց նոցա Դամասկոսից էլ հեռու»։

Եթէ նահապետը մահին էր մօտենում, կանչում էր իր որդոց և օրհնում էր նոցա։ Մեծաւ մասամբ երէցը ժառանգում էր նորան և առաջնորդում էր ազգատոհմին։ Իսկ եթէ երիցութեան արժանի չէր, այն ժամանակ հայրը կարող էր մի ուրիշ որդուն գլուխ նշանակել իր տան վրայ։ Վերջապէս երբ նա վախճանում էր, մեծ լաց ու կոծ էր բարձրանում։ Սուգը երկար տեւում էր ամբողջ բանակում, և ապագայում ևս երկար ժամանակ մեծ յարգանքով յիշում էին վախճանածին ու մինչև անգամ այն տեղը՝ ուր նա կենդանութեան ժամանակ աւելի երկար կացաւ։ Թաղվում էր նա ժառանգական շիրմի մէջ, ուր և ազգատոհմի ամենայն անդամների մարմինները ամփոփվում էին։ Աբրահամը Եփրոնից գնեց Քետի զաւակների աչքի առաջ Քեբրոն քաղաքի դռների դիմաց մի ագարակ կրկին այրով»։

ՏՈՀՄԱԿԱՆ ԱՂԻՒՍԱԿ։

Թարա

Աբրահամ — Նաքովր — Հարան

Սառա — Ղովտ

Իսահակ — Ռեբեկա — Լաբան

1. Լիա

Եսաւ — Յակոբ — 2. Ռաքէլ

1. Ռուբէն, Շմաւոն, Ղևի, Յուդա, Դան, Նեփթաղիմ, Գադ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուղոն
2. Բենիամին, Յովսէփ

Եփրեմ — Մանասէ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԱՂԻՒՍԱԿ։

2000 տարի Քրիս. առաջ։

ԱԲՐԱՀԱՄ, Հրէից նահապետը, չուում է Միջագետքից Քանանացոց աշխարհը։

Իսահակ։ Յակոբ կամ Իսրայէլ։ Նորա տասներկու որդիք. Ռուբէն, Շմաւոն, Ղևի, Յուդա, Դան, Նեփթաղիմ, Գադ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուղոն, Յովսէփ, Բենիամին։

1800 տարի Քրիս. առաջ

ՅՈՎՍԷՓ Եգիպտոսում։ Յակոբը չուում է իւր ազգատոհմի հետ Եգիպտոս։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ։

Երկ.

Յառաջաբան երրորդ տպագրութեան։ . . . . . Ա.

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

1. Միջագետք 3
2. Աբրահամի Միջագետքից դուրս գալը (Ս. Գրքից) . 4
3. Յորդանանու դաշտը 5
4. Աբրահամի և Ղովտի բաժանուիլը (Ս. Գրքից) . : 6
5. Հովուական կեանք 7
6. Սենաար 10
7. Աբրահամի կռիւը չորս Թագաւորների հետ (Ս. Գրքից) 11
8. Ջինուորական կեանք 12
9. Մեռեալ ծով 13
10. Սոդոմի և Գոմորի կործանումը (Ս. Գրքից) . . . 14
11. Արաբիա 18
12. Աբրահամի զաւակները (Ս. Գրքից) 19
13. Քաղաք և տուն արևելքում 21
14. Կրկին այրի գնելը (Ս. Գրքից) 22

15. Քեբրոնից Խառան 23
16. Ռեբեկա (Ս. Գրքից) 25
17. Փղշտացոց աշխարհը 30
18. Իսահակ (Ս. Գրքից) 30
19. Քանանացոց աշխարհը 32
20. Եսաւ և Յակոբ (Ս. Գրքից) 34
21. Որսորդական կեանք 47
22, Քանանացոց երկրից մինչև Եգիպտոս 48
23. Յովսէփի եղբայրները նորան ծախում են (Ս. Գրքից). 49
24. Նեղոս 52
25. Յովսէփ Եգիպտոսում (Ս. Գրքից) 53
26. Երկրագործութիւն 59
27. Եգիպտոս 62
28. Սովի տարապանքը, եղբարց ճանաչումը, Եգիպտոս գաղթուիլը (Ս. Գրքից) 63
29. Աշխատոհմ 80
30. Տոհմական աղիւսակ 83
31. Ժամանակագրական աղիւսակ 83

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Խայտառակութիւն է հայրենեաց մէջ օտար լինել։

Հռովմէական խօսք։

Ականջ արէք քոյ աշուղիս՝ ձեզ հրաշալի բան եմ ասում,
Ջահել տղէ՛րք, լաւ ուշկ դրէ՛ք՝ զարմանալի բան եմ ասում,
Սիրուն կուսա՛նք, լաւ միտք դրէ՛ք՝ արտասուելի բան եմ ասում,
Ցարգս ծերե՛ր, ինձ լսեցէք՝ ձեր պապերու բանն եմ ասում։
Ուշկով միտքով ականջ դրէ՛ք՝ ձեզ ամենքիդ բան եմ ասում։

Պատկանեանց։

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ։

Ա. ԸՆՏԱՆԻՔ

1. Տան օրհնութիւնը։

Ահա նոր տունը պատրաստ, շինած, կանգնած է, բայց չէ ծածկուած և պարիսպ չունի, և վերևիցն ու չորս բոլորից անձրև ու արեգակի շողքը դեռ կարող են մէջը մտնել. ուստի Քեզ ենք կանչում. ո՛վ աշխարհքի Արարիչ, այդ երկնքի խորանիցդ օրհնութիւն և ողորմութիւն միայն թափիր այս բաց ու անպատսպար տան վրայ։ Նախ պարգևիր մեր ամբարին և մառանին լիութիւն, մեր օթախին—աշխատութիւն և առաքինութիւն, մեր օճախին—չափաւորութիւն և մաքրութիւն, մեր գոմին—քաջառողջութիւն, մեր շիրախանին—պատուական գինի. Տէր, մեր դռների ու պատուհանների պահապանը եղիր, որ չարութիւն չմտնէ այս տան շեմքից, և սորա օճախը վառ պահիր, որ սորա նոր դռնից առաքինի զաւակներ դուրս գան և աճին ու բազմանան մինչև յաւիտեանս. Դէ',

ուստէք, հիմք ծածկեցէք ու պատ քաշեցէք, Աստուծոյ օրհնութիւնը տան մէջ է։

2. Հին տունը։

Ուստէն առոյգ քայլերով վեր է ելնում, որ քեզ քանդէ, իմ հին տուն, իսկ ինձ այնպէս է թւում, իբր թէ դու լեզու ես դարձել և իմ ականջիս ասում. «Ինձ ես ուզում ոչնչացնել, և չէ՞ս ափսոսում ինձ, որ այսքան տարի սիրոյ և խաղաղութեան փառքով եմ պարծեցել։ Մի օր քո պապը ինձ շինեց և ապա ջերմեռանդութեամբ Աստուծոյ անունը տալով՝ իր գեղեցիկ և պարկեշտ հարսի հետ իմ շեմքը կոխեց։ Ես այժմ կարող եմ մէկմէկ պատմել բոլոր այն ուրախութիւններն ու տրտմութիւնները, որ նոցա գլխին պտոյտ են եկել։ Քո հայրը այս մխոտած օթախումն է ծնուել՝ և իր առաջին հայեացքը ինձ պարգևել՝ մանուկ երեխան նախ այն հրեշտակներին ժպիտով նայեց, որ պատուհանի լուսի մէջն էին խաղում, և ապա թէ իր մօրը նկատեց։ Քո տան օճախը քիչ քիչ հանգաւ, դու ես նորա վերջին վառ լոյսը. մի՞թէ քո երակների տաք արիւնը այնքան սառել է, որ կը քանդես և հողին կը հաւասարեցնես այն յիշատակը, ուր հայրդ իր հոգին աւանդելու ժամանակ պարկած էր. ուր մայրդ իր աչքերը վերջին անգամ փակեց»։

Հերի՛ք է, լռի՛ր, իմ հին տուն։ Ինձ այնպէս է երևում, իբր թէ գերեզմանից մէկմէկ վեր են կենում իմ նախահայրերը և աղաչում են, որ խնայեմ իրանց կացած տանը. կարծես իմ սրտի մէջն ես էլի լսվում է առաջուայ փափագս. «Թո՛ղ, թո՛ղ, որ տունդ իր տեղը մնայ»։

Բայց ուստէն արդէն տանիքն է ելել, ուժով սկսում է քանդել քլունգով՝ քար ազատ մէկմէկ գետինը գլորելով։

«Կանգնի՛ր, ուստա՛, հերի՛ք է, ձեռդ քաշի՛ր և մի՛ քանդիր տունս. սիրով կը վճարեմ ես քո վարձը, բայց թող որ տունս մնայ կանգուն»։

3. Ընչքի տակից եղածը հեռու մի՛ման գար։

Աշտարակում Գևարանենց օճախը երևելի էր, նորա յիշատակը էս օր էլ ենտեղ մնացել է։ Գևարանենց մեծ ու պստիկը, արու և էգը իրանց աշխատաւոր ձեռքով տան պարծանքն էին։ Նրանց հօր բաղդաւորութիւնն ու ուրախութիւնը պէտք է տեսնէիր, որ զմայլէիր։ Ինքը ոնց որ մէկ վիթխարի կաղնու ծառի բուն, իր որդիքը, թոռանքը, մինչև անգամ թոռանց որդիքն ու թոռանքը սիրուն ճղների պէս տան հաստատութիւնն էին պահում։ Գևարանենց 70 տարեկան Յակոբ պապին ո՞վ չէր ճանաչում։ Գեղեցիք քոռ չէին, տեսնում էին, ինչպէս դրա տունը ծոխանում, հարստանում է։ Ամէնքը զարմանում և երեխութենից մէկ մէկու կը պատմէին, թէ Գևարանենք ոսկէ գութան ունին, թէ ոսկի գութանն է, որ դրանց տունը շինում է։

Բայց Աշտարակը փուչ մարդիկ էլ շատ է ունեցել։ Մասնիչ Ղևոնդն էլ բոլորեցունց յայտնի էր։ Սա վաղուց մտքումը դրել էր Երևանու խանին յայտնել Գևարանենց ոսկէ գութանը. ու ասաց, թէ ինքը իր աչքով տեսել է։ Խանն էլ իսկոյն սարվազներ ուղարկեց Աշտարակ, որ տակն ու վրայ անեն գեղը, և որ տեղից ըլի ոսկի գութանը գտնեն, բերեն իրան տան։— Պարսից սարվազներն էլ ամեն փողոցով վազեվազ են անում ու հոտառու շների նման ամեն մի դռան առաջին կանգ առնում, Խանի մէկ հրամանը հազարով կատարելու համար. էլ ոչ մի դուռ դրանց առաջին փակ չի մնում, մի քանի քացի խփելումը դուռը տեղահան են անում ու տուն թափվում. էլ քանդ

ու պուճախ չի մնում, էլ գոմերի մսուրքներ, պատերի խոռո-
չակներ, սանդուղների տակեր չեն թողնում. որս պտռտող թա-
զիների նման ամէն տեղ քրքրում են։ Մի տանից տեսնում ես՝
պղնձեղէն են դուրս քաշում, միւս տանից՝ կճուճ բժուժներ,
մի ուրիշ մառանից՝ ծիրանի չրով լիքը քթոցներ. ինչ որ պէտ-
քական դտան, ձեռից չեն թողում: Մի խօսքով՝ ամէն բան
կոտրատեցին, քանդեցին, շուռ տուեցին։ Գեղի ժողովուրդն էլ
հեռուից նայում է, վա՜յ է տալիս գլխին, դաղվում ու կրակ-
վում է. բայց ի՞նչ անես, զօրութիւն չունին, որ դէմ տան։
Զար Ղևոնդը տանու գողի պէս պարսիկներին տանում է դէպ
Գեւորանենց բակը։ Գեւորանենց քունջ ու պուճախը քրքրեցին,
էս տեղ էլ ծակ տեղ չմնաց տակն ու վրայ արին, ոսկէ գու-
թանը չկար: Ղևոնդն իր մսն էր ուտում, նա երեխութենից
լսել էր, բոլոր Աշտարակեցիք էլ նրա հետ հաստատ հաւատա-
ցած էին, որ Գեւորանենք ոսկէ գութան ունին, հապա ո՞ւր է։
Էլի ման եկան, էլի քրքրեցին, չկայ, չկայ ու չկայ. իսկ Ղևոնդը
հաւատացնում ա, թէ կայ: Յակոբ պապը հեռուից նայում ու
լսում ա։ Ոնց որ մի կանգնած ջուր, որ եղանակը հանդարտ
ժամանակ չես էլ իմանալ, շարժվում է թէ ոչ, այդպէս ոչինչ
ազդեցութիւն չէին կարողանում անել ծերունու վերայ ոչ տունը
քրքրելը, ոչ Ղևոնդի խօսքերը։ Ամենևին դէմ էլ չէր քցում.
երևում էր, որ պարզ ծիծաղում էր մարդկանց արարքի վերայ։

«Ցիմար Ղևոնդ», վերջապէս բեղի տակին ծիծաղելով ա-
սաց Յակոբ պապը, «ոսկէ գութանը ձեր առաջին ընկած ա,
ու դուք ձեր քոռ աչքովը չէք տեսնո՞ւմ: Գիտէք ի՞նչ կայ,—
յետ դարձաւ նա հետաքրքրութեամբ ականջները սրած իւր
իւր չորս կողմը հաւաքուածներին,—Գեւորանենց տունը նախ-
նուց պարծեցել ա իր ոսկէ գութանովը, համա ընչանք էս օր
ձեզանից մինը տեսել չի. ընենց չի՞։ Ա՜յ, ասեմ ձեզ. մենք ու-
նենք ոսկէ գութան. տեսնում է՞ք բակումը պատի տակին ըն-
կած փէտէ գութանը. տեսնում է՞ք ծերի ժանգոտած երկաթէ

խոփը, հէնց էն ա, որ մեզ համար ոսկի ա բերում. պապ ու
տատից մենք լսել ենք մանկութիւնից, որ գութանի անունը
Ոսկի պտի տուած, նա որ չըլնի՝ բոլորեքեանքս էլ սոված կը
կոտորուինք»։ Աշտարակեցիք բերանը բաց՝ զարմացած մնացին:

Պռօշեանց։

4. Հայի գերդաստանը։

Դ...գեղի վերի թաղումը մի տուն կար բոլորովին հեռու
միւս տներից։ Այդ տան չորս կողմովը բաւականին բարձր չա-
փար էր քաշած, որ պարսպի ամրութիւն ունէր, և ինչպէս
ասում են հեքիաթներումը, ղուշն իրան թևովը, օձն իրան
փորովը չէր կարող դորա վերայով ներս թափանցել։ Ժամանա-
կով մեծ տուն էր այդ տունը։ Մի անգամից ութ ինը օրօրոց
էր օրօրվում այդ տանը, չորս հինգ թոնրի հաց էր թխվում
Աստծու օրը։ Երկու գութան էր դուրս գալիս այդ տանիցը,
վաթսուն գլուխ կով ու գոմէշ էր կթվում. սուրուով ոչխար-
ներ, բոլուկներով խոզեր, իլխիներով ձիաներ էին պահվում։
Այդքան ապրանքի կառավարութեան համար ոչ մի վարձկան
ծառայ չունէին։ Տան ապեր էին որդոց ու թոռանց տէր,
որոց թիւը հասնում էր եօթանասունի։ Բայց երբէք չէր պա-
տահում, որ դոքա ամէնքը երբ և իցէ ի միասին մի սեղանի
վրայ գտնուէին, ի միասին իրանց նահապետի չորս կողմը ժո-
ղովուէին։ Քանի մի հոգի տարուայ մեծ մասը սարերումն էին
անց կացնում, ըստ որում ոչխարներ էին պահում, մի քանիսը
որպէս տաւարած՝ գոմերումն էին մնում, որ մի ասուր չափ
հեռու էր գիւղից, մնացածներն էլ հեռաւոր դաշտերում
վարուցանքով էին պարապում։ Թէպէտ սոքա այսպէս միշտ սա-

նից հեռու էին մնում, այնու ամենայնիւ իրարու կարօտ էին քաշում և իրարու հետ սիրով մնում:

Աճագին մեծութիւն ունէր այդ տան շինութիւնը, և եթէ այդպէս չէն չլինէր, մտնողի վրայ սարսափ կը բերէր, ինչպէս որ հէքիաթներում ամայի տունը սարսափ է բերում մտնողի վրայ, մանաւանդ նախապաշարեալ գիւղացու վրայ: Հարիւր երեսուն տարեկան էր որ մեռաւ այս տան վերջին նահապետը և ինքը ականատես էր իւր բոլոր ժառանգների և հարստութեան կարճ միջոցում ոչնչանալուն, բայց Աստուծոյ փառքը իւր բերնից չպակասեցրեց մինչև մահը: Յակոբը էր նորա անունը և միշտ միտս էր ձգում Հրէից Յակոբ նահապետին: Շատ անգամ եմ համբուրել նորա ձեռքը և նա ինձ օրհնել է: Դորա օրհնութիւնը մեծ տպաւորութիւն էր գործում իմ մանկական սրտի վրայ: Սուրբ էր համարվում դրանց օջախը և սովորութիւն կայ գիւղի մէջ, որ նորապսակ հարս ու փեսաներին, եկեղեցուց դուրս բերելուց յետոյ, կը բերէին դրանց օջախը համբուրելու: Զոգում էին նորապսակները և ծերունազարդ Յակոբի օրհնութիւնը ստանալով գնում էին իրանց մուրազին հասնում:

Աղայեանից:

5: Մեծ նանը

Գերդաստանի մէջ ամենքից աւելի նախապատիւ է համարվում և ամենքի վերայ իշխում է հայրը: Նորա վերայ է բոլոր տան բեռը, հոգսը, սնուցանելու և հագցնելու ծանրութիւնը:

Տան երկրորդ սիւնն է մայրը: Քանի հայրը կենդանի է, մայրը նորա աջու ձեռքն է ամէն բանի մէջ, նորան օգնում է ինչով որ կարող է: Տան մէջ Աստուծոյ երկիւղ, սէր, պատ-

կառանք պահպանողը մայրն է, աղքատի աղաչանքի լսողը, ղարիբին և ղօնաղին օթևան տուողը դա է, ամենայն բան տնտեսողը, մեծ ու պստիկի վրայ հոգ տանողը դա է, ամենի մխիթարիչ, ուրախակից և ցաւակիցը դա է: Հօր մահուանից յետոյ, տան գլուխը մայրն է դառնում, նա առնում է իւր վրայ ամբողջ գերդաստանի սանձը և վայելում է ընդհանուր յարգանք:

Այս այրի կինը այնուհետև կոչվում է նանի, ազի կամ մեծ նանի յարգելի անունով, և ունի մեծ իշխանութիւն ամենու վերայ: Այն օրուանից առանց նորա տնօրէնութեան և խորհուրդի ոչինչ բան չի կատարուիլ: Ոչ միայն աղջիկները ոչ միայն տան փոքրիկները, այլ և նրա կատարելահասակ որդիքն էլ առանց նանու, կամ մեծ նանու ոչինչ գործ չեն բռնիլ: Եթէ եղբայրները անբաժան են, նոքա բոլորեքեանք ամեն երեկոյ մանրամասնօրէն հաշիւ կը տան իւրեանց մօրը բոլոր կատարած գործողութեանց համար,—իսկ եթէ բաժանուած են, նոքա ևս առանձնապէս իւրեանց մօրը կը հաղորդեն իւրեանց գործելիքը, և կը լսեն նրա տուած բարի խորհրդին:

— Գնամ նանիս հարցնեմ, օրհնի էս իմ նոր գործը, որ Աստուած էլ յաջողի:

Եթէ որդիքը բաժանուած են, նանին ապրում է մէկի մօտ, որն աւելի կարօտ է հսկողութիւնների, որի երեխայքը մանր են, կամ որի կինը աւելի պատանի և անփորձ է: Բայց և այնպէս իւր բոլոր որդոց տները իւր սեպհականութիւնն է. ժամանակ անժամանակ մտնում է նոցա մօտ, այն տեղ կարգադրում է, կերակուր է եփում ու առանց իւր հարսին հարցնելու՝ բաժիններ է ուղարկում իւր մէկէլ որդւոցը կամ ամուսնացած աղջիկներին ու մօտիկ չքաւոր հարևաններին: Հարսն էլ պէտք է անպայման հնազանդի իւր սկեսօր հրամաններին և ինքնագլուխ ոչինչ չկատարի: Այսօր նա մեծ նանին է, քանի որդի ունի՝ էնքան էլ տուն ու օճախ ունի, էնքան էլ չերեխ կայ ձեռին:

Մեծ նանուն ոչ թէ միայն հարազատ որդիքն են լսել. երեք չորս հօրեղբօր որդիք գաւակներով, թոռներով և ծոռներով նայել են մի ժամանակ մի ժրաջան տանտիկնոջ ձեռին. քառասուն, յիսուն, վաթսուն, մինչև անգամ 80 հոգի մի ընտանիք են կազմել և այդ փոքրիկ գիւղիամբութիւնը, պնդակազմութիւնը մեծ նանին է եղել, նա է իւր ձեռքումն ամենքին իւր արժանաւորութեան համեմատ բաժին տուել ու նրա արածի վրայ ոչ ոք չի տրտնջացել: Նանու ահուց ո՛նց կը համարձակուէին տեգերակնանիքը իրար հետ կռուել կամ իւրեանց երեխեքանցը կեղտոտ պահել: Ամենայն տեղ համնում է նանու սուր աչքը:

Այսպիսի մեծ նանները ոչ միայն իւրեանց ընտանեկան շրջանի մէջ, նոքա դուրսը գիւղի մէջ յարգ և պատիւ ունին. հարսանիքներում ու մահեննիքներում միշտ վերի կողմն են բազմում: Օտարները նոցա խորհուրդ են հարցնում: Գիւղի միջումն անց կենալիս երիտասարդ աղայ մարդիկ նրա առաջին ոտք կը կանգնին և համեստութեամբ կը պատասխանեն մեծ նանու բարևին: Զահէլ կանայքը տանն էլ, քուչումն էլ պարտական են մեծ նանների ձեռքը պաչել. թէ կուզ կուժն ուսին էլ լինի, պէտք է մօտենայ մեծ նանուն գլուխ տայ ու այնպէս անց կենայ:

Պռօշեանց

6: Մայր և որդի:

Մի մայր մի պստլիկ երեխայ ունէր. նա այնպէս գեղեցիկ և խելօք էր, որ ով որ տեսնէր պէտք է ակամայ սիրէր նորան, և ամենքն էլ շատ սիրում էին նորան: Մէկ անգամ յանկարծ հիւանդացաւ, և Աստուած նորան իւր մօտ կանչեց. խեղճ մայրը մնաց անմխիթար և օր ու գիշեր լաց էր լինում: Մի քանի ժամանակ նորան թաղելուց յետոյ, մանուկը երևեցաւ

գիշերը այն տեղ, ուր կենդանութեան ժամանակ սովորաբար նստած ու խաղում էր. մայրը արտասուք էր թափում. մանուկն էլ լաց էր լինում և առաւօտեան լոյսը բացուելու պէս՝ անյայտանում էր: Բայց որովհետև մայրը չէր դադարում լաց լինելուց, եկաւ նա մի գիշեր իր սպիտակ շապկով, որով որ դագաղն էր դրուած, նստեց նորա ոտի տակին անկողնու վրայ և ասաց. «Մայրիկ, էլ լաց մի՛ ըլի, թէ չէ ես իմ դագաղումս չեմ կարողանում քնել, որովհետև իմ շապիկը չի չորանում քո արտասունքներից, որ բոլոր նորս վրայ են թափվում:» Այս լսելով մայրը՝ մեղքացաւ իր որդուն և էլ լաց չեղաւ: Եւ ահա միւս գիշերը մանուկը դարձեալ եկաւ, ունէր ձեռին մի ճրագ և ասաց. «Տեսնում ես, մայրիկ, շապիկս չորացել է, և ես գերեզմանիս մէջ հանգիստ եմ:» Մայրն այնուհետև Աստուծուն յանձնեց իր վիշտը, համբերութեամբ ու անխռով տարաւ իր ցաւը. իսկ մանուկն այլ ևս չերևեցաւ և հանգիստ հանգչում էր գետնի տակի հողէ անկողնու մէջ:

7. Հայրը և երեք որդի:

Շատ տարի առաջ արևելքումը ապրում էր մի մարդ, որ մի թանկագին մատանի ընծայ ստացել էր իրան սիրելի անձից: Քարն էր մի գոհար, որ բիւր գեղեցիկ գոյներով խաղում, և ունէր իւր մէջ ծածուկ զօրութիւն՝ Աստծուն և մարդկանց հաճելի անել, ով որ այդ յուսով կրում էր մատին: Ուրեմն ի՞նչ զարմանք, որ այդ պատճառով արևելեանն այն մարդը երբէք մատից հեռացնում չէր այն մատանին, և կարգադրութիւն արեց յաւիտեան պահել իւր տան մէջ: Ահա այս կերպով մատանին թողեց նա իւր ամենից սիրելի որդուն և կտակ արեց, որ սա էլ նոյնպէս յանձնէ այն որդուն, որին աւելի սիրում կը լինի. և միշտ ամենից սիրելի որդին, առանց

նայելու նորա հասակին, միայն մատանու զօրութեամբ՝ լինի տան տէրն ու մեծը։

Եւ այսպէս որդոց որդի անցնելով՝ վերջապէս հասաւ մատանին մի հօր, որ ունէր երեք որդի։ Երեքն էլ հաւասար հնազանդ էին միշտ նորան, և հետևաբար ինքն էլ հաւասար սիրում էր նոցա։ Միայն երբեմն սա, երբեմն նա, երբեմն երրորդը թվում էր նորան աւելի, քան թէ միւս երկու որդին, արժանի ստանալ այն թանկ մատանին, որ և առանձին խոստանում էր նա իւրաքանչիւրին։ Այդ բանը այսպէս շարունակուեցաւ—մինչև մեռնելու ժամանակն եկաւ, և բարի հայրը տարակուսուեցաւ: Նա շատ ցաւում է որ պէտք է զրկէ իւր երկու որդուն, որոնք իւր խօստմանը հաւատացին։—Ի՞նչ պէտք է անէր:—Ծածուկ կանչում է իւր մօտ մի վարպետ, որին յանձնում է իւր մատանու պէս երկուսը շինել, և պատուիրում է չըխնայել ոչինչ ծախս և աշխատանք, որ բոլորովին նման լինի իւրին: Այդ յաջողում է վարպետին Երբ որ մատանիները բերում է հօր մօտ, ինքը հայրն անգամ չէ կարողանում որոշել, ո՞րն է իւր իսկականը։ Ուրախ կանչում է իւր որդկերանցը իւրաքանչիւրին առանձին իւր մօտ. իւրաքանչիւրին առանձին տալիս իւր օրհնութիւնը և իւր մատանին,—ապա մեռնում է։

Հազիւ թէ հայրը հոգին աւանդեց, որ ամեն մէկը ահա՛ գալիս է իւր մատանիով և ուզում է տան իշխանը լինել:—Սկսում են քննել, վիճել, գանգատել: Իզո՜ւր. ոչ մէկը չէ կարողանում ապացուցանել, թէ իւր մատանին է իսկականը։ Ինչպէս ասացինք, որդիքն իրար դէմ գանգատ յայտնեցին և ամեն մէկը երդմամբ հաստատում էր դատաւորին, թէ անմիջապէս հօրիցն է ստացել նա իւր մատանին և պիտի վայելէր նա այն մատանու արտօնութիւնը։

Դատաւորն ասաց. «Թէ տեղն ու տեղը չէք բերել իսկոյն
« ինձ մօտ ձեր հօրը, ապա կարտաքսեմ ձեզ իմ ատեանից:

« ....Բայց կացէք։ Չէ՞ որ լսեցի ձեզնից, որ այն մատանին
« ունի հրաշալի զօրութիւն իւր մէջ, Աստուծոյ և մարդկանց
« առաջ սիրելի անել իւր տիրոջ: Այդ պէտք է վճռէ, որով-
« հետև սուտ մատանիները չունին իրանց մէջ այդ զօրու-
« թիւնը։—Դէհ այժմ ասացէք, ձեզնից երկուսը որի՞ն աւելի
« սրտով սիրում էք։—Դէհ, ասացէք, է։ Ինչի՞ էք լռում...։
« Մատանիներ ազդում են միայն տէրերի՞... և ո՞չ ուրիշների
« վրայ...: Եւ ամեն մէկը ձեզանից միայն ինքը իւր ա՞նձն է
« սիրում։—Ապա ուրեմն երեքդ էլ խաբուած խաբեբաներ էք.
« և ձեր երեքի մատանիները էլ իսկականը չեն։ Անշուշտ իս-
« կական մատանին կորաւ, և այդ կորուստը ծածկելու համար
« նորա փոխարէն հայրը շինել տուեց ուրիշ երեքը։»

« Ուրեմն եթէ», այսպէս դատաւորը շարունակեց, «վճռիս
« փոխանակ չէք ուզում լսել դուք իմ խորհուրդը, գնացէ՛ք
« այս տեղից:—Իսկ խորհուրդս այս է։ Դուք ամեն մէկդ
« բաւականացէք ձեր ունեցածով, եթէ ձեր հօրից էք
« ստացել դուք ձեր մատանիները. Թող ամեն մէկը ձեզնից
« հաւատայ, թէ իւր մատանին է իսկականը։—Գուցէ՞ ուզում
« էր հայրն այն մատանու բռնութիւնը իւր տանից վերացնել։—
« Անշուշտ սիրում էր նա երեքիդ էլ հաւասար
« սիրով, որ չէր կամենում թոյլ տալ, որ մէկը ճնշէ եր-
« կուսին։—Ուրեմն ձեզնից թող ամեն մէկ՝ը աշխատի
« սիրել անկեղծ և առանց նախապաշարման մնացած եր-
« կուսին։ Թող ամեն մէկը ձեզանից ձգտի, որ իւր մատանու
« քարի զօրութիւնն երևան հանէ, և այդ զօրութեան օգնա-
« կան լինի նա իւր հեզութեամբ, խաղաղ՝ սիրութեամբ՝ ան-
« կեղծ, ջերմեռանդ անձնուիրութեամբ առ Աստուած։» Ահա
ինչ ասաց դատաւորն համեստ։

Թարգ. Բարխուդարեանց:

8. Երկու քոյր:

Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր,
Հոգւով դեռ արի, գլխով ալեւոր,
Մեծ ծով էր պատել նորա աշխարհը,
Ոսկի ասացին գիտունք այն դարը:
Ունէր նա երկու մատղահաս աղջիկ՝
Մինը խիստ տգեղ, միւսը գեղեցիկ:
Մի օր տգեղը ասաց միւսին.
«Երթանք ծովի ափ, քուրի՛կ, միասին:»
Սիրունը գնաց առաջից տրտում,
Տգեղը ետնից ոխ պահած սրտում:
Հազիւ թէ ծովի ափին էր հասած,
Իւր սիրուն քրոջ գլորեց նա ցած:
Կանչեց կիսամեռ սիրունը ջրից.
«Քուրի՛կ իմ, քուրի՛կ, փրկէ՛ ինձ մահից.
«Ես ունիմ տանը գեղեցիկ մանեակ,
«Ա՛ռ, էն քեզ լինի, պարգեւէ՛ ինձ կեանք...»
— Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ:
«Քուրի՛կ, թէ այդ էլ քեզ չէ բաւական՝
«Կու տամ քեզ ոսկի պսակ պատուական:»
— Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ:
«Քուրի՛կ, մի թողնիլ դու ինձ անտէրունջ,
«Քեզ սիրուն փեսաս կու տամ անտրտունջ:»
Տգեղի սիրտը դառել էր ժէռ քար,
Քրոջ խնդիրքը թողեց անկատար:

* *
*

Ձկնորսը ծովը ձգեց մեծ ուռկան,
Բռնեց մարմինը սիրուն աղջկան.
Ջրիցը հանեց, դըրեց ափի մօտ,
Շատ ծաղիկ ցանեց վրան ու շատ խոտ:
Մի աշուղ անցաւ, տեսաւ աղջըկան,
Լացեց ու առաւ, դըրեց ուսի վրան.
Տարաւ իրա տուն այդ անգին գիւտը,
Զօրացուց նորա մարմնու դիփ հիւթը:
Գեղեցիկ տաւիղ շինեց ոսկերից,
Քաղցրաձայն լարեր հիւսեց մազերից:
Երբ որ ամէն բան պատրաստեց կարգին,
Գնաց արքունիք տաւիղը ձեռքին:
Երբ մտաւ դահլիճ շքեղ զարդարած,
Տեսաւ տգեղին փեսի մօտ կայնած.
Բացեց բերանը, լարերին խփեց,
Հիւրերի առջեւ քաղցրաձայն երգեց.
«Հնչէ՛, իմ տաւիղ, հնչէ՛ համարձակ,
«Հարազատ քոյրըս խըլեց իմ պսակ,
«Լըսէ՛, իմ ծնող, լըսէ՛, սիրական,
«Հարազատ քոյրս խըլեց իմ փեսան:
«Լսէ՛, ժողովուրդ. լսէ՛ անխըռով,
«Հարազատ քոյրս գլորեց ինձ ծով:»

*
* *

Միւս օրը դահիճք խարոյկ շինեցին,
Մահապարտ քրոջ մէջը գլորեցին:
Հուրը պլպլաց, աղջիկը կանչեց.
—Իմ մեղաց համար Աստուած ինձ պատժեց:

Ռ. Պատկանեան:

9. Եօթն ագռաւներ:

Մի մարդ ունէր եօթը տղայ և ոչ մէկ աղջիկ, թէպէտ և շատ էր ցանկանում մէկն ունենալ. վերջապէս Աստուած մէկ աղջիկ էլ բաշխեց նորան: Այդ աղջիկը շատ սիրուն էր. բայց ծնուեցաւ խիստ թուլակազմ, ուստի և հարկաւոր էր ժամ առաջ կնքել նորան, որովհետև երևում էր որ չպէտք է ապրի: Հայրը փութով ուղարկեց իր որդկերանցից մէկին աղբիւրը՝ կնունքի համար ջուր բերելու, և մնացած վեց որդիքն էլ հետը վազեցին: Բայց նոցանից ամեն մէկը ուզում էր, որ ինքը առաջինը ջուր հանէ, և ամանը միմեանց ձեռքից խլելով անզգուշաբար ջրհորը ձգեցին: Խեղճերը մնացին շուարած և չըգիտէին, թէ ինչ անեն: Իսկ հայրը անհամբեր ու երկիւղով սպասում էր, չըլինի թէ աղջիկը չկնքած մեռնի, և չէր իմանում, թէ ի՞նչու տղերքն ուշացան: «Անշուշտ», ասաց նա, «խաղի ետևից ընկնելով մոռացան նոքա իմ պատուէրս:» Եւ որովհետև սպասելուն վերջ չկար, բարկանալով անիծեց. «Ագռաւի պէս սևանաք, որդիք:» Այս ասելն ու իր գլխի բոլորքը օդի մէջ թևերի խշշոց լսելը մէկ եղաւ, վերև նայեց և եօթն ագռաւ տեսաւ դէս ու դէն թռչելիս:

Տարակուսած ծնողները հնար չունէին կապած անէծքը յետ առնել և շատ տրտում էին իրանց եօթը տղերանց կորստեան համար. նոցա միակ մխիթարիչը իրանց չքնաղ աղջիկն էր, որ քիչ ոյժ ստացաւ և օրէցօր աւելի գեղեցկացաւ: Աղջիկը երկար ժամանակ չգիտէր, թէ եղբայրներ է ունեցել, որովհետև ծնողները աշխատում էին ամենևին չխօսել այդ մասին, որ մի օր պատահաբար լսեց, ինչպէս մարդիկ իրար մէջ խօսում էին, թէ աղջիկը արդարև գեղեցիկ է, բայց և այնպէս դա է իր եօթը եղբայրների դժբախտութեան իսկական պատճառը: Սաստիկ տըխրեցաւ և գնաց հօրն ու մօր մօտ և հարցուց, թէ արդեօք

եօթը եղբայրներ ունեցե՞լ է երբևիցէ և ո՞ւր են նոքա: Ծնողները չէին կարող այլ ևս գաղտնիքը ծածկել, բայց ասացին, թէ երկնքի տնօրէնութիւնը այդ էր եղել, իսկ աղջկայ ծնունդը միայն մի անմեղ առիթ էր: Բայց աղջիկն ամենայն օր խղճահարվում էր և ասում էր, թէ ինչպէս ինքը նոցա կորստեան պատճառ դարձաւ, այնպէս էլ պէտք է ազատէ նոցա: Էլ հանգիստ և խաղաղութիւն չունեցաւ, մինչև որ մի օր ելաւ և գնաց հեռու երկիրներ եղբայրների հետքը գտնելու և նոցա փրկելու համար, յանձն առնելով ամենայն տեսակ դժուարութիւններն ու չարչարանքները: Հետն առաւ միայն իր ծնողաց մատանին յիշատակի համար, քիչ հաց և ջուր:

Այս աղջիկը գնաց, գնաց մինչև աշխարհքի վերջը: Եկաւ արեգակի մօտ, բայց նա շատ տաք և սարսափելի էր և փոքր երեխէքին լափում էր: Փութով հեռացաւ այդ տեղից և գնաց լուսնեակի մօտ, բայց նա էլ շատ ցուրտ էր և խիստ ու չար, և երբ որ եկողին նկատեց, ասաց. «մարդու հոտ եմ առնում»: Արագ հեռացաւ դորանից էլ և եկաւ աստղերի մօտ, սոքա ուրախ սրտով ընդունեցին նորան: Ամէն մէկ աստղը իւր աթոռի վերայ առանձին նստած էր: Իսկ աղօթարանը վեր կացաւ տեղից, տուեց նորան մի փոքր բանալի և ասաց. «Եթէ այս բանալին չունենաս՝ դու չես կարող սպիտակ աղահանքի քեառը բաց անել, իսկ այդ լեռան մէջն են եղբայրներդ»:

Աղջիկը առաւ բանալին, փաթաթեց շորի մէջ և գնաց շարունակեց ճանապարհը, մինչև որ աղահանքի լեառը հասաւ, որի դուռը կողպած էր: Ուզեց բանալին հանել, բայց երբ որ շորը բաց արաւ, տեսաւ որ դատարկ է և բարի աստղի ընծան կորել է: Ի՞նչ պէտք է անէր. ուզում էր եղբայրներին ազատել, բայց աղահանքի լեռան բանալին չունէր: Բարի քուրիկը վեր առաւ դանակը, կտրեց իր փոքրիկ մատը, դրեց դռան մէջ և յաջողութեամբ բաց արեց: Երբ որ մտաւ մէջը, նորա առաջ դուրս եկաւ մէկ թզուկ և ասաց. «Որդի, ի՞նչ ես ու-

ղում։—Ես իմ եղբայրներին եմ ման գալիս, եօթը ագռաւներին, պատասխանեց նա։ Թզուկն ասաց. «Ագռաւ պարոնները տանը չեն, բայց եթէ կը համբերես մինչեւ նոցա գալը, մտիր այս տեղ և սպասիր»։ Յետոյ թզուկը ագռաւների ճաշը բերեց եօթը լաւաշի վրայ, և եօթը բաժակով. իւրաքանչիւր լաւաշից աղջիկը մի պտղունց կերաւ եւ իւրաքանչիւր բաժակից մի կում խմեց, բայց վերջին բաժակի մէջ մատանին ձգեց, որ իր հետը բերել էր։

Յանկարծ օդի մէջ լսուեցաւ թեւերի խշշոցը, այն ժամանակ թզուկն ասաց. «Ահա գալիս են ագռաւ պարոնները»։ Եկան նոքա, ուզեցին ուտել և խմել, և սկսեցին որոնել իւրեանց բաժինն ու բաժակն։ Եւ մէկ մէկու ետեւից ամենքն ասացին. «Իմ լաւաշից ո՞վ է կերել, իմ բաժակից ո՞վ է խմել... մի մարդու բերան է այս արել»։ Եւ երբ որ եօթներորդը բաժակի տակը հասաւ, մատանին չզգալով ընկաւ նորա բերանը, նա ձեռքն առաւ իսկոյն մատանին, նայեց և ճանաչեց, որ իւր հօրն ու մօրն է, և ասաց. «Աստուած տայ, որ մեր քոյրը այս տեղ եկած լինի, մենք այն ժամանակ կը փրկուէինք»։ Հէնց որ աղջիկը այս փափագը լսեց, դուրս եկաւ դրան ետեւից, ուր թաքն էր կացել ականջ դնելու, և իսկոյն բոլոր ագռաւները վերստին իրանց մարդկային կերպարանքն առան։ Եւ ի՜նչ խնդում և ուրախութիւն էր, ինչպէս համբուրում էին միմեանց, որ կարող են տուն դառնալ նոր աշխարհք տեսածի պէս։

10. Երգ պանդուխտ պատանեկի։

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,
Դու գարնան սիրուն թռչնակ,
Դէպի ո՞ւր, ինձ ասա,
Թռչում ես, այդպէս արագ։

Դու պատմէ, թէ ինչպէս
Ասա անտէր ու խեղճ եմ ես.
Միշտ լալով, ողբալով
Կեանքս մաշուել, եղել է կէս։

Ա՜խ, թռիր, ծիծեռնակ,
Ծնած տեղս աշտարակ,
Անդ շինի՛ր քո բոյնը,
Հայրենի կտուրի տակ։

Անդ հեռու ալեոր
Հայր ունիմ սգաւոր,
Որ միակ իւր որդուն
Սպասում է օրէ յօր։

Երբ տեսնես դու նորան՝
Ինձնից շատ բարեւ արա՛,
Ասա, թող նստի լայ
Իւր անբախտ որդու վրայ։

Ինձ համար ցերեկը
Մութ է շրջում արեգը,
Գիշերը թաց աչքիս
Քունը մօտ չի գալիս։

Շուտով սառ հողի տակ
Կը պառկիմ այստեղ մենակ,
Թողնելով հօրս սրտում
Յաւալի յիշատակ։

Դէհ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացի՛ր գնա արագ,
Դէ՛պ հայոց աշխարհը
Ծնած տեղս—Աշտարակ։

Դոդոխեանց։

11. Ամուսնական հաւատարմութիւն։

I.

Մէկ աշխարհքում կենում էր իշխան Նալան, մէկ ուրիշ աշխարհքում—թագաւորի աղջիկ Դամայեանտին։ Մէկ օր մէկ սպիտակ կարապ, որի թեւերը ոսկուց պեծպծի էին տալիս, ասաց Նալային. «Կերթամ Դամայեանտի թագուհու մօտ քեզ էնպէս կը գովեմ, որ նա իւր օրումն էլ ուրիշ թագաւորի որդու վրայ չմտածէ, բայց միայն քեզ վրայ։ Նալա՛յ, գիտես թէ ի՞նչ է Դամայեանտին։ Դամայեանտին, ա՜խ, ի՞նչ ասեմ—աշխարհքի աչքն է Դամայեանտին, երկնքի աստղն, գետնի երեսին անթառամ ծաղիկ է Դամայեանտին. վարդ մանուշակ, անգին, անհատ է Դամայեանտին. ի՞նչ լեզու պէտք է լինի, որ նրա գեղեցկութիւնը պատմէ, ի՞նչ աչք, որ նրա տեսքը ու կերպարանքը մէկ բանի նմանեցնէ։ Ո՞րն ասեմ, Նալայ, ո՞րը.

Նրա նմանը ո՛չ եղել է էս երկրի վրայ, ոչ էլ կը լինի։ Դու ես մարդկերանց զարդը, նա աղջկերանց զարդը, բայց ի՞նչ է քու բախտաւորութիւնը, երբ դու նրան չունիս՝ երբ նա քեզ չէ սիրում»։ Էս ու հազար էսպիսի բան ասաց էս ոսկեփետուր կարապը։ Նալայի սիրտը կրակ ընկաւ ու ասաց. «Գնա՛ ինձ համար էլ էդպէս խօսի՛ր Դամայեանտու առաջ»։ Թռչունը գնաց ամպերը պատռեց և եկաւ կանգնեց Դամայեանտու առաջ։ Հիմա էլ նորա հետ սկսեց էսպէս խօսել.

«Սիրո՛ւն Դամայեանտի, թո՛ղ քեզ Նալայ թագաւորի վրայ պատմեմ, որի ձեռից յօրէս թռել եմ, քեզ մօտ եմ եկել։ Ա՜խ թագուհի, ինչպէ՞ս սկսեմ—նրա գեղեցկութիւնը աննման է. նրա աննման գեղեցիկ պատկերը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձէնը մարդի խելք են տանում։ Քաջն է, փէտին—շունչ հոգի է տալիս։ Նա որ ծիծաղում է, հենց իմանաս վարդ է բաց լինում, երեսից լոյս վեր թափում։ Թագուհի՛, որ տեղ ես գնացել եմ, ոչ մի տեղ չեմ տեսել նրա պէս գեղեցիկ, նրա պէս առաքինի։ Չնայելով որ թագաւորի որդի է, նրա մէջ հպարտութեան նշոյլ չկայ—նա մեծի հետ մեծ է, փոքրի հետ փոքր։ Ա՜խ Նալան, Նալա՛ն, երկրիս պարծանքը, աշխարհքիս զարդը, մարդկերանց աչքը, թագաւորներու թագաւորը, որբերու հայրը, այրիներու և աղքատներու պաշտպանը, ամենի սիրեկանը, որի անունով ողջ աշխարհ երդվում է և արևով խնդում։ Էս Նալան պէտք է քու փեսան լինի, որ դու ամենաբախտաւոր կին լինիս աշխարհի վրայ. քեզ հիմի՛, Դամայեանտի՛, ուրիշ բան չէ պակաս էդ զարդից աւելի։ Դու գիտես, Դամայեանտի՛, որ սէրից լաւ բան չկայ երկրիս վրայ, բայց թէ սէրը երկու ձեզ պէս հրեշտակներու մէջ լինի, էն ժամանակ ձեր արքունիքը կը դառնայ դրախտ՝ երանելիների բնակարան»։ Խօսքը ասելուց ետոյ, թռաւ կարապը Դամայեանտու ձեռից։ Սա երկար ժամանակ անշարժ նստած, կարծես էլի մի բան ականջ լինէր դնում։ Վերջապէս ուշքի եկաւ, տեսաւ, որ կարապը թռել է

ու ասաց. «Ա՜խ, ի՛նչ կը լինէր, որ էն ոսկեթև կարապը ինձ համար էլ էդպէս խօսէր Նալայի մօտ»։

Էս օրուանից սկսած Դամայեանտին գիշեր ցերեկ Նալայի վրայ էր մտածում. էլ ոչ քուն ունէր, ոչ հանգստութիւն, նրա թշերու վարդը կամաց կամաց սկսեց թառամել, աչքերի պէծը պակասել։ Ու ոք չէր իմանում նրա տխրութեան պատճառը։ Հայրը, որ նրան աչքի լոյսի պէս էր սիրում, մտքումը դրեց նրան մարդու տալ։ Ամեն տեղից թագաւորներ ու իշխաններ իր մօտ հրաւիրեց, որ Դամայեանտին կարողանայ նրանց միջից իրան փեսայ ընտրել։ Էս համբաւը լսուեցաւ թէ չէ՝ ամեն կողմից թագաւորներ ու իշխաններ ճանապարհ ընկան, զարդարուած գեղեցիկ շորերով, թանկագին քարերով, մարգարիտներով ու զանազան պսակներով։ Բայց Դամայեանտին ամենու միջից ընտրեց Նալային։ Էս տեսնելով՝ ամենը ուրախացան և օրհնեցին ընտրութիւնը։ Նալան չոքեց իր հարսի առաջին և երդում տուեց, որ նրան հաւատարիմ կը մնայ և կը սիրի մինչև որ շունչը բերնումը կունենայ։

II.

Սոքա էսպէս բախտաւոր ապրում էին. բայց չար դևը նախանձում էր դոցա բախտաւորութեան վրայ. նա գիշեր ու ցերեկ այն էր մտածում, որ մէկ կերպ Նալայի սիրտը մտնի, որ նորան փչացնել կարողանայ։ Բայց չարը չէր կարողանում Նալային մօտենալ, ինչու որ սա միշտ Աստուծու հրամանները կատարում էր, բարի և արդարադատ էր, իր հպատակներու հայրն էր, չէ թէ թագաւորը։ Վերջապէս եօթն տարուց ետոյ մէկ գիշեր Նալան շատ դադրած լինելով, քնեց առանց աղօթք անելու ու առանց լուացուելու, և որովհետև նրա մարմինը մաքուր չէր՝ չար ոգին ճանապարհ գտաւ նրա մարմնու մէջ։

Այս օրուանից Նալան սկսեց խաղալ և ամեն զար գլորելիս Նալայի ոսկին, արծաթը, ապարանքներն ու քաղաքներն

էլ հետն էին գլորվում։ Նա լանանդադար տանուլ էր տալիս ու էդ պատճառով աւելի տաքանում էր խաղի մէջ։ Դամայեանտին տեսաւ, որ Նալան պիտի իր ունեցած չունեցածը ողջ տանուլ տայ, սկսեց խնդրել Նալային, որ խաղից ձեռք վերցնի, բայց ի զուր։ Նալան մինչև էս օր մէկ օր նրա խօսքից չէր դուրս եկել—միշտ աչք ու ականջ սրած ունէր՝ որ իմանայ թէ իր սիրելի Դամայեանտու կամքն ինչ է, ու գլուխը մահու էր տալի, որ նրա կամքը կատարէ. հիմիկ ոչ նրա խընդիրքն է լսում և ոչ նրա աչքի արտասունքին էր մտիկ անում։ Նալայի ունեցած չունեցածը խաղի մէջ գնաց. վրայից հանեց իր թագաւորական զարդերը, ունեցած ոսկին ու մարգարիտը ու մի հասարակ զգեստով դուրս եկաւ իր թագաւորական պալատից։ Դամայեանտին էլ մի միակ զգեստով դուրս եկաւ նրա հետ։ Նրանք էսպէս տանից տեղից զրկուած երեք օր և երեք գիշեր երկնքի տակը անցկացնելից ու պտուղներով կերակրուելից յետոյ՝ մէկ փոքրիկ թփի վրայ երկու թռչուն տեսան։ Նալան շատ ու շատ ուրախացաւ նրանց տեսնելով ու իր մտքումը ասաց. «Նրանք լաւ խորովածացու են»։ Էս ասելը, իր զգեստը վրայից հանելու ու ցանցի պէս թռչուններու վրայ գցելը մէկ եղաւ, բայց ափսո՜ս որ նրանք էն թռչուններից չէին, որ Նալային համով խորոված ուտեցնէին։ Ղորդ է, զգեստը նրանց վրայ մնաց, բայց նրանք էլի վեր թռան ու զգեստն էլ հետը տարան ու Նալային վերևից ձէն տուին.

«Ա՜յ անխելք, մենք էն զառերն ենք, որ քու հարստութիւնը ուրիշին տուեցինք, եկանք որ քու վերջին զգեստն էլ տանենք, որ քու թագաւորութիւնից ամենևին տկլոր դուրս գնաս»։

Նալան տարակուսած մնացել էր կանգնած, տեսնում էր ինչպէս իր զգեստը օդումը փռփռում էր, բայց ոչ թռչուններուն կանգնեցնել կարող էր, ոչ իր շորին հասնել։ խոր ա՜խ քաշեց ու աչքերը արիւնով լիքը դէպի Դամայեանտին շուռ եկաւ։

«Տես, աչքի լոյս, ասաց նրան, ահա էս տեղ ճանապարհը երկու է բաժանվում, մեկը տանում է, ուր միայն ցաւ և քաղց է, միւսը, ուր քու ազնիւ հայրն ու մայրն են բնակվում։ Լաւ մտածիր, սիրուն Դամայեանտի և մէկնումէկը ընտրի՛ր քեզ համար։» Դամայեանտին երկար ժամանակ չէր կարողացել լացը բռնել։ Վերջապէս ասաց.

—Սիրելի՛ Նալայ, սիրտս կրակ է ընկնում, երբ որ մտածում եմ, որ ես քեզ էդպէս տարաբախտութեան մէջ մենակ պիտի թողնեմ. բայց ինչպէս թողնեմ քեզ էն ժամանակ, երբ դու քու թագաւորութենից, փողից զրկուել, անտուն, անփող, անհագուստ մնացել ես և սովից ու ծարաւից նեղացել ես։ Չ՛է, իմ աննման Նալայ, կը բաժանեմ ես քեզ հետ քու ցաւը, քաղցն ու տխրութիւնը. ընկեր կը դառնամ ես քեզ ամեն ցաւի մէջ և քո մխիթարողը կը լինեմ։

Դամայեանտին աչքերը արտասունքով լցուած՝ փաթաթեց իր մարդուն զգեստով ու էսպէս երկուսը մի զգեստով ծածկուած՝ յոգնած, թուլացած, քաղցած, ու ծարաւ գնացին իրանք էլ չիմանալով թէ ուր, մինչև որ անտառում մի փոքրիկ խրճիթ տեսան։ Էս տեղ գլուխները մի քարի դրին ու խոնաւ գետնի վրայ պառկեցան մի քիչ հանգստանալու, բայց Նալայի տխուր սիրտը երկար ժամանակ հանգիստ չմնաց։ Նա ողջ էնդուր վրայ էր մտածում, թէ իր ազիզ Դամայեանտին ինչպէս պէտք է տանէր էն դժուարութիւններն ու պակասութիւնները, որ նրանք պէտք է քաշէին։ Մէկ էլ մտածեց նորան մենակ թողնի որ ստիպուած լինի իր հօր տունը գնալու, իսկ ինքը հեռանայ սարէ սար ընկնի։ Էսպէս էր մտածում, որովհետև չար ոգին դեռ էլի նրա սրտումն էր։ Բայց երբ որ միտն եկաւ, թէ Դամայեանտին զգեստ ունի ու ինքը չունի՝ վճռեց կէսը կտրել մի սուր թրով, որն որ նա խրճթի մօտ գտաւ։ Էս բանն անելուց յետոյ, ընկաւ դժի պէս անտառն ու հեռացաւ իր սիրեկան Դամայեանտուց։

III.

Դամայեանտին որ զարթեց տեսաւ որ մենակ է, լեղին պատռուվեցաւ։ Ով կարող է նկարագրել նրա վախը, նրա ահ ու դողը։ Եւ սկսեց Նրան կանչել։

«Ա՜խ իմ սիրելի, ասում էր, իմ Թագաւոր, իմ աչքի լոյս, իմ ուրախութիւն, ո՞ւր ես, դուրս ե՛կ. վախում եմ էս մութը անտառում առանց քեզ, արի՛, իմ աչքի լոյս. ես մեռնում եմ վախից, ա՜խ, մի՞թէ դու էլ չես սիրում ինձ։» Էս խօսքերից յետոյ ձուտը կորցրած հաւի պէս՝ էս կողմ, էն կողմ ընկաւ դողալով—մէկ էս թուփը քրքրեց, մէկ էն ծառի ետև մտիկ արաւ։ Վերջապէս երբ տեսաւ որ Նալան զորդ գնացել ու նրան թողել է, էլ իր անմխիթար վիճակի վրայ չէր լաց լինում ու գանգատում, իր ուշք ու միտքը Նալայի կողմն էր։ Նալան մենակ, քաղցած, ծարաւ, միայն կիսով չափ ծածկած, առանց մխիթարողի ինչ պիտի անէր։ Դամայեանտին էս մտքերով չարչարուած՝ անտառի մէջ մէկ դէս էր գնում՝ մէկ դէն. անտառն էլ քանի գնում էր խտանում ու մթնանում էր։ Էս անտառը լիքն էր պատուական թռչուններով ու ամեն տեսակ վայրենի գազաններով. բայց նա անահ, անվախ առաջ էր գնում, մինչև մի բարձր սար Նրա ճանապարհը կապեց Դամայեանտին էս սարի հետ սկսեց էսպէս խօսել։

—Դո՛ւ, որ գլուխդ մինչև ամպերը բարձրացրել ես ու ծառերով, ծաղիկներով զարդարուել, մէջդ հազար տեսակ թանկագին մետաղներով ու քարերով լցրել. դու, որից դըրչգչան ջրեր են ներքև վազում. դու, որ հազարաւոր կենդանիներու պատսպարան ու բնակարան ես, որի մէջ թզուկներ, վեթխարիներ ու վիշապներ են բնակվում. դու, անյաղթելի, անհասանելի Թագաւոր սարերի, կարո՞ղ ես արդեօք ինձ ասել, թէ ո՞ւր է իմ մարդը։—Բայց սարը ոչինչ նշան չտուեց և անմխիթար Դամայեանտին իր ճանապարհը շարունակեց։ Այս-

պէս ումը պատահեց, ամենուց հարցրեց, տեսե՞լ են արդեօք իր մարդուն, թէ չէ։ Երբ որ ճգնաւորներին էլ հարցրեց, նոքա ասացին Նրան.

—Գեղեցի՛կ Դամայեանտի, մեզ տուած է ապագան գուշակելու զօրութիւն, ինչ որ ուրիշ մահկանացու չունի։ Իմացի՛ր, որ քու ապագան էնպէս պայծառ ու պարզ է, ինչպէս քու երեսը. դու Նալային էլի կը տեսնես՝ եթէ դու կը համբերես, ու նրան հաւատարիմ կը մնաս. նա էլի իր երկրի տէր ու Թագաւոր կը դառնայ։

Էս խօսքերից յետոյ յանկարծ թռան Դամայեանտու աչքից ճգնաւորները։ Խեղճը միտք անելով էլի իր ճանապարհը շարունակեց։ Էսպէս տխուր շատ սար ու ձոր անցկացաւ Դամայեանտին, ինչ ծառ, ինչ թուփ, ինչ աղբիւր ու ջուր տեսանում էր, ամենին հարցնում էր լալով ու աղաչելով, որ ասեն, Նալային հօ չե՞ն տեսել, կամ ո՞ր կողմը պիտի գնայ, որ նրան գտնի։ Վերջապէս հասաւ իր նպատակին և գտաւ Նալային, որ իր սրտի ցաւը և Դամայեանտու կէս շորը հետը տարել էր։ Սրանք ոչ միայն մոռացան իրանց կրած չարչարանքները, այլ և աւելի բախտաւոր համարեցին իրանց, որ ոչ սար, ոչ ձոր, ոչ ցաւ, ոչ տանջանք չկարողացան նոցա բաժանել իրարից։

Թարգ. Աքիմեանցի։

12. Ուսումնածարաւ մանուկը։

Մեր գիւղում չկար ուսումնարան. ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար Ախալքալաք, որ մեր գիւղից հեռու չէ։ Ես շատ նախանձում էի մեր քահանի որդուն, Սարգսին, երբ նա շաբաթ երեկոներին «Լոյս զուարթն» էր երգում։ Նա շատ յաջողակ ձայն ունէր և երբ նա եկեղեցում սկսում էր «Լոյս զուարթը»՝ բոլոր ժամաւորները զարմացած նրան էին

մտիկ տալիս։ Եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ դաւթում խումբ խումբ հաւաքվում էին գիւղացիք և չէին դադարում նորան զանազան գովեստներ տալուց։ Նրան գիւղացիների կողմից տուած անվերջ գովեստներն ինձ տեղիք էին տալիս անդադար խնդրել իմ մօրից, որ միջնորդէր իմ հօրս մօտ ինձ Ախալքալաք ուղարկել կարդալու համար, բայց խնդիրներս միշտ անկատար էին մնում և ես շարունակում էի իմ հօտաղութիւնս։ Մի անգամ Ծննդեան տօնի, Ճրագալոյսի երեկոյին, եկեղեցում ասեղ ձգելու տեղ չկար։ Երբ սովորական աղօթքները ասում էին ու տիրացուներն շատ գրքեր էին կարդում, յանկարծ տեսնեմ սեղանի վարագուրի մի կողմը բացուեցաւ և Սարգիսը դեղին շէնէվիւզէ շապիկ հագած երկու փոքր տղաների հետ, որոնք վառած մոմեր ունեին բռնած ձեռքերին, սեղանից դուրս եկաւ և վարագուրի այս կողմում կանգնելով՝ սկսաւ բերանացի Դանիէլի գիրքը կարդալ։ Նա շատ լաւ և առանց սխալանքի սկզբից մինչև վերջը անգիր ասաց այդ գիրքը։ Նրա կարդացած ժամանակ աղօթողների գովասանաց ձայները արդէն հասնում էին ականջիս և ես դասից շատ լաւ տեսնում էի, թէ ինչպէս ետևից կանայք իրանց գլուխները վեր էին բարձրացնում տիրացու Սարգսին տեսնելու։ Եւ այդ բաները նկատելով իմ նախանձը հետզհետէ գրգռվում էր և ես ուզում էի անպատճառ Ախալքալաք գնալ և այն տեղի ուսումնարանը կարդալ և Սարգսի նման Լոյս զուարթ երգել և Դանիէլի գիրքը կարդալ։ Իմ մէջ այդ ցանկութիւնը առաւել շատացաւ հէնց միևնոյն Ճրագալոյսի երեկոյին, երբ մի քանի դրացի մանուկների հետ տներում «Աւետիս» ման եկած ժամանակ, տեսնում էին որ այդ երեկոյեան ամեն մինի խօսակցութեան նիւթը տիրացու Սարգիսն էր։ Այդ բաները լսելուց և աւելի ու աւելի բորբոքուելուց յետոյ՝ ես որոշեցի—Ծննդեան կիւրակէները վերջանալից յետոյ—ծնողներիցս ծածուկ գնալ Ախալքալաք և այն տեղի ուսումնարանումը սովրել։ Վերջապէս մի երեկոյ տրեխներս թրջեցի, խոտեցի սրմ-

ները քաշեցի և պատրաստուեցայ։ Ոչ մի երեկոյ այնպէս ջերմեռանդութեամբ Աստծուն աղօթք չէի արել, անկողին մտած ժամանակս, ինչպէս այդ երեկոյին։ Երեք անգամ կրկնեցի իմ սովորական երեկոյեան աղօթքը, որ մի ընդհանուր աղօթք էր ինչպէս մեր ընտանիքի նոյնպէս և բոլոր գիւղացիների համար։ Տիրացու Սարգսի «Լոյս զուարթով», նորա կարդացած «Դանիէլի գրքով», նրա «դեղին շէնէվիւզի շապիկով» յափշտակուած և Ախալքալաքի ուսումնարանով ոգևորուած, ես անկողնիս մէջ անդադար երեսս խաչակնքում էի և լուռ ու մունջ կրկնում.

Կրակը մարեցաւ,
Ջարը խափանաւ
Քրիստոս քօղն երեսին,
Հրեշտակները չորս դին,
Երկնքէն իջաւ,
Խաչապաշտից տները մտաւ։
—Տէր իմ, ո՞ւր կերթաս։
—Հուր ունիմ հրեղէն,

Բուրվառ ունիմ բոցեղէն
Ամեն թիլ է լուսեղէն,
Գընացի խանձարուրքիս,
Երթամ հասնիմ պատարագիս։
—Կէս գիշերին դուրս ելայ,
Մեծաւորիս խաչը տեսայ,
Աղաչեցի. Տէր, դու ո՞վ ես։
—Յիսուս Քրիստոսն եմ ես։

Առաւօտեան արշալուսի ծէգը բացուելուն պէս՝ մայրս ըստ սովորութեան ինձ ձայն տուեց վեր կենալու և հորթերը ջրել տանելու։ Առաւօտեան աղօթք անելուց յետոյ հորթերը քշեցի առաջս՝ քայլերս դէպի ձորի ճանապարհը ուղղելով. բայց հազիւ ձորի գլխին էի հասել և մօրս տեսութիւնից ծածկուել, թողի իսկոյն հորթերը ձորի գլխին ճանապարհի վրայ և գիւղի ետևի կողմով ընկայ Ախալքալաքայ ճանապարհը։ Շարունակ վազ տալով և անդադար ձեան մէջ խրուելով՝ վերջապէս ընկայ ուղիղ ճանապարհի մէջ։ Տեսայ Սարգիսն էլ է գալիս ձիով Ախալքալաքի ճանապարհով։

—Սագօ, ի՞նչ գլլի ինձի դաւակդ աւնես, այս եղաւ իմ առաջին խօսքը Սարգսին։—«Տօ, Օվակ, ո՞ւր»—Ախրբէլեկ կարդլաւ։—«Հայրըդ ու մայրըդ գիտի՞ն»։—Չէ, Սագօ ջան. Սագօ,

ինչ գլլի ինձի գաւակդ առնես։—«իմ ձիս խրտան է։» —Տէ քիչմ կամաց գընը, ես հետդ կուգամ, ճամփան մենակ չի-տիմ։—«Ծօ, դու ձիուն հետ չես կրնայ գալ, աշէ ճամփան կը մնաս, գայլերը կուգան քեզի կուտին։»

—Սագօ ջան, Սագօ.... դեռ չէի վերջացրած իմ խօս-քերը, երբ տեսայ, որ Սարգիսը իւր ձիու գլուխը դարձրեց դէպի գիւղ և մի քանի մտրակ խփելով թռաւ: Ես հասկացայ, որ նա գնում էր հօրս իմ փախուստը իմաց անելու. ուստի ուղիղ Ախալքալաքի ճանապարհը բռնելով, ոյժ տուի իմ ոտքերին և սկսեցի վազ տալ, անդադար կրկնելով իմ գիտեցած «գայլ—կա-պի» աղօթքը.

Գայլը կապին երկու բթով.
Աստուածածնայ քաղցր կաթով
Սուրբ Սարգսայ ձիուն ձարով,
Տէր Մովսէսին գաւազանով,
Լուսաւորչայ սուրբ հաւատով.
Լեզուն կապուի, ակռան թափի,
Եկած ճանփան գայ մոլորի,
Իմ տիրոջս խաչը տեսնի,
Դիւանքի պէս թող սասանի:

Բայց ահա տեսնում եմ ետևիցս ձիերով գալիս են հայրս և Սարգիսը: Նոքա շուտով հասան ինձ, հայրս վրաս յար-ձակուեցաւ. ես ճանապարհից շեղուեցայ ընկայ ձիւների մէջ, բայց իմ գլխին և կողքերին եղած հարուածներից հազիւ ա-զատեց ինձ մայրս, որ գիւղի ծայրում ինձ վայր իջեցրեց հօրս գաւակից և գուրգուրելով ձեռքերից բռնած տուն տարաւ: Այսպէսով իմ Ախալքալաք գնալս չյաջողուեցաւ:

Գեղամեանց:

13. Աղ ու հաց:

Սոխ ու հաց՝ սիրտը բաց,—այս սովորական առածի ասողը իմացնում է թէ ինքը քչով բաւականանալ գիտէ. գոհ է, ինչ որ նորան Աստուած պարգևել է, անտրտունջ, ուրախ է և սիրտը բաց ունի իր չափաւորութեան մէջ: Ում սիրտը բաց է, նորա տան դուռն էլ բաց է ընկերի համար: Եւ արդարև հայի տունը միայն գերդաստանի տունը չէ, այլ և հիւրի տուն է: Հայի սեղանը շատ երկայն է ձգուած. նորա բոլորքը ոչ միայն տան մարդիկն են նստում, այլ և գլխին քահանան, մէջ տեղը աշուղը աջ կուռը ղարիբը: Բայց սեղանի վրայ դեռ էլի շատ տեղ կայ, եթէ ղոնաղ գայ, Աստուծոյ փայ է տան-տիրոջ աչքի լոյսն է: Հայի մօտ հիւրը գալիս է, հիւրը գնում է, տեղը դարտակ չի մնում: Բայց մէկ անգամ աղուհաց կերածը, թրով կտրած է, ամօթ ու խայտառա-կութիւն այն մարդուն, որ մի անգամ կերած աղուհացը մո-ռանում է և անհաւատարիմ է մնում: Անաղուհաց քրդի շուն կասեն նորան, ով որ աղուհացի սրբութիւնը չի պահի

14. Կարեկից:

Երբ մենք սև օրուան ունինք կարեկից
Ասում են, կէսն է պակսում մեր ցաւից.
Թշուառին թշուառն է միշտ մխիթար,
Ո՞րտեղ կըգտնես դու քանց իս թշուառ.
Քեզ պէս մըտատանջ, քեզ պէս անտերունջ,
Սրտումս դաղմնիք, բայց լուռ, անմռունչ
Անցնում եմ օրերս, վայ գլխուս տալով,
Մարդկանց մէջ ուրախ, միայնակ լալով:
Ամէն շնչաւոր ունի մի ընկեր,

Միայն ինձընից պէտք է պակսի սէր,
Եթէ դու էլ ես թշուառ ինձ նըման,
Իմ քաղցր խօսքը կըլինի քեզ դարման.
Սրտիդ խորհուրդը բաց ինձ անկասկած...
Սէրը նըմանից պէտք է պահանջած։

Ռ. Պատկանեանց։

15. Քահանայ։

Այն ո՞վ է կանգնած ամբիոնի վրայ,
Դողդոջուն ձեռքերն երկինք ամբարձած,
Գըթառատ աչերն լի արտասունքով,
Բազմութեան ուշքը դէպի նա դարձած.
Որին ամէնը հայրն են անուանում,
Ծանօթ, անծանօթ՝ հաւասար յարգում,
Որի լոկ խօսքը օրէնք է նոցա,
Սրտի գաղտնիքը նորան են յայտնում։
Քահանայ է նա, քաւող մեղքերու,
Միջնորդ Աստուծոյ մարդկան ազգի հետ,
Հովիւ է անխոնջ Քրիստոսի հօտին,
Երկնաբեր գանձին նա է արթուն դէտ։
Երբ մենք թաթախուած Ադամայ մեղօք
Եկանք այս աշխարհ լըցեալ ցաւերով.
Ո՞վ սրբեց մաքրեց մեր հին մեղքերը,
Ո՞վ մեզ օծօծեց իւր սուրբ խօսքերով,
Կամ՝ երբ ժամտախտած, ընկած մահճումը՝
Մըտատանջ անյոյս մահ էինք խնդրում,
Պանդըխտի նըման ամենից թողած՝
Ո՞վ մեզ առաջին հասաւ օգնութիւն,

Կամ՝ երբ մոլորուած գառներու նման
Կոյր վազում էինք դէպի խորխորատ՝
Ո՞վ արգելօք այն օր փրկեց մեզ մահից,
Դիւական գըրկէն հանեց անարատ.
Կամ՝ երբ մեղսալիր աչքներըս բընաւ
Չենք համարձակում երկինք ամբառնալ՝
Որի՞ն կանչում ենք միջնորդ հաշտութեան,
Ո՞ւմով յոյս ունինք թողութիւն ստանալ.
Եւ կամ՝ ըզբաղած ունայն գործերով,
Մոռացել ենք Աստուած, կըրօն, սուրբ հաւատ,
Ո՞վ է մեր տեղը մեր մեղաց համար
Արտասունք թափում աչքէն յորդառատ։
Քահանան է այն և միշտ քահանան,
Մեր միջնորդ, հովիւ քաջ և աղօթիչ,
Որբոց հայր, եղբայր ազատ մուրացկին,
Արտասուաց սրբող, յանցանաց քաւիչ։
Ե՛կ պատուենք, եղբա՛րք, այդ սուրբ քահանան,
Սիրենք միշտ նորան մանկական սիրով,
Որ ամբողջ գիշեր իւր որդոց վերայ
Պատրաստ է հսկել անքուն աչքերով.
Նա բոլոր կեանքը զոհեց մեզ համար,
Զուգեց փառք, պատիւ, զբօսանք աշխարհիս։
Քանց սուրբ քահանան էլ ո՞վ է կարող
Արդեօք մեզ համար լինել հայր բարի։

Ռ. Պատկանեանց։

16. Տէր Մարգարը։

Մեր գիւղի քահանայ տէր Մարգարը մի պատկառելի կեր-պարանքով աշխատասէր մարդ էր։ Զնայելով իւր սպիտակ ա-

լէքներին, նա իւր ընտանիքի հետ միշտ մասնակցում էր դաշտային պարապմունքներին: Փարաջէն մի կողմ ձգած, թևերը վեր քաշած, գութանի մաճը իւր ջլոտ ձեռքերում բռնած, նա արտ էր հերկում, հունձքի ժամանակ հունձք անում, կալօցին կալ կալսում: Բացի այդ իւր առանձին պարապմունքներից և քահանայական պաշտամունքներից, նա մի և նոյն ժամանակ դատաւորի պաշտօն էր վարում մեր գիւղում: Գիւղացիներն ամեն տեսակ վէճերն ու բողոքները նորան էին յայտնում և տէր հայրը իւր անաչառ բնաւորութեամբ քննում էր այդ ամենը և նրանց մի վերջ դնում: Նա խօսում էր միշտ ծանր կերպով և նրա ամեն մէկ խօսքը, ամեն մէկ վճիռը, պատգամի նման ընդունվում էր գիւղացիներից: Վէճերը մաքրելուց յետոյ տէր Մարգարը վիճողներին չէր արձակում առանց նախապէս նրանց միմեանց հետ հաշտեցնելու և «պահպանիչ» աղօթքով իւր վճիռը կնքելու և վերահաստատելու: Տէր Մարգարի կարծիքով խաչապաշտ չէ, այլ անհաւատ է այն քրիստոնեան, որ իւր կեանքումը եւթանասուն և եօթն անգամ ներողամիտ չէ գտնուել դէպի իւր քրիստոնեայ եղբայրը և նրան իրան դէմ գործած յանցանքները չէ ներել: Ձմեռուայ երկար երեկոներում երբ գիւղացիները սովորաբար հաւաքվում էին գիւղի այս կամ այն քեհի դոմը, խօսակցութեամբ ժամանակ անցկացնելու, Տէր Մարգարի յաճախակի ներկայութիւնը այդ ժողովներին մի առանձին նշանակութիւն էր տալիս: Երբ տէր հայրը դոմը ներս էր մտնում, բոլոր ժողովականք իսկոյն ոտքի էին կանգնում և տէր հօր «ողջոյն ձեզ սիրելիք» բառերին՝ «օրհնեա՛ տէր» որդիական ամենաջերմ համակրութեամբ պատասխանելով, գիւղացիներից մէկը գնում էր տէր հօր գաւազանը ձեռքից առնելու, միւսը նրա ոտնամանները հանելու, մի երրորդը գնում էր բարձեր բերելու և տէր հօր նստելիք տեղում դարսելու և այլն: Տէր հայրը սովորաբար նստում էր սէքիւի (բազմոց ախոռներում) վերի գլխում օճախի մօտ:

Մինչև նրա նստելը ժողովականք բոլորն էլ ոտքի վրայ կանգնած մնում էին չէին նստում, մինչև տէր հայրը չհրաւիրէր: Այդ իրաւունքը ստանալուց յետոյ գիւղացիք նախ և առաջ գնում էին և առանձին առանձին տէր հօր «սուրբ աջը» առնում, ապա կարգով նստում էին տէր հօր երկու կողմում նախ ծերերը, ապա չափահասները և յետոյ երիտասարդները: Տան կանայք, հարսներն, աղջիկները թէպէտ գալիս էին և տէր հօր աջը նոյնպէս համբուրում, բայց նրանցից միմիայն տան մեծ նանը, հարսների սկեսուրը կարող էր տէր հօր մօտ այդ մարդկանց մէջ նստել, իսկ միւսները քաշվում էին դէպի դոմը և սէքիւի չորս բոլորքը շարուելով՝ լուռ ու մունջ հանդիսատես էին լինում: Մինչև տէր հօր խօսք բաց անելը՝ խորին լռութիւնը տիրում էր դոմի մէջ և ուրիշ ոչինչ չէր լսվում, եթէ ոչ դոմումը մսուրքների վրայ կապոտած կովերի, եզների, մատակների, գոմէշների մրշմշոցը և նրանց հորթերի և քուռակների իրանց մայրերի ստինքները ծծած ժամանակ բարձրացրած չփչփոցը: Տէր Մարգարը ընդհատում էր այդ լռութիւնը՝ նախապէս գիւղացիներին զանազան հարց ու փորձեր անելով վարուցանքի մասին, և մինչև դեհվէ եփելն և փոքրիկ ֆինջաններով հիւրերին թաւազայ անելն՝ խօսակցութիւնը սովորաբար առտնին բաներու վրայ էր լինում: Հիւրերին դեհվէյով մեծարելու սովորութիւնը տէրտէրի ներկայութեանը պէտք է վերագրել, ուրիշ ժամանակ տանտէրը իւր հիւրերին բացի քաղցր ընդունելութիւնից սովորաբար ուրիշ ոչինչ չէ տալիս: Դեհվէն վերջանալուց յետոյ ժողովականների խնդրանօք տէր Մարգարը պատմում էր նրանց զանազան պատմութիւններ Սուրբ Գրքից և Հարանց վարքից. Նրա պատմութիւնն իւր հասկանալի բառերով, դարձուածքներով և գրաւիչ բովանդակութեամբ՝ մի այնպիսի ազդեցութիւն էր անում ժողովականների վրայ, որ նրանցից ոմանց աչքերից արտասուքի կաթիլներ էին թափ-

վում: Զոր օրինակ Տէր Մարգարը առանձին ոգևորութեամբ նկարագրում էր Մ ա ր կ ո ս Ճգնաւորի 70—ամեայ խիստ ճըգնութիւնը և 30—ամեայ չարչարանքը սատանաների ձեռքով, և նորա մեծ հաւատը ցոյց տալու համար այս էլ էր աւելացնում. թէ մէկ անգամ Մարկոս Ճգնաւորը մէկի հետ մարդկանց հաւատի մասին խօսելու ժամանակ հարցրեց նորան. «Աշխարհքում այնպիսի հաւատով մարդիկ կա՞ն, որոնք եթէ լեռներին ասէին գնացէք և ծովն ընկէք—նրանք լսէին»: Եւ այդ խօսքերի վրայ իսկոյն շրջակայ լեռները իրանց տեղերից շարժ եկան և ուզում էին ծովը թափուել: Բայց Մարկոս Ճգնաւորը կանգնեցրեց նրանց ասելով. «Ես ձեզ համար չեմ ասում, դուք տեղերումդ կացէք»:

Երբ որ այս լսում էին ժողովականները—«վա՜յ ինձ, վա՜յ ինձ»—գոռոց էին. հանում և ամենքը խղճահարվում էին իրանց թուլութեան և մեղքերի մասին: Ուշ գիշերով մեկնում էր Տէր Մարկոսը գիւղական այդ ժողովարաններից, իւր սրտաշարժ պատմութիւններով ամենապինդ կերպով կապելով գիւղացիների ուշքն ու միտքը, սիրտն ու հոգին քրիստոնէական հաւատի հետ:

Գեղամեանց.

17. Պանդուխտ առ կռունկ:

Կռո՛ւնկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ.
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս.
Մի՛ վազիր՝ երամիդ շուտով կը հասնիս.
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս:

Թողեր եմ ու եկեր մլքերս ու այգիս.
Քանի որ ա՜խ կանեմ, կուքաղուի հոգիս.
Կռո՛ւնկ, պահ մի կացիր, ձայնիկդ ի հոգիս.
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս:
Սրտերնիս կամեցաւ, ելանք գընացինք,
Այս սուտ աստըւորիս դարդերն իմացանք,
Աղուհացկեր մարդկանց կարօտ մնացանք:
Կռո՛ւնկ մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս,
Աստըւորիս բաներն կամաց կամաց է.
Ղարիպին սիրտն է խոց, ջիգարն է վարամ,
Կերած հացն է լեղի ու ջուրն է հարամ:
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս:
Ոչ ըզըլուր օրն գիտեմ ոչ ըզկիրակին,
Զարկած է գլխ շամփուրն, բըռնած կըրակին,
Այրիլս չեմ հոգար, ձեզնէ կարօտ եմ:
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս:
Աշունն է մօտեցեր, գնալու ես թէպդիր.
Երամ ես ժողվեր հազարներ ու բիւր.
Ինձ պատասխան չտուիր, ելար գնացիր.
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն գընա՛ հեռացի՛ր:

Ժողովրդական բանաստեղծութիւն:

18: Պսականարօտ:

Գուցէ ոչ մէկ հայոց քաղաքի մէջ այնքան մեծ ու պստիկ մանուկներ չկան, ինչպէս Վանում: Այս մասին Վանը օրհնուած է, բայց ո՞ւր են նոցա մեծերը:

Պատմում են, թէ երբեմն Էջմիածնի մէկ նուիրակ բոլոր քաղաքները շրջելով ուր որ Հայեր կան՝ ամեն տեղ Վանցիներ

է գտել. Հնդկաստանի էն վերջին ծայրը հասնելով, լսեց թէ մէկ կաղ Հայ կայ, երբ հարցրեց. «Ո՞ր տեղացի ես», այն տեղ էլ «Վանցի եմ»—պատասխան ստացաւ: Ուստի առած է դառել՝ թէ Վանեցոց կաղը մինչև Չինաստան է հասել:

Վանից բազմաթիւ Հայեր պանդխտել են մանաւանդ Պօլիս և ուրիշ մեծ քաղաքներ. և զարմանալին այն է, որ այդ բոլոր պանդուխտները անշուշտ կնոջ տէր և որդոց հայրեր են: Որովհետև երբ որ հարկը ստիպում է մէկին, որ պարտքերի կամ ուրիշ ծանր կարօտութեան պատճառով պանդխտէ, նորա մայրը կամ ազգականները շտապում են «Աստուծոյ կամօք» մի աղջիկ են պատրաստում, նշանում են, և նորա հարսանիքի համար էլ պարտք են անում, պսակում են. «Ոտը կապենք, որ դառնայ» ասելով: Արդարև ո՛րքան դժուարութեամբ այնուհետև պսակուածը իր տնից հեռանում է, և թէպէտ նորա ոտքը գնում է, բայց սիրտը կապուած է մնում պսակադրոտի կապով: Այնուհետև պանդխտութեան մէջ նորա միակ կարօտը մի նամակ ստանալն է, որ գրեթէ միշտ այսպէս է սկսվում. «Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ քո տան անդիւորից (ամուսնից) շատ սիրով և յոյժ կարօտով բարև իմ երկու աչաց լոյս գլխաւորին»: Եթէ որդի էլ ծնուել է նորա նոր պանդխտութեան ժամանակ, սիրտը խշխշացնող այս բառերն էլ կարդում է նա. «Եւ քո նորաբոյս ծաղիկ, քո սիրոյ պտուղ, անուշահոտ վարդ Վարդանից, կամ Մանուշակից»: Իսկ եթէ տարիներ անցել են, նամակն աւելացնում է. «Որ բուլբուլի պէս կը խօսի, որ հրեղէն հրեշտակի աչքեր ունի. որ արեգակի պէս կը փեյլկայ. որ սարեկի պէս կը ճխայ, կը թռվռայ. որ կաքվու պէս կը գվգվայ. ախ, կ'ասի, երբ կուգայ իմ խէրիկ...» և այլն: Ճշմարիտ է ծնող մայր, ծերունի հայր, դրացիներ, բարեկամներ, քոյրեր, եղբայրներ, այգի, ջուր, ծառ, տուն տեղ, և այլն, սոքա ամենքն էլ յիշատակվում են պանդխտի թղթի մէջ. և իւրաքանչիւրն իւր

խորին ազդեցութիւնն է անում կարդացողի սրտի վրայ, բայց նոցա բուն կապը, որ նոցա քաշում և վերադարձնում է հայրենիքը. բուն բոցն ու կրակը, որ գիշեր ցերեկ նոցա ջիգարը խորովում է—տան Անդիւորն է և նոցա սիրոյ անուշահոտ Պտուղը: Այս միայն է, որ այն զարհուրելի Սև ծովի ալեքները, սարերի սառնամանիքը, զանազան վտանգներն և տագնապները համբերութեամբ տանել և քաղցրացնել է տալիս մեր հայրենակիցների սրտին, որպէս զի նոցա համար ապրուստ ճարեն և նոցա կեանքը երկարացնեն. այս միայն է, որ մեր պանդուխտ հայրենակիցները տա ոչինչ են համարում Պօլսի փափկութիւնը, բարեկեցութիւնն ու ազատութիւնը, և չարքաշ կեանք են վարում, որպէս զի եթէ հարկը պահանջէ՝ հինգ, վեց, եօթն և էլի աւելի անգամ երթան Պօլիս նժդեհեն, բայց դարձեալ նորից վերադառնան իրանց տունը և այսքան մանուկներին հոգատար հայր դառնան:

Օրհնուի՜ն հարսները, օրհնուի՜ն մանուկները, որ այս կապը հնարել և յօրինել են. և բուն կապն են եղել. ապա թէ ոչ, Վանի այն գեղեցկազարդ այգեստանի փողոցները այժմ կամ թափուր կամ անհայ կը գտնէինք:

Սրուանձտեան:

19. Սայաթ-Նովա։

Վառ է արեգակը՝ ամենի համար լոյս է ու պայծառ,
Միայն աշուղին ցերեկուայ մէջն էլ մութ է ու խաւար։
Մութն է աչքերը՝ բայց լոյս է հոգին՝ սիրտն է բոցավառ.
Քանց գրագիտէն լեզու ունի նա անուշ ու ճարտար։

Ռ. Պատկանեան։

Մօտ երկու հարիւր տարի առաջ մէկ խեղճ Հայ մղդսի Հայաստանից գալիս է Թիֆլիզ։ Սրան ըլում է տղայ, անունը տալիս է Արութին։ Պստիկ Արութինին տալիս են աշակերտ մէկ ջուլհակի մօտ. խիստ աչքաբաց ըլելով կարճ ժամանակ Արութինը լաւ վարպետ է դառնում։ Մեր վարպետ ջուլհակը ուրիշ շնորհք էլ ունէր, կտաւ գործելու հետ սազ էլ էր ածում, պատկուց պաս պահելով գլուխ է գնում ամենայն խաղին, ու սուրբ Կարապետի կարողութիւնով սովրում է քամանչէն ու չօնգուրը։ Առաջ հորում նստած բանելիս առաւօտեան հանած խաղն գիշերն քաղցր ձայնով իշխաններու բարձր ու լէն դարբասում ասում է էլել։ Վերջը համարձակ դուրս է եկել մէյդան աշուղութիւն անելու Սայեաթ-Նովա անունով. Նրան ժողովուրդը մինչև էս օր էլ միայն աշուղական անունով է ճանաչում ու էլ չգիտէ թէ ջուլհակ Արութինն ով էր։

Վաղ ժամանակը Հայ աշուղները ինչ որ երգել են՝ Թուրքերէն են ասել, Սայեաթ-Նովէն Թուրքերէն ու վրացերէն է ասել։ Մէկ օր էլ սրտումն ասել է. հիմի գուզիմ թէ Հայեվար ասեմ, ու էն է հայերէն է երգել էս անուանի աշուղը՝ ամենքին զմայլեցնելով։ Սայեաթ-Նովէն Երեկլէ Թագաւորի ու ազգի խորախճաններու պատուական ու անհրաժեշտ զարդն էր. ով որ ուրախութիւն էր ուզում տեսնել, գնում էր Սայեաթ-Նովին լսելու։ Ոնց որ նրան սիրում էին, էնպէս էլ

տխրում էր, երբ որ ինքը իր սազով նրանց մէջը չէր և ասում էր. Թէ մէկ շաբաթ քեզ չեմ տեսնի, կուկտրիմ քամանչէ օխմն։ Մէջլիսի մէջ նստած ժամանակ ինքը խալխի նօքար է, ժողովրդին ուզում էր համով ղուլուղ անել անուշ խօսքով, սազի ձէնով դրուստն էր ասում ամեն բանին, ինքը ոնց որ դուրգեար, իր խաղի հունարով դրստում էր ինչ որ խալխի սրտումը ծուռն էր. և եթէ նրան լեղի էին պարգևում, նա շաքարով էր ուզում պատասխանել, գիտէր որ շատ մարդուն դրուստ բանը հասկացնելը դժար բան է, համբերութիւն է հարկաւոր. մարիֆաթով քաղցր լեզուն գիփունի վրայ անգին է։ Օր ու ցերեկ նրա քարոզած բանն էր բարի գործն, որն որ դասում էր բարձր ամեն իմաստութեան ու գիտութեան վրայ, ասելով. Թէ գուզիմանաս, գիտենաս աստղերու համբարքըն սիրուն, անբարի գործըն կորած է՝ կարթա՛ Հարացն վարքն սիրուն։ Էսպէս նա մէկ մէկ խրատեց ու քարոզեց Աստուած, հոգի, սէր, պարկեշտութիւն, գիր, համբերութիւն, աղքատ, ղոնաղ, օտար։

Բայց Սայեաթ-Նովի առաջուայ ցնծութիւնը չէ քաշում շատ ժամանակ և սկսում է գանգատել, թէ ղուրթն ճամփայ չէ գտնում, էնդուր որ շատացել է խալխի աուտն։ Նրա հոգին սկսում է ձանձրանալ կեանքից, աշխարհքից, երգերից և. էրեգլաւ էր կանց վուր էս օր,— վաղերումէն բեզարիլ իմ. մարդ համաշտ մէկ չէ ըլի,— խաղերումէն բեզարիլ իմ։ Վերջապէս ձանձրացած էս երազական կեանքի վայելչութիւններից Սայեաթ— Նովէն ասում է. կու հագնիմ մազեղէն, կու հագնիմ շալն, կերթամ ու ման կու գամ վանքերն մէկմէկ, և գնում է Հաղպատու վանքը և ձեռնադրվում է աբեղայ։ Հիմի ժողովուրդը իմացաւ, թէ Սայեաթ-Նովի կորուստը ինչ

կորուստ էր նրա համար ու դիփ էն կօսէր, թէ վա՜յ քի Սայեաթ-Նովա, ինչ ուրախութիւննիր իս շանց տուի, ու երբ նա վարդապետ ժամանակ հազրէն մէկ անգամ գալիս է էլէլ Թիֆլիս, երեխէրքն նրա էղնէն վազելիս՝ մատով մէկ մէկու շանց են էլէլ տալիս, ասելով. Տօ՛, գիդի՛ս՝ Սայեաթ-Նովէն է: Թիֆլիսեցիների աչքում էլ ոչ մէկ աշուղ Սայեաթ-Նովի հասը չէ էլի: Պատմում են, թէ մէկ անգամ Թիֆլիս եկել է մէկ երեւելի աշուղ, որ Թիֆլիսի բոլոր աշուղների հետ բաս է բռնել, այսինքն ով որ խաղով հարցմունք է տուել, ինքը հանգով ջողաբ է տուել, բայց իրան ջուղաբ տուող ոչ ով չէ էլել, ուստի և նրանց ձեռից սազն առել է ու հրամայել է նրանց, որ էլ չհամարձակուեն յաղթողի առջեւն, ինչ տեղ կ'ուզէ ըլի, խաղ ասելն: Քաղաքցիք խիստ տխրել են, որ իրանց աշուղների պատիւը էդպէս գետինն գլորուեցաւ: Հիմն էլ Թիֆլիսու խաղ սիրող տղերքն դարսել են զրուցք, իբր թէ Սայեաթ-Նովի ականջն ընկնում է էդ երեւելի օտարական աշուղի Թիֆլիս գալն ու քաղքի յաղթուիլը: Սաստիկ ձմեռին մտիկ չտուած՝ շտապով գալիս է Հաղպատից Թիֆլիս: Ոչովին բան չասած աշխարհականի շորեր հագնում է. մենակ իր հին ընկերներու ու բարեկամներու մէջ՝ կամըջի տակն սառած քռի վրայ նստած, քամանչէն ձեռին՝ բաց է անում նոր եկած աշուղի հետ բաս (վէճ) և յաղթում է նրան՝ քաղքի պատիւը էլի հաստատելով: Էս զրուցքը էն բանի նշան է, թէ ո՜րքան Սայեաթ-Նովէն անուանի և սիրելի էր Թիֆլիսցիներու համար:

Սայեաթ-Նովի հաստատ հաւատն էլ շատ գոված է: Ջէր առաջ էրդել էր, թէ Սայեաթ-Նովէն հաւատն չի ուրանալ, հայ է: Էս հաստատեց, երբ որ Աղա Մահմէդ-Խանը եկաւ Թիֆլիսը կոտորելու ու քանդելու: Էդ ժամանակ Սայեաթ-Նովէն Թիֆլիսումն էր Բերդի եկեղեցում: Թշնամիքը տուն են ընկնում եկեղեցու գաւիթն ու կցում են կոտրելն

ու կողոպտելն: Սայեաթ-Նովուն վրայ են հասնում աղօթք անելիս: Սրանից պահանջում են դուրս գալն ու հաւատն ուրանալն. բայց կրօնաւորն Պարսից թրերու տակն աւանդում է հոգին՝ ասելով.

(Զըլմանամ քըլըսադան, դօնմանամ իմադան):

Ենէզէյ—ց չ՛մ բ—ր— գալը չէմ —րանալ Ցէ———ին:

Ախվերդեանց:

20. Նախապաշարմունք և սնոտիապաշտութիւն:

Ով որ Աստծու հաւատ չունի, նա շատ աւելորդ բաներին է պաշտում, ով որ գիր չգիտէ, ուսում չունի, չտեսած բաներին է հաւատում: Լսենք այս պառաւների խօսակցութիւնը և տեսնենք, թէ ինչ ծիծաղելի բաներ են պատմում, այնպէս որ միամիտ մարդիկ գուցէ և հաւատան: Բայց մենք ոչ միայն պէտք է ծիծաղենք դոցա վրայ, այլ պէտք է խղճանք այդ ողորմելի մարդկանց վրայ, որովհետև այդ պատմածներին հաւատ ընծայելով, նոքա միշտ երկիւղի մէջ են, միշտ ահ ու դողի մէջ են և ուրիշներին էլ պատմելով, նոցա էլ սարսափի մէջ են ձգում: Բայց եթէ մենք ուզենանք իմանալ, թէ ինչո՞ւ համար նոքա այդպէս տանջվում և չարչարվում են, մինչև անգամ երեխան էլ կարող է ասել, թէ ոչինչ պատճառով. որովհետև ինչ որ պատմում են, այն բոլորը սուտ է, նախապաշարմունք է և սնոտիապաշտութիւն է: Ահա լսենք օրինակի համար այս պառաւական զրուցատրութիւնը:

—Տղեր խաթօ՛ւն, ուրբաթ գիշեր հաւախօսին շները գարշելի կերպով ոռնում էին. մեր դրացի Նարգիզ խաթունը հիւանդ էր, և շների ոռնալուց իմացանք, որ Գրողը եկել է նորա արևը հանգցնելու: Իմ տեգերկինս հիւանդպահեր գնացել այն գիշեր: Գրողի գալու ժամանակին պառկած է եղել,

աչքին երևացել է Գրողը, և զարհուրել է։ Գրողն ու հիւանդը շատ կռուել են, բայց հոգին չէ տուել, երեք օր հոգեդարձ է մնացել։ Տէգէրսնկան լեզուն կապուել, կապկպուել էր, խելքը թռուցել էր. ոչ կարողացել է նստել, ոչ պառկել, ոչ կանգնել, ոչ ուտել խմել։ Ասում են հրեշտակակոխ է եղել, էլ սրբերից սուրբ չմնաց՝ կանչեցինք, խաչ աւետարան հանել տուեցինք. էս օր էլ եկայ թուղթ բաց անել տուեցի, թուղթ բաց անողն էլ ասաց. «Գրողին տեսել վախեցել է. սուրբ Աստուածածնին ուխտ տարէք»։

— Թառիկ խաթուն, հաւատա որ այդպէս է։ Աշխարհ գիտէ, որ Նարգիզ խաթունը միշտ գրողների հետ է։ Քանի քանի անգամ նորա բերանից լսել եմ, որ ասում էր. «Գիշերս գրողների գլխաւորը կանչել էր, գնացինք խորհրդի, երբ որ ձեռքի հրեղէն կանաչ ճիպոտը երեք անգամ գետնին խփեց հազար հազար գրողներ ժողովեցան մէկ անկնթարթի մէջ»։ Գրողների գլուխը ամպերի մէջն է, ոտները գետնի տակ անդունդն է հասնում։ Նոցա երեսները սև՝ քան Ադամայ մուրթը, նոցա պինչը կախուած է մինչև իրանց ծունկը. բերաններ ունին Վանայ ծովի պէս. լեզուներ—ոնց որ Վանայ բերդը. քիթ,—ոնց որ Սիփանայ սար։ Նոցա լէշը խոզի պէս է, ամեն մազից բոց է դուրս գալի, կրակ է թափվում։ Հաւի պէս թև ունին թռչում են, խանի պէս ման են գալիս, մէկ ոտը Բաղդատն են դնում, մէկ ոտը Սև ծով. մէկ ձեռքը Չինմաչին է հասնում, մէկ ձեռը—Ֆրանգստան։ Ուզեն կը պստիկանան լուի պէս, ուզեն երկինք գետին պատող ամպ կը դառնան։ Ամեն գրողը իր սինօրն ունի, պտտում է, ռաստ եկածին խփում է. չե՞ս տեսել, մեռնողների մէկի ոտը, մէկի թևը, մէկի քամակը, մէկի երեսը, մէկէլի մի ուրիշ տեղ կապուտանում է, գրողի ճիպոտի տեղն է։ Յանկարծ մէկը հիւանդանում է, մեռնում է. էն ինչի՞.—Գրողի խփածն է։ Մէնակ ինչ տան մէջ որ աղօթք անող կայ, ով որ օրը քանչորս ծունր է դնում, կիրակամուտ

գիշերը մօմ է վառում, ով որ թլխմա ունի, նորա տնից գրողը փախչում է։—Ինչ տեղ որ սով, մահ, հիւանդութիւն է պատահում, Գրողների գլխաւորն իմանում է որ Աստուած իր ձեռքը էն տեղից էն մարդուց քաշել է. նորա անունը գրում է գրոցի դ ա ւ թ ա ր ի մէջ. գրողներին ժողովում, ուղարկում է այն տեղը, որոնք գնում են արտերը փչացնում են, հասնողին խփում են և հոգին առնում են։ Ծննդկան կնկայ շատ թշնամի են. թէ որ նոցա բարձի տակ թլխմ, Նարեկ, Սաղմոս, Աւետարան, աղօթագիրք չտեսնեն, իսկոյն կը խփեն։ Մարդ որ որոշտայ և բերանի վրա խաչ չհանէ, գրողները կը մտնեն նորա փորը և կը գիւահարեն։ Մութ ժամանակ ծառերի մէջ, ջրի ակների մօտ, ջրի հորերի մէջ, քանդուած տների մէջ են բնակվում. ով որ այդ տեղերից անցնի «Յիսուս Քրիստոս» չասի, կը խփեն։ Գօռերի (գերեզմանի) մէջ են մըտնում, որ մեռելի վրայ որ «փառք ի բարձունս» չեն ասել, այն մեռելին զօռնադաք են անում»։

Շողեր խաթունը այս զօռնադաքների պատմութիւններ էլ արաւ, իբրև թէ մեռելները վեր են կենում և գիշերները փողոց է փողոց թափառում են և միամիտներին վախեցնում են, ուստի Վանայ մէջ շատ անգամ պատահել է, որ մինչև այդ զօռնադաքների գլուխները բահով կամ փայտով չեն կտրել, չեն անհետացել։

Բայց Շողեր խաթունը այսպիսի բաներին հաւատալով և երեսը խաչակնքելով, շարունակում է.

—Գիշերուայ մայրեր կա՛ն, որ պառաւի կերպարանք ունին. դոքա ցերեկները մտնում են քանդած ջաղացները, ցամաք հորերը, այն տեղից ճանապարհ են շինում և իջնում են մինչև գետնի տակ, ծովի տակը աշխարհ երկիր կայ, գնում են այն տեղ շրջում են, իրիկունները սարերի տակից դուրս են գալիս մեր աշխարհը։ Դոքա Աստծուց անիծած, Աստծու երեսից ընկածներ են, դրանք թէ որ արեգակի երեսը տեսնեն,

հողի երեսին մարդ չի մնայ՝ ամենին էլ կը փչացնեն, օձերով կը լցնեն: Ադամի օրից սկսած Արեգակի ետեւից վազում են. Արեգակը գնում է, նրանք էլ ետեւից գնում են, բայց չեն կարողանում հասնել. իրիկունները հասնում են մեր աշխարհ, տեսնում են որ արեւը մտել է, մեռելի արեւն է մնացել (վերջալոյս), մէկ բերան փչում են, մութ խաւար արարած բռնում է. սար, քար, տուն, տեղ, գիւղ, քաղաք, ամենայն տեղ մտնում դուրս են գալիս, կարծելով թէ Արեգակը մի տեղ պահուել է, չեն գտնում, մտնում են գետնի տակ պտրտելու. Նրանց մտնել ու չմտնելու պէս՝ աղօթարանը (արշալոյսը) ճաճանչել է սկսում, Արեգակը գետնի տակից դուրս է գալիս: Այսպէս նոքա չեն հասնում սորան և գիշերուայ բոլոր չարութիւնները նոքա են բերում մարդու գլխին:—

Ահա այսպիսի բաներ էին Շողեր խաթունի պատմածները. ուրիշ բան չէր իմացել, ուրիշ բան չգիտէր, ուստի և հաւատում էր այս բաներին: Երանի՜ նրան ով որ գիր է սովորել, ուսում է ստացել և պառաւի պէս այսպիսի անմիտ բաներին չէ հաւատում. նա ոչ չարից կը վախենայ, ոչ վատից կը սարսափի եթէ ինքը չար և վատ չէ:

Սրուանձտեան:

21. Նախապատրաստութիւն:

Ես լըռեմ. Մայր Հայաստան խօսի ընդ ձեզ ողջունելով
Եւ գրկախառն համբուրելով տացէ զվերջին օրհնէնք՝ աւանդ.
Յո՜ւշ, լո՜ւռ կացէք և ո՜ւշ դիք, լուարուք, որդի՛ք, զՄօր հառաչանս.
„Յի՛ս, ո՜վ իմ մանկունք, յիս դարձ առէք յերկրէ օտար,
« Թէ դժուար է տամբ և զարմօք, գոնէ միայն սրտին սիրով՝
« Զհամասեռ Հայկեան սերունդս յոր վայր իցեն՝ թէ սիրեսջիք,
« Անդ եմ ես Հայրենիս, և զայն անշուշտ ինձ վարկանիմ.
« Չէ՛ այն ոք հայրենասէր, որ կայ առ իս, այլ ոչ սիրէ,
« Հուպ կացեալ՝ բայց ոչ հայի յողորմ տեսիլ մերձաւորիս,

« Զաչս յինէն ամփոփեալ՝ զիւրև միայն դարձուցանէ.
« Հեռացելոյ սիրողին՝ լերինք բարձունք չեն խոչընդակն,
« Քաջ կարէ նա և անդուստ ըզհեռացեալս նշմարել,
« Եւ զերդ արև՝ ի բացուստ շող արձակել մըթագնելոյս.
« Գնասջիք բարեաւ արդ, մանկունք, և զիս այսպէս դուք սիրեցէ՛ք».

Խրիմեան Հայրիկ:

Բ. ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

I. ՀՈՎԻՒ

1. Հովուի սրինգը:

Ծառի հովանին, տերևի շշիւն, }
Տխուր ողբերգակ աղբիւրի շաչիւն, }
Հաճելի դիրքը զմրուխտ կանաչով,
Մի ըսքանչելի գեղեցկութիւնով, —
Միշտ ասում են քեզ. «Ո՛վ դու անցաւոր,
«Ով ինքնահաւան դու ճանապարհորդ,
«Ինչո՞ւ չես գալի այս հազարաւոր,
«Բարութեան լինել մասնակից, կցորդ»:
Եւ ահա հովտից մի քաղցր քամի
Բերում է իր հետ աննշան ձայներ...
Լա՛ւ ականջ դի՛ր դու... այն խաշնարածի
Սըրընգի երգն է:—Եկել է գիշեր.
Կանչում գառներին հանդչել խաղերից,
Եւ պատսպարուել պատառող գայլից:

Ս. Շահազիզեան:

Եւ ասէ Յիսուս. «Ես եմ հովիւն քաջ. հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց»:

Աւետարան:

2. Մարգի փերին։

Մի մանուկ իր հօր կովերն էր արածեցնում նեղ ձորի մարգերի վրայ, որ տեղից հին բերդի աւերակներ են երեւում։ Մի օր նորա ետեւից մի փափուկ ձեռք խփեց նորա երեսի ծնօտին մեղմկերպով, և երբ որ նա երեսը դարձրեց,—ի՞նչ է տեսնում,—մի զարմանալի գեղեցիկ աղջիկ ոտից մինչև գլուխ սպիտակ լուսով հագնուած՝ կանգնած էր նորա առաջ։ Սա բերանը բաց արաւ, որ խօսի, բայց մանուկը քանի ոյժ ունէր վազեց փախաւ գիւղը։ Այսպէս այս օր, վաղը ի՞նչ պէտք է անէր։ Նորա հայրը ունէր միայն այդ մարգը, ուրեմն մանուկը ուզէր չուզէր միւս օրը դարձեալ պէտք է կովերն այդ տեղ բերէր արածեցնելու։ Անց կացաւ մի քանի ժամանակ, երեխան այդ տեսիլքը արդէն մոռացել էր, յանկարծ ամառուայ մէկ շոգ օրին խոտի միջից մի խշշոց լսուեցաւ, և նա տեսաւ մի փոքրիկ օձ սողալիս, որ բերանին կապոյտ ծաղիկ ունէր և սկսեց այսպէս խօսել. «Լսի՛ր, մանկիկ, դու ինձ անէծքից կ՚ազատէիր, եթէ իմ բերանից այս ծաղիկն առնես, և այդ ծաղիկն է վերեւի բերդի մէջ եղած իմ պալատի բանալին, ուր ոսկու ամբարներ կան, որ և քեզ լինի։» Բայց հովուի որդին օձի խօսելը լսելով վախեցաւ, և դարձեալ վազեց տունը։ Եւ աշունքի վերջին օրերին մէկ անգամ նա դարձեալ արածեցնում էր այդ մարգի վրայ, յանկարծ փերին երեւեցաւ նորան երրորդ անգամ նոյն առաջին սպիտակ աղջկայ կերպարանքով և դարձեալ ծնօտին խփեց, աղի արտասունքով խնդրեց, որ փրկէ նորան, փոխարէնը ամէն տեսակ բարութիւն խոստանալով։ Ոչինչ աղաչանք չազդեց մանուկի վրայ, որովհետև նա շատ էր վախեցած, և խաչակնքում ու աղօթում էր միայն, որ ազատուի տեսիլքից։ Ա՜խ, քաշեց լուսաւոր աղջիկը և ասաց. «Ափսո՛ս, որ քեզ ճանաչեցի իմ յոյս ու ապաւէն. այժմ ես դարձեալ պէտք է նոր մէկից համբերեմ և սպասեմ, մինչև որ մարգի վրայ բարտի ծառ դուրս գայ և բարտի ծառից օրօրոց

շինուի։ Միայն այն մանուկը կարող է ինձ փրկել, որ այդ օրօրոցի մէջ կ՚օրօրուի։» Այս ասելուց նա անյայտացաւ, բայց մանուկը շատ տխրեց և՝ ինչպէս պատմում են շատ օր ու արև էլ չտեսաւ. իսկ թէ ինչից մեռաւ նա, ոչ ոք չգիտէ։

3. Հովուի ցուպը։

Մէկ հովիւ խաշինք էր արածացնում Նիմրութ սարի լճի ափերին. մի օր երբ ուզում էր որ ոչխարը յետ դառնայ՝ ըստ սովորութեան իւր ձեռքի ցուպը ձգում է։ Ոչխարը դառնում է, բայց հովուի գաւազանը լճի մէջն է ընկնում և ջրի պտոյտքի մէջ կորչում է։ Անցնում է մի քանի ժամանակ, մէկ օր էլ այդ հովիւը իւր ցուպը տեսնում է ուրիշ հովուի ձեռքին, պահանջում է, բայց պատասխան է ստանում, թէ հաստատիր որ ցուպի տէրը դու ես։ Գնում են գիւղի դատաւորի մօտ. և ցուպի բուն տէրը սկսում է իւր ապացոյցը առաջ բերել և ասում է. «Ես յիսուն տարի է հովուութիւն եմ անում, ամենայն տարի մէկ ոսկի վարձ եմ ստացել, և իմ ցուպը փորելով՝ ոսկիքս մէջը լցրել եմ։» Ցուպը տալիս են իրան, և նա իր փայտի քսակի բերանը բաց է անում, իսկոյն 50 ոսկի գետինն է թափվում. և այսպէս դարձեալ տէր է դառնում իւր ցուպին։

Գտնող հովուիցն էլ հարցնում են, թէ այս գաւազանը ո՞ր տեղից է ձեռքը անցել. նա էլ պատասխանում է. «Նիմրութ սարի տակը Մեղրագետը որ վազում է, նրա ական բերանին արածեցնում էի ոչխարներիս, մէկ էլ տեսայ ջուրը իւր փորից հանեց այդ գաւազանը։»

Սրուանձտեան։

4. Ծաղկասար։

Անունը ծաղկասար է, բայց վրէն էլ ծաղիկ չկայ, այլ ինքը մի ձիւնապատ ապառաժ սար է։ Երբեմն այս տեղի արօտը այնպէս պերճ ու առատ էր, որ անասունը աճելով աճում էր, ամեն մէկ կովը օրն երեք անգամ կթվում էր և ամեն անգամ երկու կուժ կաթ էր տալիս։ Այն ժամանակ սարի տակին կենում էր մէկ հարուստ ունևոր հովիւ. որ հետզհետէ հպարտացաւ և սկսեց անարգել հայրենական հին պարզ սովորութիւնները։ Հրամայեց, որ վերև իր խրճիթը խիստ զարդարեն, և գոռոզութեամբ այդ տան սանդուղը իր պանրից շինեց, պանիրները մէկ մէկու վրայ դարսեց և շաղախեց անարատ կարագով և սանդուղը մաքուր լուաց կաթնով։ Այս սանդուղով դար ու վեր ման էր գալիս իր կինը, կովն ու շունը։

Նորա միամիտ պատուական մայրը դեռ չէր իմացել թէ իր որդին ինչ սրբապղծութիւն է արել սարի գլխին. և ամառը մի օր ուզեց այցելութիւն անել նրան։ Երբ որ բարձրացաւ, շատ խոնջացաւ և խնդրեց որ զովանալու համար մի բան խմեցնեն։ Հովուին իր կինը խրատեց, և նա մի ամանի մէջ թթուած կաթ ածեց, մէջն էլ աւազ ցանեց, և տարաւ տուեց մօրը։ Բայց մայրը զարմանալով այս անասելի չարութեան վրայ, շուտով իջաւ սարից և ներքև գալուն պէս երեսը դարձրեց սարին, լուռ կանգնեց և անաստուածներին անիծեց, որ Աստուած հատուցանէ փոխարէնը։

Յանկարծ քամի ու փոթորիկ բարձրացաւ և քար ապառաժ դարձրեց պատուական հողը։ Իսկ հովիւը իր տանով տեղով անիծուեցաւ, որ միշտ սարի գլխին պտտի, մինչև որ անէծքից ազատուի. «Ես և իմ շունը, կովն ու կինը յաւիտեանս սարի գլխին պէտք է մնանք։» Նա կարող է ազատուել անէծքից, եթէ մի կին չարչարանքի ուրբաթ օրը գայ այն կովի կաթը լուռ ու մունջ կթէ, որի պտուկները սուր սուր փշով են ծածկուած։

Բայց այդ դժուար է, որովհետև կովը շատ կատաղի է իր ծակծկող փշերի պատճառով։

Մէկ անգամ մի կին արդէն բաւական կթել էր, երբ յանկարծ հարևանը ուսին խփելով հարցրեց. «Հա՛, բանդ աջո՞ղ, ո՞նց է կթվում»։ Բայց կթողը մոռացաւ ու ձայն հանեց. «փա՛ռք Աստուծոյ։» Այս ասելն ու կովի անյայտանալը մէկ եղաւ. Հովիւը մինչև այս օր էլ սառ սարի գլխին է թափառում, և յոգնած իր անթառամ կեանքն է վարում։

5. Նախրչի Մանուկը։

Նախրչի Մանուկը մի բարձրահասակ մարդ էր, երկար սրած բեղերով, խոշոր ու սուր սև աչքերով, ահարկու ձայնով և յաղթանդամ մարմնով։ Եթէ նա իւր հեզ բնաւորութիւնով բոլորի աչքին սիրելի էր եղել, իւր հսկայական ուժովը գրաւել էր բոլոր գիւղի յարգանքը։ Շրջակայ գիւղերի պարսիկներից շատերը նրա բռնցքի ուժը փորձել էին, երբ որ կամեցել էին մի կով կամ մի աջառ նախրից փախցնել։ Ոչինչ սուր չէր բանացնում Մանուկը, նրա զէնքը իւր կոմբալագլուխ հոնի մստոտած դագանակն էր։ Քանի՛ քրդերի ու պարսիկների սրերի բերաններ էդ գաւազանի վրայ փշրուել էին։ Պարսիկները մին մնին անիծելուս առած էին շինել ասում. «Նախրչի Մանուկի դագանակին հանդիպես դունչ»։ Էս էլ պէտք է ասել, որ էս ահարկու մարդը ոչ մէկին վնաս չէր տուած. տաւարագող եկողին մի քանի լաւ, զօրս դու պատուիրեցեր բռնցքեր հասցնելուց յետոյ, գլխին էլ մի քանի գայլի աւետարան կը կարդար ու բաց կըթողնէր։ Էլ ե՞րբ էր դժուել էն մարդը Մանուկի նախրին խէթ աչքով մտիկ տալ, խելքը հացի հետ հօ չէ՞ր կերել։

Ահա հէնց այս էր պատճառը, որ Մանուկը 15 տարի իւր

նախրչութիւնը իրան սեպականացրել էր. նորա միւս ընկերները տարինը մինը, համարեա, փոխվում էին, իսկ ինքը կար ու կար, և ինչպէս միշտ պարծենալով կրկնում էր, քանի կենդանի էր պէտք է լինէր:

Առաւօտը վաղ վեր էր կենում տեղից անցեալ օրուան դաղրածութիւնից խոնջացած անդամներով նախրչի Մանուկը, գնում էր առուի վրայ երեսին մի քանի չուխ էր տալիս փէշով սրբվում էր ու դէպի աղօթարանը դարձած՝ մի քանի անգամ խաչ էր հանում. իւր նախաճաշիկը՝ ինչ որ իւր կինը պատրաստել էր, փաթաթում էր մի կակուղ հացի մէջ, դուրում էր անում ու կծելով դուրս էր գալիս, փայտը ձեռին կանգնում գեղի գլխին: Նախրի տուտը գեղից կտրուելուց յետոյ տուն էր մանում, հացը շալակը կապում, մի մեծ դաւաթ գինի էլ կոնծում ու գնում իւր բանին:

Երեկոյները երբ նախրչին նախրիցը յետ էր դառնում, ողջ գեղի տաւարը տեղաւորում, տէրէց տէր էր անում, գալիս էր իր տունը համբուրում էր իր երեխէին և փառք էր տալիս իր արարչին ու նստում էին սեղան, մի կտոր հալալ հաց ուտելու:

Շատ անգամ էլ, սրտի ուրախ-չաղ ժամանակը՝ հանդումը պատահած անցքերը հպարտ, քաղցր քաղցր պատմում էր իր կնոջ, մանաւանդ, եթէ գայլի ձեռքիցը մի աջառ էր խլել, կամ նախրիցը փախս արած մի կով էր գտել, մի սարսափելի ձորից հանել վերև:

Առ հասարակ նա գոհ էր իւր վիճակից և իրաւունք ունէր գոհ լինելու: Նրա տան ուտելիքից ոչ մի բան փող չէր տացվում. ինչպէս նախրարած՝ նա ամեն շաբաթ հացը տաւարատիրոջ տներիցն էր հաւաքում—ամէն տանից մի մի լաւաշ: Իւղ պանիրը նրա համար ինքն իրան էր ընծայ գալիս հարևանների տանից, տարեկան կողակն ու գինին, ինչպէս նախրչի, իրաւունք ունէր իւր ժամանակին հաւաքել. պատուց

աղը դրած խորակները կինն էր գնում ջաղում, կամ թէ ինքը նախիրն արածեցնելիս ժողովում էր դաշտիցը, երեկոյեան հացի սփռոցի մէջ կապած՝ շալակին տուն բերում. ամեն բարութիւն նրա տանն անպակաս էր: Ամեն Աստուծոյ տուած օրը այգետէրերից Մանուկին զանազան բերքերից բաժին կուգար. ոչ մի բանից զուրկ չէր մնում նա:

Միով բանիւ այս ընտանիքը ոչինչ բանից պակասութիւն չէր քաշում: Հագնելիքն էլ իւրեանց տանիցն էր դուրս գալիս. կինը իրանց համար բաժին եկած մրգեղէնները միշտ փոխում էր գիւղի կողքով իրանց տան առաջից ոչխար անց կացնող քրդի կամ չօբանքեարի հետ բրդի վերայ, լուանում, գզում, մանում ու մարդու և որդու համար չուխայ գործում, կարում հագցնում, բանբակեղէնն էլ ինքն էր մանում՝ էլի մի հարևանի տղի ձեռքով դաշտեցու վրայ մրգով փոխելով:

Նորանց միակ հոգսը իրանց որդի չունենալն էր մի ժամանակ, էն էլ Աստուած երեք տարի էր մի որդի իրանց բաշխել էր, էլ ի՞նչն էր պակաս,—և ոչինչ:

Նորանց մէջ թագաւորած էր ընտանեկան սէրն ու խաղաղութիւնը, չափաւորութիւնը նորանց առաջին կանոնն էր:

Պռօշեանց:

6. Մարգար Մառնիկեցի:

Մշոյ լեռան ստորոտը գտնվում է Մառնիկ գիւղը. այդ տեղացի էր Մարգարը: Հարիւր յիսուն տարեկան էր նա, բայց ջղերը պինդ ունէր, իր ատամները երկու անգամ էին նորոգուել. և դեռ այդ հասակում տեսնում էր քաջ, լսում խօսում, ուտում էր առոյգ երիտասարդի պէս: Ամեն առաւօտ ձիւն օրերը սարի մացառներից չոր փայտ էր կտրում, շալկում էր և բերում

էր Մուշ ծախելու։ Ունէր որդի 80 տարեկան ալեքով ծածկուած. այն ինչ Մարգարի մօրուքը շատ քիչ էր սպիտակացել։ Ինքը պարծենալով կ'ասէր, «Փառք Աստուծոյ, մինչև այսօր գլուխս բարձի վրայ չէ դրուած, և բերանս վա՜յ չէ կանչել— ուզում է ասել, թէ հիւանդութիւն չէ տեսել—իմ օրերը սարերի վրայ ու իմ գործը հովուութիւն է եղել»։

Բայց Մարգարը շատ անգամ տեզէլք էր գնում, այսինքն ժամանակ ժամանակ հոգւով յափշտակվում էր ու կարծես, թէ օդերի կամ անդունդների մէջ ման էր գալիս, այնտեղ զանազան տեսիլներ էր տեսնում, իսկ մարմինը մնում էր անշշունչ, և ինչ որ տեզէլքը գնացած ժամանակը տեսնում էր, այն պահում էր մտքում և յետոյ պատմում էր ուրիշներին։ Մառնիկեցի Մարգարի հանբաւը մեծ էր և ահա ինչ էին պատմում նորա երկար կացութեան համար։

Մէկ օր նա տեսաւ, որ աղբիւրի մէջ մի ցաւագար և վիրաւոր օձ եկաւ լողացաւ. երեք թուփ ունեցող ծաղկից կտրեց կերաւ, նորոգուեցաւ գնաց։ Մարգարը նկատեց այդ ծաղիկը, եկաւ կտրեց կերաւ; նոյն ջուրը խմեց և լողացաւ. և ի՜նչ զարմանք...աչքերը լուսաւորեցան, մարդը ուրիշ կերպ դարձաւ։ Նա հովիւ էր և թողեց ոչխարներին անտէր. երբ որ կթելու ժամանակն եկաւ, նա ոչխարներին չտարաւ գիւղ։ Ոչխարները ցրուեցան, գիւղի աղջիկները վեր ելան սարը, ժողովեցին ոչխարներին, կթեցին, բայց նորան էլ չգտան։ Գիւղացիք ուրիշ հովուի յանձնեցին ոչխարներին, իսկ իրանք մի քանի մարդ հաց զատ հետն առած՝ սարեսար են ընկել նորան գտնելու։ Ո՞ւր է, Մարգարը։ Նա մի քանի օր ու գիշեր երկնքի բերդերումն էր, ոչ մութ էր տեսել, ոչ էլ սով է իմացել։ Նա որ էն ջուրը խմեց ու էն ծաղիկը բերանը դրեց, տեսաւ որ առջև բացուեցաւ մի լուսաւոր մարմար կամարաշէն պալատ. աշխարհքից ու մարդու խելքից դուրս էր այն պալատի շէնքն ու միջի փառքն

ու բարիքը, անմահութեան տուն տեղ էր. բերանով չի պատմուի, ինչ որ նա տեսաւ։

Այս երջանկութեան մէջն էր, որ մէկ էլ ի՞նչ է տեսնում. գեղի կողմից կանչում, աղաղակում են նրա անունը. ականջը ձայն ընկաւ, տեղից վեր կացաւ, բայց շատ զղջաց։ Նեղացաւ թէ ինչի՞ կանչեցին իրան։ Հարցրեցին, նա էլ պատմեց իր աբածն ու տեսածները։ Շատ աղաչեցին, որ էդ ծաղիկը, էդ աղբիւրը ու էդ պալատի դուռը ցոյց տայ իրանց, բայց հնար չեղաւ, որ Մարգարը նորից տեսնէր։ Այսպէս զրկուեց Աստուծոյ շնորքից. շատ լաց եղաւ ու մէկ էլ գեղը չիջաւ սարից։ Իր հացն ու ջուրը իրան կը բերէին, իսկ նա իր ոչխարներով սարի վերայ էր մնում։

Ահա գեղցիք այսպէս էին պատմում և հաւատում։

Սրուանձտեանց։

7. Սար Երթալը։

Դ... գիւղի ժողովուրդը սովորութիւն ունէր ամեն ամառ սար երթալու։ Գեղամայ լճի հիւսիսային ծայրից սկսեալ, ուր ընկած են դիլիջանու սարերը, մինչև Փարվանայ լիճը, որ Ախալքալաքու և Ալէքսանդրօպօլու մէջ տեղն է գտնվում, բազմաթիւ լերանց գօտիներ և խումբեր կան, որոնց մէջ թէև չկայ երևելի մեծութեան մի սար, որ գրաւած լինի ճանապարհորդների ուշադրութիւնը, բայց իրանց ծաղկափթիթ գագաթներովը և ականակիտ աղբիւրներովը երևելի են ամենամեծ լեռներէն անգամ։

Ահա այս սարերը, որ ձմեռ ժամանակ անմարդաբնակ են լինում և անհիւրընկալ, դորա փոխանակ ամառ ժամանակը իրանց ստորոտներումը և դօշերի վրայ անթիւ ոչխարներ և

տաւարներ են պահպանում։ Որքան որ երևելի է Արագածը իւր պատուական արօտատեղիներովը և անմահական աղբիւրներովը, որոյ համար իսկ Թարաքամէքը Ալա-գեազ անուն են տալիս, նոյնպէս երևելի են և Լալվարը, Լօքը, Ղարախաչը, Ագրի-Ղարը, Թէլլի-Դաղը, և ուրիշ որ մէկն ասեմ, որ մին քան զմիւսը պատուական են համարվում։ Այս սարերի շատերի ստորոտում անտառներ էլ կան և այս կողմանէ երևելի են մանաւանդ Լալվարայ և Լօքի հիւսիսային ստորոտները, որոնց շատ տեղերը իրանց անթափանցելի և դժուարամատչելի լինելովը, կացնի ձայն չի լսուած դեռ ևս։ Այս անտառների մէջ որսերի առատութիւն ևս կայ։ Այստեղ բոլուկներով խոզեր, Թաքունով եղջերուներ են մանգալիս՝ ժամանակ ժամանակ իրանց գոռոցով դղրդեցնում են այդ ձորերը։ Այս սարերումը կան և անմատչելի ձորեր ու հովիտներ, որոնք միայն աւազակաց են լինում պատսպարան, այն է Գիւլի-Մամմադ, Ղարանլիս-Դարա, Շէյթանլի և այլն։ Այսպէս աւազակները նոյնպէս մասն ունեին այս ամառանոցներէն և ամառ ժամանակ սոցա բախտը աւելի է յաջողում։

Սարեցիք ամբողջ ամառը մի տեղ չեն մնում, այլ երկու կամ երեք շաբաթը մի անգամ տեղերը փոխում են, որ տաւարների համար խամ արօտատեղիներ լինին։ Այս տեղափոխութիւնը մի առանձին անյարմարութիւն չի պատճառում, որովհետև դժուար չէ իրանց շարժական տները, որոնք կամ վրան են լինում, կամ ալաչուխի քեչա, հիւսած եղեգնապատովը, հաւաքել մէկ տեղից և մի ուրիշ տեղ տանել։ Այդ բնակարաններին մեր Հայերն ասում են դադա, իսկ ղարաբաղցիք՝ կօկալ։ Իրանց բնակելու տեղերին ասում են ուրդ, որ ասել է բանակ։ Հայերի ուրդերը բոլորն էլ մի մի յատուկ անուն ունեն, որոնցմէ երևելիներն են՝ Քամի-ուրդ, Լանջիվեր-ուրդ, Ներքի-ուրդ, Վերի-ուրդ, Միջի-ուրդ, Ցեխի-ուրդ Մելիք-Ապովի-ուրդ, Պետի (Պետրոս), Պուղի (Պօղոս)։

Այն ուրդերը, որոնք մարդկանց անուններ են կրում իրանց վրայ, այդ յառաջ է եկած պատմական աղէտալի անցքերից, երբ Դաղստանի լեզգիքը արշաւելիս են եղել դէպի այս կողմերը և մարդիկ գերելիս։ Այսպէս պատմում են, որ Պօղոսն ու իր նշանածը (Հարսնացուն) իրարու կուռ բռնած էդ ուրդովը անց կենալիս են եղել, որ գնան Սարուեալ, իրանց դաղեքը։ Յանկարծ լեզգիքը շրջապատում են և ուզում են իրա նշանածը ձեռքից խլեն։ Քաջասիրտ Պօղոսը խանչալը տալիս է իր նշանածին, ինքը Թուրը հանում է ընկնում նրանց մէջը. վեցի գլուխն է կտրում, չորսի միջիցն է կիսում, բայց լեզգիքը շատ ժամանակ չեն տալիս՝ ութը ինը հրացան մէկէն արձակելով գիւլլախորով են անում արի երիտասարդին։ Իւր սիրելու մահը տեսնելով Պօղոսի նշանածը՝ Զառին՝ ընկնում է խանչալի վերայ և այսպէս երկու անարատ հոգիք անթառամ պսակին են արժանանում։ Այսպիսի պատմութիւնները շատ խորը տպաւորվում են ջահիլների սրտի մէջ։

Վարդավառից յետոյ սարեցիք ծաղկաքիթիթ լեռներից վեր են գալիս և իջնում են ստորոտներում մի անտառոտ հովտում։ Մինչև այս ուրդը տեղափոխուելը գիւղացոց մեծ մասը դեռ ևս արանումն են, բայց հիմա որ արդէն հունձն աւարտել ու խուրձը կրել են կալերի մօտ դիզել, բոլորեքեանք գալիս են սար, որ մի քանի շաբաթ սառը ջրերի վրայ հովանան։ Գեղացոց այս սովորութիւնը ամենայն տարի կրկնվում է։ Մայիսին ուղարկում են տաւարը և նոցա հետ տաւարածներին, կանանց և երեխայոցը, իսկ տղամարդիկ մի քանի պառաւների հետ սպասում են մինչև հունձի աւարտը։

Արանի մարդիկը երբ որ հաւաքվում են այստեղ, որպէս թէ մի քանի խաղաղ և հանգիստ օրեր անցկացնելու մտօք, բայց նոցանից շատ քիչերն են վայելում այդ ցանկութիւնը. նոքա մեծ մասամբ անդադար աշխատում են և իրանց գործածական փայտեայ հաջաթները՝ օրինակ՝ սայլ, գութան,

կամն, լուծ, հորսելի, թի, խնոցի, մղան, խոնչայ, տաշտ, տաշտակ, խփի, րոտին, զանազան կոթեր, գդալներ, շերեփներ և ուրիշ բաներ այս տեղ են շինում:

Աղայեանց:

8. Եայլաղ:

Գարունքը բացուեց ու Թուրք ու Հայ եայլաղ դուրս եկան: Աղբրների գլխին, ծաղկների վրայ օբէքը իրանց չադրները տուին ու մալն արին էն ամահական դրախտը: Առաւօտը որ տեղիցդ վեր էիր կենում, հալար սարի ծերից ամպն ու ծուխը իրար հետ խառը երկինքն էին վերանում ու շաղն ու ցօղը անձրևի հետ նրանց շորերի, երեսների վրայ դնում: Կնանիքը կթի տաւարի հետ էին ըլում, կաթը հաւաքում, եղ ու պանիր շինում. մարդիքը տաւարը սարը տանում կամ բուրդ ու եղ բազարը բերում, ծախում, իրանց տան պակասութիւնը հոգում: Մէնակ էս չէր կնանոնց գործը. ցերեկը ջահրայ էին մանում, շալ ու խալիչայ կամ կարպետ գործում ու իրանց օրը ուրախ, միամիտ անց կացնում: Էլ ի՞նչ ասել կուզի, որ տան պէս՝ աղջիկ ու հարս էստեղ կուչ ու ձիգ անելով չէին ման գալիս կամ երեսները կալնում: Մէկ տան պէս ում օբէն մտնէիր, թուշ էր՝ որ վարդի պէս փայլում էր, աչք էր՝ որ մարդի խելք տանում էր. էն օդի ու ջրի, էն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն առնողի հոգին ու ռանգն ի՞նչ կը լինէր բաս: Ցայտնի բան է, որ հորսի ու շատ անգամ գողի ու հարամու հետ շաբթով էին ման գալիս ջահել տղերքը ու սպանած կամ բռնած բերած ժամանակը մէկ հարսանիք էր ըլում բոլոր օբէքանց միջին: Ղոնաղ պատահէր էստեղ պատահէր. շաբթով, ամսով էլ չէին թողալ հեռանայ. ու աղբրների

քչքչոցը, ջրերի խշշոցը, ծառերի սվսոցը, ղշերի ծլվլոցը, չոբանի թութագը, զուռան, ոչխարի ու տաւարի ձէնն ու բառանչը՝ ամէն մարդի ուզում էին ասեն. թէ դրախտ ես կամենում, է՛ստեղ կաց, է՛սպէս կաց, սիրտդ անմեղ, միտքդ յստակ:

Աբովեանց:

9. Վազանի բաժինը:

Մի սարի երկու դօշին գեղեր կային, որոնք ամենայն Աստուծու օր չարաչար կռւում, անպատւում և վնասում էին իրար հողի սահմանի (սինօրի) համար: Վերջապէս երկու գեղի ծերերը արդար սրտով վճռեցին, որ աշնանամուտ հաւասարակածին սարի երկու դօշիցն էլ առաւօտեան վաղ ծէգին, հէնց որ աքլարը կանչէ, մէկ մէկ վազան փահլեւաններ ուղարկեն, դրանցից ամեն մէկը դէպի սարի միւս երեսը վազէ և ուր որ այդ փահլեւանները ռաստ գան, այն լինի երկու գեղի սահմանն, ու այնուհետև հարեւանների մէջ կարճ ու երկարի վրայ կռիւ ու խռովութիւն էլ չը լինի: Այսպէս ընտրեցին իրանց միջից լաւ լաւ վազաններ. մէկ էլ աշխատում էին այնպիսի աքլար պահել, որ չը խայտառակուի և առաւօտեան ժամ կանչնեցնելը չուշացնէ: Սարի էս դօշին մի աքլար ջոկեցին, քթոցի մէջ դրին և շատ քիչ ջուր ու կերակուր էին տալիս, կարծելով, թէ սով ու ծարաւից վաղ ձայն կը հանէ: Սարի էն դօշին ընդհակառակն լաւ չաղացնում ու կշտացնում էին իրանց աքլարին, որպէս զի ուրախ ու զուարթ առաւօտեան բ ա ր ի-լ ի ս ն ասէ, և լաւ գիտէին, որ սա իրանց չի ամաչացնի: Ահա աշունքն եկաւ և նշանակած օրին—ա՜յ հրաշք—մէկ էլ տեսնես առաջ ու առաջ, դեռ մութն ու լուսը իրարից չէին էլ բաժանուել, քաղցած աքլարը կանչեց, և սարի էս դօշի վազանը ուրախ

ուրախ գնաց դէպի սարի գլուխը։ Սա էսպէս գնում էր։ Իսկ սարի էն դօշը դեռ լռութիւն էր. երկնքի վարդի փարագոյրը արդէն պայծառ քրքումի գոյն էր ստացել, աստղերը վաղուց արդէն հանգել էին, բայց չար աքլարը դեռ իր գիշերուայ անվրդով հանգիստն էր կատարում։ Նրա բոլորքը տխուր կանգնած էին խեղճ գեղցիքը, անհամբեր սպասելով նրա փրկարար «Կիկլուկուլին», սակայն Աստծոյ անունով դրած ուխտը սրբութեամբ պահելով ոչ ոք չէր համարձակվում նրան զարթեցնել. վերջապէս բանը բանից անցնելուց յետոյ՝ նա իր թեւերը թափ տուեց և կանչեց։ Բայց շատ էլ որ լաւ վազան լինի, հիմի ի՞նչ կարող է օգնել փահլեւանը։ Նրեսը սփռտնած վեր կացաւ տեղից և նայեց սարի գլխին. վա՜յ իր գլխի՜ն...։ Քարափի ծէրից մի մարդ երեւեցաւ, որ արդէն սկսեց դարիվայր իջնել. բայց նրքեւի վազան փահլեւանը քանի կարող էր իր ոտներին էլի ույժ տուեց, որ Աստուծոյ յաջողութեամբ իր գեղի գետինը, որչափ դեռ կարելի է, լայն կտրէ։ Շուտով փահլեւանները դէմուդէմ եկան և քաղցած աքլարի տէրը գոռաց. «էս է սահմանի գիծը»։ «Հարեւան», ասաց վշտացած հակառակորդը, «խղճալաթ ունեցիր, էն արօտներից մի կտոր էլ տուր ինձ, որ դու ինձնից տարար»։ Տանողը ի հարկէ չէր համաձայնում, բայց տանուլ տուողը հանգիստ չթողեց նրան, մինչեւ որ նրա գութը չշարժեց։ Նա էլ ասաց. «Ա՛ռ, ինձ մէջքիդ նստեցրու, և որքան որ դարիվեր վազելով ինձ տանես, էն կտորն էլ քեզ եմ բաշխում»։ Զարէն կտրած յաղթուածը շալակեց նրան և հոգին տալով մի կտոր էլ բարձրացաւ, մի երկու ոտ էլ առաջ քաշեց, բայց յանկարծ շունչը սպառած, անշունչ գետինը փռուեցաւ։ Մինչեւ այս օր էլ կայ սահմանի առուն, ուր շունչը կտրած գեղցին իր հարեւանին շալակած հասցրեց։ Էն ժամանակից սաւեցաւ՝ հ ա ն դ ը բ ա ժ ա ն ո վ ի ա, և ոչ ոք միւսի բաժինը չպէտք է վարէր ու արածեցնէր։ Մէկ գեղը խնդում և ուրախանում է իր տարած առատ բաժնի համար, բայց և մէկէլ

գեղն էլ իր հովուի անձնուիրութիւնը յիշատակում է և անմոռաց որդէ ցորդի պատմում է։

10 Հովուի դարձը սարից։

Մնաք բարո՛վ, մարգեր,
Արօտներ փայլուն.
Ամառն անցկացաւ,
Հօտը գնում է տուն։
Մենք էլի կը գանք, կբարձրանանք սարը,
Երբ թռչունների կզարթեն երգերը,
Երբ ծաղիկները կծածկեն երկիրը,
Անոյշ մայիսին կվազեն ջրերը։
Մնաք բարո՛վ, մարգեր,
Արօտներ փայլուն.
Ամառն անցկացաւ,
Հօտը գնում է տուն։

Թարգ. Բարխուդարեանցի.

11. Նախապատրաստութիւն։

Առ հովտիւք ծաղկաբոյս և ընդ մարմանդս հովաշունչ
Ձեմ առեալ ելէ՛ք, մանկունք, արդ ի լերինս Այրարատայ,
Ուրս հովուացըն երջանիկ քաղցր է ճեմել հօտն ի յարօտ
Ի վերայ նորաբացիկ պէսպէս ծաղկանցդ անուշաբոյր,
Որ ի վերուստ գիշերի ցօղ ընդունին ի գլուխս իւրեանց.
Եւ ընդ այգ մինչ արեւուն ցայտի զդօքօք շառագոյն շող
Ի թերթիցըն շաղանիստ փայլք հարկանեն ոսկեճաճանչ։
Վա՜շ յայնժամ քանի՛ ախորժ արօտ հօտին գալարասէր,
Զոր ճարակէր շաղախառն և որոճայր բերանածուբ.
Եւ հովուին խաշնասէր որչափ հեշտանք կրէին ի սիրտ.
Մինչ ըզհօտին տեսանէր խայտալ խաղալ ի գալարիս.

Ինքն անդէն առնոյր յայնժամ ըղձովուական փողն ի ձեռին
Եւ նստեալ առ աղբերօք ընդ թաւաթուփս ինչ հովանեաւ
Մեղմաձայն հնչէր անոյշ և տայր հրաման հօտին իւրոյ
Արածել ուր և կամին ի մէջ հովտաց դալարաբոյս։
Եւ պահ կթոյն երբ լինէր առեալ բերէր ի պէրատեղն.
Կուժ ի յուս գնային յայնժամ կոյսք և կանայք գեղաստանեայց
Եւ կրթէր մէն մի զիւր հօտ լցեալ զամանս մաքեաց կաթամբ՝
Տարեալ ի տուն խընդալից և ի պանիր մակարդելով՝
Տային առն ածել վաճառ ի ճոխ քաղաքըս Հայկազանց,
Եւ այնու զինչ պէտ լինէր անդուստ գընել բերել ի գեղ։
Տեսէ՛ք և այժմ, ո՛վ մանկունք, զի՞ կան դատարկ լերինք և բլուրք՝
Զորս խաշանցըն ծածկէին հօտք բիւրաւոր իբրու զմարախ,
Եւ նոցին անոյշ բըչիւն զխորաձորս լնոյր լերանց.
Ո՜հ, աւասիկ լըռեցին ընդ հօտին ձայն և փողք հովուացն։
Ա՜յս դալարիք ծաղկախառն, քընքուշ գառանց փափկիկ արօտ
Այսպէ՞ս ոչ ճարակեալ՝ վայր թօթափին թառամելով.
Ցայս վտակօք զովարար ոչ գայ ի ջուր հօտն հազար.
Ուր ի տապոյ արևուն շունչ առնէին խաշինք յորոճ.
Այս լերանց մարմանդավայրք և ամարան մակաղատեղք
Ի հօտից դատարկացեալ լեալ են տեղիք երէվայրից։
Ոչ ևս հովւեն՝ կենսաւէտ յայդ վըտակունս յըստակաջուր
Նըւանայ զհօտն ասրաբեր. գեղմն փայլէ ձիւնակերպիկ,
Կամ խաշին տէրն ի կըտուրս գայ ի խուզել ըզգեղմնաբարձս
Եւ կանանց ոստայնագործ նիւթ ընծայել ասրեղինաց,
Ոյց մատանց ճարտարութիւնք ցարդ տեսանին ի Հայաստան՝
Նարօտ նարօտ հիւսք ի գորգս և ի պէսպէս գործըս մատանց։

Խրիմեան Հայրիկ։

II ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ

1. Երգ շինականաց։

Լուսնակն անուշ, հողն անուշ,
Շինականի քունն անուշ.

Ծագեց լուսնակն երկնուց,
Հովլուի փողն էր անուշ։
Հօտաղն եզներ կարածայ,
Մաճկալ պառկեր, քունն անուշ։
Զըղզըղուն քամին կը փչէ,
Ծովային հովն էր անուշ։
Դաշտեր, ձորեր մրնջեր են,
Ջրեր գըլգլան, ձէնն անուշ։
Հաւքեր թառան ուրենց բոն,
Բըլբուլի տաղն էր անուշ,
Անմահական հոտ բուրէր,
Քափուր վարդի հոտն անուշ։

Ժողովրդական երգ։

2. Հսկաների խաղալիք։

Հայաստանում ամրոցների աւերակներ շատ կան։ Մի այդպիսի ամրոց, որ շինած է բարձր սարի վրայ և մէկ ջրվէժի գլխին, երբեմն հսկայ դևերի բնակարան էր։ Մէկ անգամ դևի աղջիկը բերդից իջաւ ձորը, որ տեսնի թէ ներքևն ի՞նչ կայ, և գնալով գնալով տեսաւ մէկ անտառ, իսկ անտառի առաջ արտեր, որ հոտաղները նոր վարել էին։ Զարմացած մնաց և սկսեց ուշադրութեամբ զննել գութանը, լուծքերն ու մարդկերանց, այսպիսի բան իր օրումը չէր տեսել։ «Ահ», ասաց նա, «տանեմ այս բաները տուն, հօրս ցոյց տամ»։ Կռացաւ, գոգնոցն առաջ քաշեց, ձեռքը քսեց արտերի երեսին, հաւաքեց բոլորն ու գոգնոցի մէջ ածեց։ Այս անելուց յետոյ, ուրախ ուրախ վազեց տուն, ժայռէժայռ թռչկոտելով. այս զառիվայրի վրայ, ուր մարդը հազիւ հազ տնքալով բարձրանալ կարող է, նա երկու երեք քայլ միայն արեց և սարի գլուխը հասաւ։

Հսկան սուփրի վրայ նստած էր, երբ աղջիկը տուն մտաւ: «Որդիս», ասաց նա, «այդ ի՞նչ ես բերել հետդ, որ այդպէս ուրախ ու զուարթ փայլում են աչքերդ»։ Աղջիկն իսկոյն սկսեց գգուշութեամբ գոգնոցը բաց անել, որ ցոյց տայ բերածը։ «Ի՞նչ ունիս գոգնոցի մէջ, աղջիկ, որ այդպէս շարժվում է»։ «Ահ, հայրիկ, գեղեցիկ խաղալիքներ եմ բերել. այսպէս սիրուն բան երբեք չէի տեսել»։ Եւ մէկ մէկ հանեց գոգնոցից ու թախտի վրայ շարեց՝ գութան հօտաղներ ու եզներ. սկսեց նոցա չորս կողմը վազել, մէկ նայում էր նոցա վրայ հիացած, մէկ ծիծաղում էր, և ուրախութիւնից ծափ էր տալիս, երբ որ տեսնում էր, որ իր խաղալիքները տեղից շարժվում են։ Բայց հայրն ասաց. «Աղջի՛, այդ խաղալիք չէ, դու մեր տունը քանդում ես։ Շուտ արա գնա և դոցա դարձեալ տա՛ր ձորը»։ Աղջիկն սկսեց լաց լինել, բայց ի զուր: «Երկրագործը խաղալիք չէ ինձ համար», ասաց հսկան առանց հանաքի, «զուր է լացդ ու կոծդ. շուտով հաւաքիր բոլորը և տար այն տեղ, որտեղից որ բերել ես։ Եթէ ներքև երկրագործը իր արտը չվարէ, մենք հսկաներս մեր սարի գլխին նստած՝ ապրել չենք կարող»։

3. Ցորենի հասկը:

Այն երանելի ժամանակն, երբ Աստուած դեռ երկրի վրայ էր մանգալիս և նորա աչքը քաղցր էր մեզ վրայ, գետինը անհամեմատ աւելի պտղաբեր էր, քան այժմ։ Այն ժամանակ ցորենի հասկը ոչ թէ յիսուն կամ վաթսուն պատիկ էր բերում, այլ չորս կամ հինգհարիւր պատիկ. ծղօտի վրայ ցորենը բուսնում էր գետնից մինչև կատարը. ինչ չափով որ ծղօտն էր բարձրանում, այն բարձրութեամբ էր և հասկը։ Բայց յայտնի է, որ մարդիկ առատութեան ժամանակը էլ չէր նկատում Աստուծոյ ողորմութիւնն ու օրհնութեւնը և անհոգ ու թեթևամիտ են դառնում:

Մի օր մի կին արտերի կշտին էր անց կենում: Նորա փոքր երեխան թռչկոտելով հետը գնում էր, յանկարծ ցեխի մէջ ընկաւ և շորերը կեղտոտեց։ Իսկոյն մայրը մի բուռը լիք հասկեր գետնից պոկեց և սկսեց նորա շորերը սրբել: Մեր Տէր Աստուածը անց էր կենում այդ կողմը, և տեսաւ կնոջ արարմունքը: Բարկացաւ և ասաց. «Թո՛ղ այսուհետև ցորենի ծղօտը հասկ էլ չունենայ. մարդիկ արժանի չեն երկնային ողորմութեան։» Կշտին եղած մարդիկ, հէնց որ այս լսեցին, սարսափեցան, ծնկան վրայ չոքեցան և աղաչեցին, որ ծղօտի վրայ գոնէ փոքր ինչ էլի բան թողնէ. թէպէտ իրանք այս ողորմութեան էլ արժանի չեն, բայց մեղքանայ գոնէ անմեղ հաւերին, որ սովից կարող են սատակիլ: Եւ Աստուած նորանց արդարև մեղքացաւ, գիտէր որ մեծ թշուառութեան մէջ պէտք է ընկնեն, ուստի լսեց նոցա աղաչանքը։ Այսպէս ծղօտի գլխին մնաց մինչև այս օր հասկի այն մասը, որոնք որ այժմ բուսնում է։

4. Ճգնաւորի հացը:

Մի քարափի այրի մէջ բնակում էին մի ճգնաւոր, նորա հաւատարիմ ծառան և պահապան շունը: Տէր Աստուածը ուզեց այդ ճգնաւորի հաւատը փորձել և աղքատի կերպարանք առնելով կանգնեց դռան առաջ և հաց խնդրեց։ «Տուր», ասաց ճգնաւորը ծառային, տուր աղքատին իր մասը։»

—Տէ՛ր, ասաց ծառան, միայն մէկ հաց է մնացել. էլ ի՞նչ կուտենայ քեզ, ինձ և մեր շանը:

«Տուր», ասաց ճգնաւորը, «մի՛ վախենար, Աստուած կը հոգայ։» Ծառան առաւ դանակը, չափեց ու չորս հաւասար կտոր բաժանեց այն մէկ հացը. մէկ կտորը աղքատին տալով՝ փնթփնթալով ու դժգոհութեամբ ասաց. «Մէկը քեզ, մէկն ինձ, մէկն ճգնաւորին, մէկն էլ մեր շանը։»

Շատ չանցաւ և Տէրը աւելի Թշուառ կերպով եկաւ ու հաց խնդրեց: «Տո՛ւր», ասաց ճգնաւորը, «իմ կտորը աղքատին. Աստուած ողորմած է:» Ծառան տուեց:

Շատ չանցաւ և աւելի սոված երեսով եկաւ Տէրը երրորդ անգամ և հաց խնդրեց: «Տուր», ասաց ճգնաւորը, «տուր քո մասը: Աստուած ողորմած է:» Ծառան այս էլ տուեց:

Քիչ էլ քաշեց,—և Տէրը կաղ, կոյր, մերկ և ողորմելի կերպարանք առած՝ եկաւ չորրորդ անգամ և ողորմութիւն խնդրեց: Ճգնաւորն ասաց. «Տո՛ւր իրան շան համար պահած բաժինը, մեղք է. Աստուած կը հոգայ մեզ համար, որ ագռաւներին էլ կերակրում է:» Ծառան կատարեց հրամանը:

Աղքատը որ գնաց՝ մէկ էլ այս ձայնը լսուեցաւ. «Մեծ է քո հաւատը, ո՛վ երկնային Վարդապետի հաւատարիմ աշակերտ, և ինչ որ դու այդպէս ջերմեռանդութեամբ հաւատում ես՝ այն կատարուի:»

Ծառան գնաց դուրս և ի՞նչ է տեսնում. չորս քարաւան էր գալիս՝ հաց, պտուղ և գինի բեռնաւորած: Ուրախ ուրախ վազեց ծառան առաջը, մարդ չտեսաւ քարաւանների հետ, այլ նոցա փոխարէն ամեն մէկ քարաւանի մէջքին մի մի դրօշակ տեսաւ, որոնց վրայ ոսկէ տառերով այս էր գրած. «Նա, որ ագռաւներին կերակրում է՝ չորս քարաւան է առաքում ճգնաւորին, որը Նորան այս օր չորս անգամ կերակրեց. մէկը լինի ճգնաւորին, մէկը ծառային, մէկը շանը, իսկ չորրորդ Թող մնայ Առաքողի աղքատ որդւոցը:»

5. Շեղջայ դար:

Սովորութիւն է մինչև այսօր, որ կալի ժամանակ տէրտէրներն ու վանականները գեղէգեղ շրջում են և ցորեն են ժողովում, նոյնպէս և ամենայն կարգի աղքատներն ու չունեցող-

ները, մշակներն ու վարձկանները կալմաս են ստանում կալատէրներից, այդ ժամանակ մրջիւնների քարաւանն և ճնճղուկների երամը Թիւ ու համար չունին, որոնք կրում և կրում են իրանց պաշարն ու բաժինը:

Վան քաղաքի հիւսիսային կողմը Դոլաշէն գիւղում մէկ հարուստ կալուածատէր կար և շատ ցորենի շեղջ է ունեցել, բայց ինքը շատ ագահ էր: Այդ ագահ տանուտէրը ամենայն խստութեամբ հսկում էր իւր ցորենի շեղջին և ամենևին ողորմութիւն չէր տալիս. մինչև անգամ խեղճ սարեկներին ու արտուտներին էլ քարոտում էր: Աստուած բարկացաւ նորա վրայ և պատժեց նորա խստասրտութիւնը. բոլոր այն ցորենը տեղն ու տեղն հողի շեղջակոյտ դարձաւ: Այս այն հողային բլուրն է, որ այսօր էլ Դոլաշէն գիւղի մօտ է և կոչւում է Շ ե ղ ջ ա յ դ ա ր: Սորա շուրջը ցոյց են տալիս այն խստասիրտ մարդու սայլը իւր սայլորդներով և սայլի մէջ լծուած գոմէշներով. երբ որ սայլը գալիս էր այս ճանապարհով որայներ բարձած՝ քար կտրուեցաւ կալուածատիրոջ հետ ի միասին, որի սիրտն արդէն կենդանի ժամանակ քար էր:

Սրուանձտեան:

6. Բանուոր մշակ:

Բանուոր մշակը ուրախ ու զուարթ բանում էր իւր տիրոջ տան, պարտիզի և դաշտի մէջ առաւօտեան ծէգից մինչև երեկոյեան ժամի զանգակ տալը: Իսկ այդ ժամանակ գնում էր Աստծուն համբուրելու: Նորա սովորութիւն էր, որ մինչև ժամի տալը պիտի բանէր, Թէ չէ ժամից յետոյ որ բանէր, հաւկուր կը լէր, աչքերը բան չէր տեսնիլ իրիկնապահից բռնած: Մի օր հունձի ժամանակ ցորենը հնձում էր և այնպէս էր աշխատում, որ քրտինքը անձրևի պէս երեսից Թափվում էր: Բայց հէնց որ

ղանգակի ձայնը հնչեց, թողեց բանը ու ուզում էր աղօթելու գնալ։ Տէրն եկաւ նրա ճանապարհը կտրեց և ասաց. «Ի՞նչ աղօթելու ժամանակ է. չե՞ս տեսնում, որ սև ամպեր են հաւաքուել երկնքում։ Բանդ մի՛ թողնիր ու աշխատի՛ր որ այսօր ցորենը հաւաքես։ Աղօթելու համար յետոյ կըգտնես ժամանակ։» Մշակը պատասխանեց. «Աղա՛, ես մեր եկեղեցու պատուէրը սրբութեամբ կատարում եմ. բայց որպէս զի գիտենաս, որ ես չեմ ուզում քո կամքի դէմ յամառել, ես կըձգեմ մանգաղը վերև. եթէ վեր ընկնի, ես իսկոյն կըշարունակեմ հունձը, իսկ եթէ վերև մնայ, այն ժամանակ էլ ինձանից անկարելին մի՛ պահանջիր։»

Մշակը ձգեց վերև մանգաղը և—ա՜յ հրաշք—էլ գետինը չընկաւ։ Սարսափեց տէրը, երբ իմացաւ, որ մշակի արարմունքը Աստուծոյ կամքով է եղել։ Այնուհետև էլ նորանից Աստուծոյ հակառակ բան չէր պահանջում, և վարվում էր նորա հետ ոչ թէ որպէս ծառայի, այլ որպէս իր հարազատ որդու հետ։

7. Հալիլ Բաբա և քառասուն ակունք։

Մի տէրտէր իւր լոյս հաւատքը ուրացել և քառասուն հարամ անօրէն ընկերներով շատ տարի աւազակութիւն է արել. Նորան կոչում էին Հալիլ Բաբա։ Մէկ օր, ճիշտ Զատկի օրը, այդ ուրացողն իր ընկերներով գալիս է գիւղը, որ եկեղեցին պաշարէ, տաճարը թալանէ և մարդիկ գերի առնէ տանէ։ Այդ ժամանակ գիւղի երէցը պատարագ էր մատուցանում և ժողովուրդն էլ տաճարումն էր։ Աւազակների գլխաւորը, ուրացող քահանան, հրամայեց ընկերներին, որ քիչ հեռու կանգնեն, իսկ ինքը զգուշութեամբ տաճարի լուսամուտից ներս է նայում, որ տեսնէ, թէ ինչպէս պէտք է գլուխ բերէ մտադրութիւնը։ Այս այն միջոցն էր, երբ ժամարարը կարդաց. «Առէք կերէք...ի քաւութիւն և ի թողութիւն մեղաց», և ժողովուրդը մէկ բե-

րան աղաղակեց. «Մեղաւոր եմ քո առաջ, Աստուած, խոստովանիմ և հաւատամ», և ծնկների վրայ գետինն ընկան երկիրպագութիւն անելու։ Այս ձայներից ու արարողութիւններից զգացուեցաւ ուրացողը, յիշեց առաջուայ իր ունեցած Քրիստոսի կարգն ու հրեշտակի կրօնը, Աստուած բացեց նորա սիրտը, զըղջացաւ և արտասունք թափելով մտաւ ժամը. մեղայ ասեց, խոստովանեց, սրբութիւն առաւ, դուրս եկաւ իւր դարձն ու արածը ընկերներին պատմեց, և չթողեց որ վնաս տան գեղացուն և եկեղեցուն։ Ամենքը ձի են հեծնում, գնում են. ընկերները որչափ աշխատեցին, էլ չկարողացան նորան ուրանալ տալ ճանապարհին։ Հասան Խըրթայ գիւղը ու քառասուն ընկերներն այնտեղ նահատակեցին նորան։ Եւ նորա վերայ լոյս ծագեցաւ, Շրջակայ գեղերի հայ երէցները եկան թաղեցին։

Աստուած նորա գերեզմանի ու թափած արիւնի տեղ մի զարմանալի ջուր պարգևեց այդ գեղերին, որ առաջ չունէին, և որ քառասուն մանկունք կամ և քառասուն ակունք է կոչվում։ Սա Խըրթ գիւղի մօտ լեռնապատ հովտի մէկ ջրի-մեծ ակ է, որ բղխում է տարուայ երեք ամսուայ մէջ միայն՝ մայիսին, յունիսին և յուլիսին։ Ջրի ակը կոնքաձև աւազանի պէս է. աւազանի մէջ տեղն է Հալիլ Բաբայի գերեզմանը վարդի թփերով ծածկուած։ Երբ որ ջուրը դուրս է գալիս՝ գերեզմանը ճակաձև շրջապատվում է և շիրիմը նորա մէջ դառնում է մի կղզի։ Այդ ջուրը առատ, վճիտ և ցուրտ է, տասն ու չորս առուի բաժանվում է, և գնում ջրում է Խնուսի դաշտի զանազան գեղերի արտերն ու մարգերը։ Ուրիշ ամիսներին բոլորովին ցամաք է ակը. տեսնողին միայն առուները կարող են ճշդիւ հաւատացնել գեղացու պատմածը, թէ այդ ցամաք աւազանից յորդառատ ջուր է բղխում գարնան վերջը և ամառուայ սկզբին։ Ամենայն տարի Համբարձման տօնին Խնուսի գեղերի բնակիչները, մանաւանդ այս ջրի շնորհը վայելողները, մէկ մէկ գառն առնում են գալիս են այս ական վրայ և մատաղ են անում, խըն-

դում, պարում, Աստուած փառաբանում և գնում են։ Պատմում են, թէ բուն Համբարձման օրը սկսում է բղխել այդ ջուրը և ո՛ր տարին որ պատահի չըբխել կամ սակաւ բղխել, այն տարուայ խնուսի բերքը նուազ է. միով բանիւ՝ Խնուսի Նեղոսն է այս ջուրը, և Համբարձման տօնը՝ Ամանորակի տօն։

Սրուանձտեանց։

8. Գեղցու երջանկութիւնը։

Շատի հաքին տրեխ է, գիւլբայ էլ չուխի, որ ոտը ծածկի. շատի չուխի վրայ հարիւր կարկատան կայ, էն էլ ռանգ ռանգ կտորներով, որը կարմիր, որը դեղին, որը գօլ գօլ. շատի ձեռների, երեսի, միրքի վրայ տասը տարուան աղտ, կեխտ, թոզ ու մոզ կայ,— ամա ի՞նչ կանես, որ տունն ու շիրախանէն հազար բարութիւններով լիքը՝ տրաքում է ու Աստծոյ հոգի կայ մէջըներումը. մէկ օձի ձուն է պակաս նրանց տանիցը։ Գինին կարասներով շարած, ամբարը հացով լիքը, կթի կովն ու գոմէշները հորդ ու ձագը տակներին՝ գոմումը պահած, քեահլան ձին թավլումը, գութանը դռանը լծած, մառանը եմիշով, կախանով տանձ ու խնձորով խլթխլթում և մոնողին հոտը տեղն ու տեղը բռնում, շշմացնում։ Որը երկու, որը երեք բաղ ունի, վարելու և արածեցնելու հող ու հանդ ունի։ Կարասներով կողակ, կճճներով ղավուրմայ, աքաշներով զօխ, չոխ, ողորմակոթ, բղղներով եղ ու կարագ, մոթալներով պանիր— ծո՛վ, ի՞նչ տուն։ Մէկ փարի բան բազարից տուն չի գայ, բացի իրանց հագնելու շորերիցը. էն էլ կտաւ, շապկացու, չուխացու շալը հարսներն ու աղջիկերքն են նրանց համար մանում, գործում, կարում։ Շատը չորս, հինգ հարս ունի տանը, որ մէկ տեղը ցաւելիս՝ ուզում են գլխովը պտիտ գան ու աչքը կթած ունին, որ

տեսնին, թէ իրանց տէրը կամ ղօնաղը ի՞նչ կհրամայի՝ որ կատարեն։ Մեծ ու պստիկ աշխատում են, մեծի պատիւը գիտեն, նրա հրամանը ոչ ով գետնովը չի տայ, էնքան հնազանդ են։

«Բախտ. բախտ էս ա» շատ անգամ ասում է գեղցին. «փողն ի՞նչ է, էս օր ջէբդ լցնես, էգուց պէտք է սատղ լպստես։ Փողը որ կայ ժանգ ա, ձեռի կեխտ՝ էս օր կայ, էգուց Աստուծով մխիթարիս։ Թէկուզ փողի համբարած՝ թէկուզ իր միսը կերած, հէսաբը մէկ ա։ Սարդարն էլ ա մեր դուռը գալիս, փողատէրն էլ։ Օջախս լիք ըլի, տանս բարաքեաթ, որդիքս սաղ սալամաթ, թող օրը հազար մարդ մտնի, հազար մարդ դուրս գայ, ի՞նչ եմ հոգում, հացն Աստուծուն ա, ես էլ հետը, ով համնի թող ուտի. Տէրին փառք՝ տեղը հլայ շատ կայ, տղէքս սաղ ըլին, ջանըս սաղ։ Ով թամբալ ա, թող նա դարդ անի։ Իր անկած ծառի տակին քնիլը. իր բհամ բերած պտուղն ուտիլը՝ աշխարհք աժի։ Նոր չեմ հագնիլ, հին կըհագնեմ, ձեռս ո՞վ ա բռնում, ո՞վ ա գլխիս ծեծում. ես չեմ իմ գլխիս տէ՞րը»։

«Քաղաքը որ մտնում եմ, հէնց իմանաս, թէ աշխարհք սով ա ընկել. էլ ոչ խեր կայ, ոչ բարաքեաթ։ Հացն ու ջուրն էլ որ փողով ըլին ծախում ու առնում, էլ ո՞ւմ դուռը գնաս, ո՞ւմ ձեռդ դէմ անես։ Բաղի վախտ փողատէրը իր կլտուկ կլտուկ մանեթները համարելիս, էնպէս գիտես, հոգին հետն ա դուրս գալիս։ Հէնց իմանաս, թէ խազնէն առաջներիցը թև հանի, կթռչի։ Մէկ ձեռդ դէմ արա, մէկ ծիղ էլ չեն տալ, որ աչքդ կոխես։ Թո՛ւհ, մարդ իրան հոգին պէտք է ծախի, որ փողի թամահ անի՞։ Հազար տարի էլ որ քո աղիղ սիրելու դռանն էլ շլինքդ ծռես, կանգնիս, սովու մեռնիս, մէկն էլ ա քեզ տուն չի կանչի, մէկ սառը ջուր խմացնիլ։ Էն մարդն էլ, որ քո տանը կերել, խմել, ամսով, տարով քո աղ ու հացի վրայ ա էլել, աչքը աչքիդ առնելիս՝ հէնց գիտես՝ թէ գիւլլով խփեցին։ Ետեւն ա քեզ դէմ անում, ու աչքը քամակը քցում։ Տօ՛, ասենք ինձ չես ուզում որ ճանաչես կամ սուփրէդ դրածը

նշանց տաս, տօ, մէկ բարով Աստծու բարին էլ մոռացել ես, որ դունչդ ցցում ես ու ետ փախչում: Այսինք թէ չուխէս մահուտ չի, հին, մաշուած, բրդից ա, քոնը նոր, կանանչ մահուտ՝ ձեռիցդ հօ չե՞մ խլում: Քեզ պէս հազար մահուդամարդ իմ էս աղքատ չուխիս ղուրբան ըլի, որ առանց ղօնաղի հաց չի ուտում: Մարդ ինքը պէտք է լաւութիւն անի, որ Աստուած էլ նորա բանն յաջողի: Էլի Աստուած օրհնի մեր հողը, մեր ջուրը, էլի թէ հոգի կայ, հաւատ, մեզանումն է:»

Աբովեանից:

9. Պարտիզպանների աւանդական սովորութիւնները:

Ջրօրհնէքի Թաթախման քշերը ջուրը մի սահաթ ոսկի լինի, չի գնալ. ոչ ով տեսնիլ չի, թէ ե՞րբ: Արշալոյսը իր մօրից ինչ լսել էր, էն էլ արեց. մի բահ վեր կալաւ, գնաց շօրերը հանեց, էն ցրտին լողացաւ ու բահը դրուց ջրի մէջը, միալար ասեց. «բահս ոսկի, բահս ոսկի»: Խեղճ տղէն էն ցրտի միջին խելքն էլ քիչ մնաց կորցնի. փողասիրութի՞ւնը էնքան յաղթել էր, որ թէկուզ մեռնէր էլ, հեռանալ չէր, թաք ըլի բահը ոսկի դառնայ: Լեզուն մեզուն կպել էր, չէր իմանում, ի՞նչ ա ասում: Հէնց էն ջրի կանգնած վախտը քօռաղաթինայ, որ պտի ուզածը կատարուէր, ոսկին մտիցն ընկել էր, ասում էր. «բահս թի՛, բահս թի՛»: Լիսը բացուելուն մօտացել էր, որ հանեց տեսաւ, բահը թի ա դառել. քոռ փոշիման գլխին տալով յետ դառձաւ: Թէ ընչանքայ հիմի երկաթ էր, մի բան էլ կաժէր, հիմի օխտը չուռուկ շահուց (10 կոպ.) աւելի ոչինչ չի աժիլ. էն էլ թէ որ սաղ ըլէր՝ գլուխը քարը, բահի ծերը

կոտրած էր, թէն էլ ընենց դուրս էկաւ, որ ըսկի ո՛չ մի բանի պէտք չեկաւ:

* * *

Զորեքշաբթի քիշերը լիս Աւագ հինգշաբթի, դեռ Ադամայ մութը չէր կոխել՝ մէրը ճրագը վառեց ու որդուն անուշ քնից վեր կացրեց: «Վեր կաց, ասեց սա, կացինդ անխօս, գնա մեր խնձորենու, ծիրանու ու տանձենու քօքին երեք հետ կացնով տո՛ւր: Էս օր Աւագ հինգշաբթի ա, ասա. բ ա ր (պտուղ) ես տա լի, տ ո ւ ր, թ է չ է կ տ ր ո ւ մ ե մ:—Էս տասը տարի ա իրեքն էլ, չեմ գիտում. աչքա դիպել, թէ ընչի՞ցն ա, որ մի պտուղ չեն տալի: Որորմածիկ հէրդ ձեր պէս աշխատաւոր էր ա՞, անխօս էս օր վեր կը կենար՝ կերթար ծառ չէր թողալ, կը տար կացնով: Քանի լիսահոգին սաղ էր, ամեն բարութիւններս էլ կար. ինքը մեռաւ՝ էլած չէլածն էլ հետը տարաւ:»

Պռօշեանից:

10: Երաշտութիւն:

Արեւը բարձրացաւ. եղանակը շոգ է.
Մարդիկ տապալուած դեռ աշխատում են.
Իսկ դաշտի օդը ինչպէս բորբոքուած՝
Բոլոր կանաչիք անջուր այրվում են...
Երկիրը ծարաւ՝ բոյսերը դեղնած.
Երկինքը կապուած անձրեւ չէր բերում.
Այնտեղ աշխատանք—վաստակ չքացած՝
Գիւղացին ոչինչ գործ չէր կատարում...
Տէր-հայրը շուրջառ առած ուսի վրայ,
Ծերունի մարդերով ծընկչօք դաշտի մէջ.
Տէր Աստուած, ինչպէս կանչում են հարա՜.

Խնդրում են անձրև սուրբ Թափօրներով..
Գիւղամիջերումն էլ պառաւ կանայք
Տէսէք, թէ ինչպէս լաց արտասուքով,
«Սուրբ խաչի սէրը» շրջում են արագ,
Մատաղներ մորթում—մեղայ գոչելով
Այս, այն խաչերին,—այս, այն սրբերին,
Որ բարեխօսեն կապուած երկինքին..
Նորահաս աղջկերքը նոյնպէս զարդարած
Գնացկան ջրերում մին մինից լծուած,
Զուլթ էին վարում—զարովում էին
Դէպի երկինքը ու անձրև խնդրում..
Երկու մարդիկ էլ ուղարկուած հեռու
Դէպի Ա ր թ ի ւ ն ը—սուրբ նահատակից
Քար պէտք է բերէին անխօս—անլեզու,
Որ քիչ հովութիւն լինէր երկնքից...
Իսկ խալիֆայքը նոյնպէս վրդոված՝
Էֆէմերդլիայով էին որոնում
Անձրևի օրը,—բայց պելացած
Երկնքի երեսին ամպ չէր նկատւում...
«Ի զուր է, ի զուր, սիրելի Տէրտէր,
Արևիս ականջը էլի—քոր եկաւ.
Սա փորձած բան է, անփորձ եղբայրներ,
Երկար ժամանակ դեռ անձրև չի գալ,
Աստուած մեր մեղքից մեզ բարի չի տալ...»
Ասաց ծերունին ականջը քորեց.
գնացին շուաքը յուսահատ խալխը...
—Կէս օր էր արդէն. յուսահատ խալխը
Դադարած, յոգնած զովանում էին
Թթերի տակին, և չորուկ հացը
Նոքա համ ուտում՝ համ խօսում էին
«Ափսոս հին ժամանակ, ափսոս քեզ...

Ո՞վ է տեսել չորութիւն էսպէս.
Աշխարհքի մեղքը շատացել է,
Աստուած էլ ահա մեզ պատժում է»։

Արարատեանց

11. Նուրին։

Գարունքը քանի գնաց, տաքացաւ. մայիսի մէկին կասէիր, օգոստոսի ամիսն ըլէր. երկինքը ամէն օր հէնց պարզ ա ըլնում, որ գեղացիների համար ամպի նշան չես գտնիլ. արևի թէժութիւնը քաչալի գլուխն էրում ա։ Էն յէքանիքը, որ մի քիչ ջրգլխին են, էլի կանանչի ծեղ երևում ա ափերումը՝ շուաք տեղերումը. թէ չէ, ինչ որ ներքևի յէքանոնց հալն ա, Աստուած հեռու անի. կասես, թէ ամայի չօլ ըլնին. չիման տեղ երազում չես տեսնիլ։ Երեխէքը Նուրին (լազարէ) շինեցին ու ման ածեցին, երկուսը կունիցը բռնեցին, մինն էլ տոպրակ ա վեր կալել. մէկէլն էլ մի պստի բժուլթ ու ման են գալի տները։ Որ դրան առաջին կանգնում են, ասում են.

Նուրին Նուրին էկել ա,
Աջըա հուրին էկել ա.
Ծիլա շապիկ հաքել ա,
Կարմիր գօտիկ կապել ա։
Եղ բերէք պորտը քսենք.
Ջուր բերէք գլխին ածենք.
Մեր Նուրինի փայը տուէք.
Ուտենք, խմենք, քէֆ անենք։

Կնանիքը մի աման ջուր բերում են լցնում էդ Նուրինի գլխին ու երեխէքանցը բրինձ, կամ եղ, կամ ձու տալի, որ տանեն քէֆ անեն։

Պռօշեանց։

12. Սուրբ Ականատես։

Աշտարակ գիւղի առաջին լաւութիւնը անողը Ս. Ականատեսն ա։ Կարբու ներքեւիցը գետիցը ջաւաղանն առել ա, աղօթք անելով ընկել առաջ ու քաշ տալով գնացել դպայ ներքեւ։ Որտեղ ջաւաղանը խազ ա արել, լէն առու ա դառել, ջուրը հետն էլ եկել, ոնց որ շողքը մարդու քամակիցը։ Որ տեղ ապառաժ քարափ ա էլել, ջաւաղանով տուել ա, երկու կտոր արել, կամ միջիցը ծակել, ջուրը անց կացրել՝ ընչանք բերել ա գեղատեղը հանել։ Նոր կամաց կամաց մարդիկ են եկել, տեսել ջուր կայ, գեղ են շինել, որ հիմի էն աննման Աշտարակն ա։

Պռօշեանից։

13. Երկու Ճանապարհորդ։

Պատանին պանդուխտ,
Վտակն իւր երկրում.
Խոր ձորերի մէջ
Առաջ են գլնում։

Միայն պատանին
Դանդաղ է քայլում,
Այն ինչ վտակը
Վազում, Թռչկոտում։

Պատանու բերնից
Մի ձայն չէ լսվում,
Սակայն վտակը
Երգում, կարկաչում։

Անցան լեռները.
Վտակն ու տղան
Ընդարձակ դաշտով
Գիտի անց կենան։

Ուրախ վտակը,
Տխուր պատանին—
Իրանց դերերը
Այստեղ փոխեցին։

Լռեց վտակը,
Հանդարտ է գլորվում.
Շտապեց պատանին
Եւ ուրախ երգում։

Վտակն հեռացաւ
Հայրենի երկրից.
Տեսաւ հայրենիք
Պատանին նորից։

Թարգ. Բարխուդարեանցի։

14. Ջրի հերթը։

Մեր գիւղացիք թէեւ առհասարակ կոպիտ մարդիկ են, բայց այսու ամենայնիւ սոցա մէջ եւս կայ սէր, բարեկամութիւն, հաւատարմութիւն, մեծահոգութիւն եւ այսպիսի գովանի յատկութիւնք։ Միայն երկու բանի համար խաթրապահութիւն չկայ, այդ երկու բանն է հողը եւ ջուրը. սոցա համար սաստիկ կռիւներ է լինում եւ շատ յաճախ գործը հասնում է մարդասպանութեան։ Ահա մեր հեղինակներից մէկը մի այդպիսի պատմութիւն է աւանդում մեզ ջրի մասին, ուր թէպէտ եւ ոչ կռիւ եւ ոչ մարդասպանութիւն չի երեւում, բայց տեսէք թէ հարեւանը հարեւանին որքան անիրաւութիւն կարող է անել, եթէ տէրը իր մայրն աւրութիւն չանէ։

Համբարձմանից յետոյ մին օր առաւօտեան խեր ու շառը նոր էր կտրել, Հեթումը տեղիցը վեր կացաւ, երեսը լուաց, երեսին մի քանի խաչ հանեց, մտածեց, որ դեռ իրանց յիքանոնց (այգիների) պատերը չափարած չի, մարդ ու մուրդը հորացել ա, մի քիչ լօբի ունի ցանած, ո՛չ բար ա դրած (ամրացնել արմատները հողով)ոչ ջւխած (նեցուկ տուած), ծառերին պատրիս (պատուաստ) չէ դրած։ Ըսենց մի քանի խօսք ասելով՝ գնաց տաշտիցը մի կտոր հաց վեր կալաւ, դրուց գոտկածալը, էտոցն էլ խրեց մէջքը, բահն էլ դրուց ուսին հալիւոր հալիւոր ճամիայ ընկաւ դպայ յիքին։ Գնաց յիքին, տեսաւ, որ ջրի հերթը իրանց հարեւանինն ա։ Բահով կաւառի (ջրի մուտքը) տակիցը հէնց բաց արուց, որ ո՛չ ով չիմացաւ, թէ ջուր ա կապել։ Հէնց շինեց մարգերը, որ թէ տեսնէին, կասէր. «Ես խաբար չեմ, ջուրն ա ծակել»։ Յետոյ էտոցը հանեց մի քանի բազմարդի, աղջանաբաթ, ղայսի, գեառգեառ (ծիրանների տեսակներն են) ու ուրիշ լաւ ծիրանի շիւեր կտրեց, տարաւ ինչ կնատուած փիս ծիրանիք, դամբուլիք, շլորիք ունէր՝ նրանց նոր դուս քցած շիւերի վրայ պատրիս

դրուց։ Գնաց մարդերի ջուրը կտրեց լօբու վրայ արուց, էն էլ ջրեց ու բաց թողուց ախան վրայ ու ինքը քաշուեց, գնաց յիքու ներքև, ծառերի որ ճուղքն աւելորդ էր կտրատեց չափար շինելու համար ու մի կանանչ տեղ նստեց, քրտինքը սրբելով ինքն մտածում էր իր արարմունքի համար...։ Ընենց Հեթումը իր մաքերի հետ էր, որ ջրատէրը բաՀը ձեռին վերև կաւառը կտրելով՝ ձէն տուեց. «այ ջուր կապո՛ղ, ձեզ ամօթ չի՞»։ Հեթումը որ լսեց, թեք ընկաւ, համա ջրատէրը վաղուց տեսել էր, մին էլ ձէն տուուց. «Հեթո՛ւմ ափէր, տխար էս ի՞նչ էք անում»։ Սա տեսաւ որ չի կարաց տափ կենալ, վեր կացաւ ու գոռաց. «Որդի, քու արևը, ես խաբար չեմ. կը լինի, որ ջուրն ինքն ա ծակել. ես հէնց որ ներքև էկայ, զատ չի կար. բշերս էլ ջուրը շատ վարար էր տարել, առուի թմբերովը քցել ա, գնացել մարդերը լօբին ջրել. հէնց թաց էր, մէկ էլ օրն էի ջրել քուորս տղի ջրովը. սաքի էկայ, թէ բար դնեմ, տեսայ որ ջրուել ա։ Կորի՛ տար, աղպէր ջան, քու ջուրն իմ ընչի՞ն ա պէտքը. էքուց, էլօր էլ մեր ջրի հերթն ա, քեզ սաղնասեմ, ուզում եմ ըսկի ջուր չի կապեմ»։ Սաքի ջրատէրն էլ գիտէր, որ սուտ ա ասում, համա ի՞նչ, աբուռիցն ամանչեց, ջուր կտրեց, գնաց, աղաչանք անելով. «Հեթում ափէ՛ր, քեզ արքայութիւն ըլի կտրես ոչ. ինչ ունինք, չունինք, չորացել ա»։ Հեթումը ընչանք կացաւ, որ ջրատէրը ոտը յիքուցը դուս դրուց, էլ յետ գնաց ջուրը քանդեց ու էկաւ ներքև, բաՀը դրուց գլխատակին ու թեք ընկաւ, որ աչքը մի քիչ կպցնի։

Պռօշեանց։

15. Աստուած որ բանն աջողի ոչ, մարդ հազար էլ աշխատի, ոչինչ չի շինիլ։

Աշտարակցի քաչալ Ազումը մի անգամ մի անձրևային տարի տեսնում ա, որ Երևանու Ճանապարհին երկու կօնդամէջ

կոչուած հովիտը շատ սիրուն կանաչել է։—Տօ՛, չօլի խոտը որ ըսենց սիրուն դուս կը գայ, ցնծին կը տայ, էս տեղը որ վարուի, ցորեն ցանուի, լաւ մասիլ (բերք) չի տա՞լ,—մտածում է Ազումը և միւս տարին եօթն օրավար տեղ սկսում գութան ձգում, մշակ բանացնում, վարում ու ցանում։

Դու ոչ մեռնի՛ս, նրա բաղդիցը էդ տարին անձրև չի գալիս, տարին երաշտ է լինում, Ազումի աշխատանքը ջուր է կտրվում։ Հնձի ժամանակ մի ջվալ վերցնում է նա, գնում տեղ տեղ մի մին հատ բուսած ցորենները պոկոտում, ողջ արտը մի ջվալի մէջ տեղաւորում ու յետ դառնում։ Օրը շատ պարզ է լինում, հէնց որ մտնում է ձորը, կամրջին մօտենում, որ տեղից որ տեղը, մի պստիկ ամպ յառաջ է գալիս ու Ազումի ոտը կամրջին դնելն ու երկնքից հեղեղ թափուիլը մին է լինում։ Կամաց շալակը վեր է դնում մեր խեղճը, քաչալ գլուխը բաց անում ու ասում, «Օխտն օրավար կօլոլել, ջվալիս մէջն եմ կոխել, հիմիկենց դէնը արի էս իմ կօնդալ (քաչալ) գլխիս»։

Պռօշեանց։

16. Փոթորիկ։

Հաւաքուել են մռայլ մութ ամպեր,
Կապոյտ երկինք ծածկել են.
Որոտում է. հրեղէն նետեր
Թռչոտում են դէս ու դէն.
Կատաղութեամբ շառաչներով
Սաստիկ մրրիկն անցնում է.
Կոտրտելով և գոռալով
Անտառը դղրդում է.
Հեղեղներով հոսում է վայր
Անձրևը մութ ամպերից.

Թնդիւն, ճայթիւն և կայծակներ
Շարժում են լեռներ տեղից.
Ծովը շփոթուած եփ է գալիս
Լեռան-ալիք է բարձրացնում,
Նա լեռան-ալիք բարձրացնելիս
Անդունդներ է բաց անում:
Բոլոր բնութիւնը կարծես, թէ
Յատակ ի վեր է լինում.
Երկինք, գետին, ծով և անտառ
Ծանր հեծում, տատանում.
Մարդ թէ թռչուն, թէ անասուն
Յուսահատուած լիովին՝
Սարսափելով ըսպասում են
Իրանց կեանքի վախճանին:—
Բայց տե՛ս, անձրևն յանկարծ կտրեց.
Պայծառ երկինքը տեղ տեղ
Ամպերի միջից դուրս նայեց.
Ծագեց արև հրաշագեղ:
—Այսպէս, եղբա՛րք, մեր կեանքումը
Շատ կը տեսնենք մրրիկներ.
Չը վհատենք, մրրիկներին
Կը հետևեն պարզ օրեր:

Բարխուդարեանց:

17. Փոխարայ բանողներ:

Մի երիտասարդ աւաւօտենց բահը բերուց սարքեց, ձլուսի կոթը քցեց վրէն, ծիրանի թափչակն էլ անց կացրուց, լափչիները վեր դրուց տանը, տրխները հագաւ, էտոցն էլ խրեց մէջքը ու գնաց փոխարայ բանատեղ իրանց հարևանի յիքին փորելու, որ նրանք էլ գան իրանցը փորեն: Հարևանը հալիւոր

մարդ էր՝ համա հէնց՝ոտիցը թեթև էր, որ կասէիր, թէ քսան ու հինգ տարեկան տղայ ըլնէր. բանւորներից յառաջ գնացել էր յիքումը նստել: Հէնց որ տղէրքը բան ընկան, կաննեց գլխավերևները ու սիրտ տալով նրանց ասեց. «Դէ՜, տղէ՛րք ջան, ապրի՛ք ձեր ջանին մատաղ, աշխատեցէք, լաւ բահի տուէք. ես ձեր վախտը հէնց փոր էի անում, որ բահը ձեռիս դողում էր». ու հանաքներով նրանց էշխի քցելու համար, ասում ա, «Տօ՛, ձեր տղամարդութիւնին ի՞նչ ասեմ, ձեր վախտին ես քարին հուփ էի տալիս, ջուր էր դուրս գալի կամ հող էր դառնում բռնումս, մածունն անփչել էի ուտում, օխտը հացը մի ամսն կերակրով էի խփշտում, եղը ջրի պէս էի խմում. հիմի ա որ ոչ ով ինձ մարդատեղ չի քցում. ախր՝ս ժամանակ, ինչքան էլ ոտ ու ձեռից ընկած ըլիմ, բանի միջին ձեր պէս օխտը տղին հում հում կուտեմ. դէ՛, ապրին իմ տղէքը, հա՛, տօ՛, չնեղանաք, էս ասում եմ՝ ձեր սիրտը ուրախացնելու. ղորթ ա, ասած ա, թէ հիմիկուան տղէքը անբան են, ծոյլ են, համա ձեզպէսների համար չի ասած, ապրին իմ տղէքը, մաշալահ, կասես ասլան են, բանը ձեռներին դողում ա, ի՞նչ կասես ըսենց տղին, հալալ ա սրանց հացը»: Այսպէս հանաքներով մէկին քաջալերելով, միւսին շտապացնելով, երրորդին գովելով ժամանակն անցկացրեց, մինչև որ հացը բերին: Հալիւորը ձէն տուուց. «Ցետ դառէ՛ք, տղէք ջան, ձեր արևն ապրի, հալալ ա ձեր հացը». Նրանք մօտիկ չոուլին ու էշխին ընկած ուզում էին էլի փորի: Համա հալիւորը չթողուց. «Նկէք, ասաց, հաց կերէ՛ք, առանց էն էլ ձեր աշխատանքն ինձ հասաւ, բանն ո՞վ անի, ես ու դուն, հացն ո՞վ ուտի, ես ու դուն. հացը հացարարին տուր, մինն էլ աւելի»: Տղէքը նստեցին հաց կերան յետոյ էլի բանեցին ընչանք իրիկուան ժամը ու յիքին պրծան: «Ցետ դառէ՛ք, ձէն տուուց հալիւորը, կռներդ դալար, օրհնեալ է Աստուած»: Խէչ փունջ, ձէն տուին բանւորները, հեթում ափէ՛ր (ծեր մարդոյ պատուա-

նուննն), դու գնա՛ չորագը պատրաստիլ տուր»: Ասին ու ամենքն իրանց բաշն ետոցով քերեցին, դրին ուսին, եկան տուն:

Ժամից յետոյ ամեն մարդ հաւաքեց իրանց բանւորներին տարաւ հացի: Հերթումն էլ փօթ արեց իրա բանւորներին տարաւ տուն: Հացը քաշեցին ու թանով սպասը լցրին երկու մեծ քրղանի մէջ ու կերան: Հացից յետոյ տղէքը ձէն տուին. «Ափէր» խէշ փո՛ւնջ:» էն սհաթը մին էլ տեսնենք, աչքդ բարին տեսնի, շուջուխ կասես, ալանի, կլպած ու անկլպիլ դեղձի չիր,, փշատ, մի կախան էլ հաւող՝ տեփրի մէջը լցրած, դրին մէջ տեղ: Էս էր խէշ փունջը: Բայց այս սովորութինը արտերի բաների ժամանակից է մնել: Խէշ փունջ ասում են այն փնջան հասկին, որ երբ արտը քաղում են վերջացնում, ցորենը խաչաձև կապում են մշակները ու բերում տիրոջը նուիրում, նրանից միրգ առնում ընծայ:

Պռօշեանց:

18. Լօռցի և Քուրդստանցի Հայ:

Մի օր մի քանի Լօռեցիք հաւաքուած իրար պատմում էին իրանց ցաւերը, թէ ինչպէս դրացի հարևանները անիրաւութեամբ Լօռեցոց հողերին տիրացել են, և սրանք էլ տգիտութեամբ անհօգ թողել են իրանց կալուածները ուրիշի ձեռքին: Քեօխվէն էլ այս պատմութիւնն արեց:

—Սրանից մի քանի տարի առաջ մի խեղճ մարդ եկաւ մեր գիւղը անունը Նաքարօ, ինքը Հայ, ոչ բարով ... Էս խեղճ Նաքարօն առաջ սելապանութիւն էր անում Կօլա. մի ձեռալափ չունէր, թէ եզինքը պահել էր, գիժ էլ սատկոտեցին, որն էլ ծախեց, եկաւ մեր մեծ իրիցին բաղմանչի դառաւ: Լա՛ւ: Մի քանի տարի որ անց կացաւ, մի բօստանի տեղ ուզեց մեր մարդկերանցից, նրանք էլ տուին, թէ խեղճ մարդ է, տանի

իրա համար մի քանի բան սերմ[illegible], տանի իրա օղլուշաղը պահի: Նաքարօն դարձաւ բօստանչի. լա՛ւ: Ձմերուկ, եմիշ (սեխ), սոխ, սխտոր, թամբաքու, տակ, գաղար, խիար, դթում, քալամ (կաղամբ), ուրիշ ինչ կանանչի որ ասես ցանեց: Բօստանի կշտին մի դագի պէս բան էր շինել, ինքն էլ էդ տեղ էր կենում գիշեր ցերեկ: Մի երկու տարի որ անցկացաւ, մի քանի շահու տէր դարձաւ, Տէր Վանէսի հետ ընկերացաւ, ու նրա հետ մի ջաղաց շինեց, բօստանը չափարեց, բաղ շինեց, հիմի սրանք երկուսով համ բաղ ունեցան համ ջաղաց: Լա՛ւ: Սրա վրայ երկու տարի քաշեց, Տէր Վահանը մեռաւ. տղայ զաւակ չունէր, բաղն էլ, ջաղացն էլ մնաց Նաքարօին, էլ ոչ ով դաւի չարաւ: Նաքարօն երբ որ փողը բօլացրեց, օձի նման խորխըհան էլաւ, ձէն գցեց թէ ես ազնիւ եմ: Սուտ չէր ասում, գնացել էր մի ազնուականի փող տուել, նրան ազգական դառել: Բայց ցաւն էս է, որ ազնիւ դառաւ թէ չէ բաղն ու ջաղացը, թագաւորական տեղը, իրան վրայ հաստատեց, թէ էս իմ պապական տեղն է: Գեղցիք նոր աչք բաց արին, տուր ու թմբօցը գցեցին, Նաքարօին դուրս արին, բայց էլ ի՞նչ կօգտէր: Նա իրա բանը լաւ էր բռնել: Գնաց քաղաքից հողաչափներ բերեց, զեմլամերները եկան թէ չէ, նա թէ առաջ մի բաղատեղ ունէր, սրանք հարիւր բաղատեղ խլեցին մեզանից տուին նրան: Միվկայ պէտք էր, թէ էդ տեղերը նրանն էր, վկան էլ հազիր էր փողով կաշառած մէկը: Հաբա ո՞վ միտք կանէր, որ աղքատ Նաքարօն վերջը մեր գլխին էսպէս օյին պիտի դնի:—Հը, ի՞նչ կասես, ամու, ձեր երկրումն էլ էսպէս բաներ կա՞ն,—հարցրեց քեօխվէն մի ծերունի մարդու, որ ինչպէս երևում էր հագուստից և խօսելուց ուրիշ երկրացի էր:

—Մեր երկի՞ր... է՜, է՜ֆ... Ախպար, մեր երկիր էդման բաներ չկան, ըմա գողութիւն, աւազակութիւն շատ կեղնի:

—Գողութի՞ւն, գողերի մաղանը, նրանց վաթանը, բուն մեր երկրումն է: Դուք հէնց իմանում էք մեզանում գողութիւն

չի ըլում, մեզանից քի՞չ են գողանում: Որ մեկ մեկու վրայ հեսաբ անեմ, տարին էն քինը մի տասը-քսան գոմեշ, մի էդքան էլ եզը, մի երեսուն քառասուն մաշլան, հենց մենակ մեր գեղիցն են առնում: Իսկի թողո՞ւմ են, որ եզներդ ջուխտ մնան, եա ձիուդ մեկը երկու դառնայ, մի խօսքով էնպէս են արել, էն տեղն են հասցրել, որ էլ ապրանք չենք պահում: Բօրչալուի Թուրքերն էլ մի ուրիշ փեշակ չունին, դրանցը գողութիւն է: Դրանց մեջ ով որ գող չի՛ նա տղամարդ չի: Ով որ ուզում է իրա ապրանքը չգողանան, պիտի ինքն էլ գողութիւն անի, գողերի ընկեր դառնայ, գողերին պահպանի, պաշտպանի: Դրանց մեջ հարեւան հարեւանի տուն կտրում է, ցորենի դէզերը կրակ է տալիս: Դրանք թարաքամա խալխ են, խուրձը դիզում են թէ չէ՝ դիփ էլ քոչում են գնում սար: Որ օխտը գեղ մտնիս, մի մարդ, մի կատու չես գտնի: Նոր սկսել են ղարափուլ բանել գեղերի վրայ, որ դէզը կրակ չտան: Էս դէզ կրակ տալն էլ նոր են սովորել: Հիմի դեզերի կրակը սաղ երկինքն է կարմրացնում:

Խեղճ ափոն, որ միտք ունէր տեղափոխուելու այս գիւղը, քեօխվի պատմութիւնը լսելով իր Քուրդստանի բարբարոսութիւնը մոռացաւ:

Աղայեանց:

19. Հայաստանու հող:

Հայաստանի հողը էն հողն է, էն հիանալի աշխարհն է, ուր տեղ որ դրախտն էր եդեմական, ուր Աստուած՝ բոլոր աշխարհը ջրհեղեղովը երբ որ կործանեց, Հայոց սուրբ Մասսայ սարը միայն արժան տեսաւ, որ Նոյեան տապանը նստի ու Հայոց երկրիցը էլ եդ մարդիկ բազմանան ու ուրիշ երկրներ էլ

շինութիւն գցեն. էն սուրբ հողն է, ուր որ անպարտելին Հայկ իր մզրախը ցցեց ու իր սուրբ անունովը Հայաստան կանչեց: Էն ընտիր հողը շատ ուրախութիւն տեսաւ, շատ գեղեցկութիւններով զարդարուեցաւ, շատ թշնամուն նախանձելի դառաւ: Դա էն սուրբ հողն է, ուր Բագրատունեանք, Ռուբինեանք՝ իրանց հազար թշնամու ձեռի անտէր մնացած հայրենիքն էլ եդ գերեզմանից հանեցին, էլ եդ նոր հոգի տուին. էն օրհնեալ հողն է, ուր Ասորիք, Պարսիկք, Հոնք, Ալանացիք, Մակեդոնացիք, Հռովմացիք, Արաբք, Օսմանցիք՝ ջրհեղեղի պէս վրայ եկան, հարիւրաւոր ազգ ու աշխարհ ոտնակոխ արին, ջնջեցին, սրբեցին,—թրի, կրակի մատաղ արին. ուր տեղ որ սար չի մնացել՝ որ արին չտեսնի, քար չի մնացել՝ որ մարդ տակով չանի ու հարիր մեր հարեւան ազգեր էնպէս են հողի հետ հաւասարուել, կորել՝ որ էս օր ո՛չ նրանց շունչը կայ, ո՛չ անունը,—բայց սուրբ Հայոց ազգը, անյաղթելի Հայկայ որդիքը, իրանց կեանքը, թագաւորութիւնը, մեծութիւնը, փառքը իշխանութիւնը, զօրքը կորցնելէն ետեւ, որ տեսան՝ թէ էս աշխարհակործան ջրհեղեղին, էս գազան ազգերին չեն կարող դիմանալ, աչքերը երկինքը գցեցին, գլխները գոգները դրին ու հազար թրի տակից, հազար կրակի միջից, սիրտը սրտի տուած՝ հոգի հոգու կպցրած, մինչեւ էս օր էլ՝ իրանց գլուխը, իրանց սուրբ հաւատը, իրանց սուրբ օրէնքը՝ էն միաբանութիւնովը պահպանեցին, որի օրինակը աշխարհքում ո՛չ էլել ա, ո՛չ կըլի: Նոյեան դէսը վեց հազար տարի Հայոց խեղճ ազգը հեթանոսի, կռապաշտի, մահմետականի, անօրէնի ձեռին էր աչք բաց անում, նրանց հետ քեալլայ տալիս, ու շատին շատ անգամ իր ոտի տակին գցում.... բայց կարո՞ղ է վարդը ծովի միջում զօրանալ, կարո՞ղ է մանուշակը կրակի առաջ դիմանալ. կարո՞ղ է կակող ցորնի հասկը էն կայծակին ու կարկտին համբերիլ, որ մեր ազգը իր թշնամուն համբերել ա, եա դիմացել:

Հայոց ա՛զգ, Հայոց ա՛զգ, ձեր ջանին մեռնիմ. Հայոց ազգ,

Հայոց աշխարհ, էն ո՞ր կաթը դուք ծծեցիք, որ դուք էս հոգին ունեցաք, էս սիրտը ձեր միջում պահեցիք, էս հրաշքը աշխարհքին ցոյց տուիք. էն ի՞նչ քարացած սիրտ պէտք է ըլի, որ ձեզ չսիրի, ձեր փառքը չգովի։ Դուք իրար պահեցէք, ձեր հողն ու ազգը պաշտեցէք, ա՜յ Հայ տղէրք,—բայց աչքս ճամբի ա, ականջս ձէնի՝ ձեր ջանին ղուրբան՝ չթողաք, որ էս մուրազը հետս գերեզմանս տանիմ ու հողումն մարմինս քրքրուի, երկընքումը հոգիս տանջուի, երբ իմանամ՝ թէ ձեր սէրը պասել ա, ձեր բարեկամութիւնը ցամաքել։

Աբովեան։

20. Տարուայ սկիզբը Հայաստանում։

Ահաւասիկ մարտ ամիս, որին շատ ցուրտ և երկայն ամիսներ սպասեցինք. բոլոր բնութիւնը հառաչում և կանչում էր մարտին՝ ոչ թէ իբրև տարուայ գեղեցկագոյն ամիսը, այլ իբրև պատճառ մերձաւոր գեղեցկութեանց, ոչ իբրև դալար ապրիլ կամ գունաւոր իբրև մայիս, ծաղկազարդ և պտղացոյց իբրև յունիս, այլ այդ ամենայն շնորհների նշան տուող, և տարուայ մանկագոյն և զուարթագոյն եղանակի ծնող, այսինքն—գարնան։ Առաւօտն սկսում է կանխել, իրիկունն ուշանալ։ Ցերեկն աճելով՝ իր թագաւորի (արեգակի) ճառագայթներով զարդարվում է. օդը զգում և պահում է տաքութիւն, նոյնն զգում ջուրն ու հողը. ցամաքած, պնդացած երկիրը հալեցնում է ձմեռուայ ձիւնն ու եղեամը և կակղանում է. և ահա հինգ վեց ամիս նորա ծոցի մէջ թողած թաղած սերմերը, թմրած թառամած տունկերը ծլում են, սկսում է կանաչել. կարմրել, ծաղիկ երևալ։

Իրաւ դեռ մեր Հայոց բարձրադիր աշխարհի ամեն տափերն էլ իրանց կերպարանքը չեն փոխել և նոցա ամենի վրայ

այս շնորհքները չեն երևում. դեռ ձիւնն ու սառը յամառութեամբ սարեր և ձորեր բռնում են, բայց բոլորովին անզգայ էլ չեն. ալևոր ժայռերն սկսում են սև շերտեր ստանալ, հողը թէ և ոչ դալար, գոնէ յայտնի երևում է քօղի տակից և աշխատում է հանել իրանից սպիտակ թանձրութիւնը։ Մեր հիւսիսային խորահովիտները, և առաւել արևելեան և հարաւի եզերքը՝ բարեխառն կլիմաներին հաւասար առնում են գարնան առաջին գոյնն և շնորհքը. այն ինչ արդէն մեր դրացիների և մեր դէպի հարաւ գաղթական եղբայրների երկիրների վրայ գարունը համարձակ փայլում է, և զուարթացած բնակիչներին գործի և զբօսանքի է հրաւիրում։ Ահա տէր Թաթոսի երգաձայնն էլ Երուսաղէմից գալիս է, որ Հայաստանի շատ գաւառներից առաջ տեսնում էր գարնան բերքը.

Հա՜ մտանք յամիս մարտին.
Ծառերն ամենայն ծաղկին.
Հոտըն գայր գարնանային.
Լոյսն ելնէ Հայոց զաւկին....

Արդ անտարակոյս բնութիւնը նորոգվում է, ծերացեալ տարին վերջանում է, կամ նորից մանկանում է. եղանակների և ժամանակների սկիզբն եկել է։ Լաւ կը լինէր որ բնութեան այս նորոգութեան եղանակին՝ ժողովուրդները սկսէին իրանց քաղաքական տարին, և գարնան գիշերահաւասարին կարգէին իրանց կաղանդը կամ խնդարար նուիրամակը։ Հին ժողովրդները այս մասումը մեզանից աւելի խելօք և իրաւամբ գործում էին, որոնց առաջև մենք ծաղկած նոր ժողովուրդներս՝ նոր տարին շատ անտեղութեամբ և անյարմար միջոցին ենք սկսում, (ձմեռուայ արևադարձից 10 կամ 20 օր վերջը, յունվարի 1-ին)։ Այն հին ազգերից քիչ շատ անփոփոխ մնացած մենակ Հրէայն մինչև այս օր իր սրբազան տարին գարնան հետ է սկսում. բայց Թրովհեան ամիսները լուսնի հետ է համեմատում և չէ թէ արեգակի հետ, ուստի միշտ ճիշտ գարնան հետ չէ սկսում տա-

րին։ Բարեբախտաբար այս բանի մէջ նորա հետ և նորանից էլ հին մի ազգ կայ՝ որ նոյնպէս իր հին սրբազան տարեմուտը ճիշդիւ նշանակում է իր օրացուցի մէջ, և մինչև այս օր արժանապէս սկսում է այդ տարին՝ երբ արևը Խոյ աստեղատունը մտնում է, որ գարնանամտի օրն է, (մարտի 9 կամ 21 նոր տոմարով)։ Այս ազգը՝ Հայ ազգն է, որ իր ճիշտ տոմարով ուրիշների առաջ պարծենալ կարող է։ Ասում են թէ Հայկն է մեզ աւանդել այդ տոմարը, որ Աստծուց ստացաւ առաջ, քան Մովսէսը Հրէից տումարը։ Հայոց քաղաքական տարին նահանջ չունենալով՝ շարժական և փոփոխական էր. իսկ սրբազան տարին՝ հաստատուն է. որի սկիզբը ոչ թէ քաղաքական տարու պէս Նաւասարդն (օգոստոս) է, այլ բուն արևի ամիսը՝ ԱՐԵԳ։ Օրացոյցդ տես և կիմանաս որ Արեգ ամիսը Խոյի տանուտէրութեան հետ է սկսւում, որ գարնանային գիշերահաւասարի կէտն է, և ուրախութեամբ պարծեցիր նախնեացդ վրայ, որ այս գեղեցիկ բնական ճշմարտութիւնը ջրհեղեղի օրերից անփոփոխ պահելով՝ մինչև մեզ հասցրել են, իրանց գերադիւցազն Նախահայր Հայկից առնելով, որ ոչ միայն աղեղի ճարտար շարժիչ էր, այլ և Թուերի և չափերի։

Դ. Վ. Ալիշանեան։

21. Նաւասարդի տօները։

Հայք ունեցել են երկու տարեգլուխ՝ սրբազան և քաղաքական։ Սրբազան տարեգլխին բնութիւնը ծաղկափթիթ ծիծաղով կենդանացնում էր մարդկանց. իսկ քաղաքական տարեգլխին, որ Նաւասարդն (օգոստոս) է, կիսով չափ այրուած բնութիւնը ինքը կենդանանում էր մարդկանց հաստատած տօ-

ներով և հանդէսներով։ Տարուայ ամենատաք ամիսը՝ Հայոց բարեկենդանն էր, կաղանդն էր. կրօնական, զինուորական և աշխարհախումբ հանդէսներով՝ Հայոց աշխարհը գարնանանման գեղեցկանում էր։ Նաւասարդի տօները՝ պահապան աստուածների տօներ էին, նախնեաց քաջերի յիշատակներ էին, կորիճների մրցանք էին, հասարակ ժողովրդեան խաղեր և վայելքներ էին. որ 300 տարուայ չափ մեր երջանիկ նախնիքը կատարեցին, թնդացին, դոփեցին Բագրևանդայ տափերի և բլուրների վրայ, մինչև նոցա տակ ծածկուեցան։ Այդ հանդէսները կատարում էին քրմապետները, նոցա փոխանակեցին խաչապաշտ քահանայապետները, որոնք մեհեանների տեղ եկեղեցիներ շինեցին։ Բայց դուրսը բնութիւնը իր կերպարանքը չփոխեց, ազգը իր հանդէսները չփոխեց. այլ տօները սրբեց, և աստուածներին նուիրելու փոխանակ՝ ճշմարիտ Աստծուն և նորա նահատակներին նուիրեց։ Գրեթէ անկարելի էր՝ որ Ս. Գրիգոր Հայերին հեթանոսութիւնից քրիստոնէութեան դարձնելով, այն հին մեծահանդէս աշխարհաժողով զբօսանքի օրերը անհանդէս անյիշատակ թողնէր։

Նաւասարդի քանի մի օր առաջ կատարւում էր Վարդածղի Վարդանման Աստղիկ դիցուհւոյ տօնը, որի փոխանակ Հայոց առաջին Հայրապետը կարգեց Վարդավառ, Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը, որ և Հայերը մինչև այս օր պայծառապէս տօնում են։ Իսկ Նաւասարդի առաջին օրը (օգոստոսի 11), որ Հայոց տարեգլուխն է, ազգային ամենից մեծ, պանծալի, սրբազան օրն էր, և հանդէսները շատ օրեր տևում էին՝ զանազան յիշատակներով, որոնք մի անունով Ամանորայ ասւում էին կամ աշխարհաժողով։ Այս վերջին անունը ցոյց է տալիս, թէ այդ տօնին Բագրևանդայ բարձրաւանդակների հանդիսականները միշտ մեծ բազմութեամբ էին ժողովւում. Թագաւորն իր այրարատեան չորս բիւր գնդովը, նախարարները ութ բիւր գումարտակներով, 600 գաւա-

ռամեարք և 400 դահակալ իշխաններ, բազմութիւն քրմերի իրանց պաշտօնեաներով, և ուրիշ հազարաւոր հանդիսականներ այս տօնը զարդարում էին:

Ի՞նչ էր այս Հայոց համաշխարհական տօնի պատճառը. Նախ՝ ինչպէս գիտենք՝ հին տարեմուտն էր, որովհետև նաւասարդ նշանակում է նոր տարի: Երկրորդ՝ Նաւասարդը ջրհեղեղի յիշատակն էր, ուստի և այդ օրերը զանազան ջրախաղեր էին կատարվում տապանով Արարատի սարի վրայ մարդկանց փրկութեան տօնը յիշատակելու համար: Իսկ մենք հիմա, ինչպէս յայտնի է, ջրի այս հանդէսը վարդավառի օրն ենք կատարում: Երրորդ՝ տօն էր Ամանորայ ամենաբերդից, ինչպէս առաջ յիշեցինք, որը որ երևի բերքի և առատութեան չաստուած էր համարվում: Ուրիշ շատ պատճառների հետ մէկն էլ այն էր, իբրև թէ Մասիսի վհի մէջ Արտաւազդի շղթան շների կրծելուց տարուայ վերջին օրը մազի բարակութեան և կտրելու հասնում է, և հապա թէ Արտաւազդ սպառնում է տարուայ հետ բոլոր աշխարհքը վերջացնել և աշխարհախումբ տօնը համաշխարհական սուգ դարձնել՝ նաւասարդի օրը դարբինները իրանց սալը ծեծում են, և այդ ձայնից աշխարհքը Արտաւազդի աներևոյթից ազատվում է: Այժմ ոչ միայն նաւասարդի օրը, այլ և ուրիշ օրերին դարբինները սովորութեամբ սալը ծեծում են, զոր օր. ամենայն կիրակի օրերը կամ չորեքշաբթի ուրբաթ օրը: Այս ամենայն յիշատակներից վերագոյն և հնագոյն և տօնելի յիշատակ այս օրուանս էր՝ ՀԱՅԿԸ, մեր ազգի նախահայրը, նորանով մեր ազգի ձևանալը, որ մեծ յաղթութեամբ ազատեց Բելի բռնութիւնից: Այս տօնի սկզբնաւորութիւնը համարվում է 2492 տարի Քրիստոսի թուականից առաջ օգոստոսի 11-ին կամ Աբրահամից մօտ 500 տարի առաջ: Այս տօնը բուն Օր Հայկական և Տօն ազգային է: Հայկայ մեծ քաջութեան և անուան համար էր՝ որ նորա յաջորդները նաւասարդի օրերուն

իրանց ազգի ոյժը ներկայացնող կորիճ զօրքերի աշխարհազօրմար հանդէսներ էին անում, և այն մեծ անձի անունը աւելի անմոռանալի արեցին երկնքի համաստեղութեանց մէջ դրոշմելով, որովհետև այն համաստեղութիւնը, որ ուրիշ ազգերը Օրիոն են կոչում, մենք անուանում ենք Հայկ: Եւ այսպէս ահա 44 դարէ, որ Հայկայ աստղի բարձրանալու օրերը՝ անխափան յիշեցնում են մեր ազգային և հայկական օրը, որ և մենք՝ ինչ վիճակի մէջ որ լինենք՝ պէտք է նորա յարմար յիշենք, տօնենք և անմոռաց հանդիսացնենք քանի որ Հայ ազգի անուն և լեզու պահում ենք: Այս տօնն էլ քրիստոնեայ Հայերի մէջ անմահացնելու համար, մեր հայր Լուսաւորիչը այս օրը նուիրեց Ս. Կարապետ Յովհաննուն, որ մեր աշուղներին յայտնի Մուրազատու Մշու սուլթանի տօնն է:

Նաւասարդից երկու շաբաթ յետոյ՝ Հայերը մէկ աշխարհախումբ տօն էլ ունէին Հայաստանի ամենից սիրելի և ամենից մեծ խնամակալ պահապանի անունը յարգելու համար, որ է Անահիտ դիցուհին, որին Հայերը շատ պատւում և պաշտում էին և ոսկի արձաններ էին կանգնեցնում: Մեր Տրդատ թագաւորի թղթից իմանում ենք, որ այդ Անահիտն է մեր ազգի փառքն ու կեցուցիչը, որին ամենայն թագաւորները պատւում էին, նա է մայր ամենայն զգաստութեանց, բարերար ամենայն մարդկան բնութեան, նորանով կայ և կենդանութիւն է կրում Հայոց երկիրը, Հայերի խնամակալն է..., Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Անահտին իջեցրեց Հայոց տիկնութիւնից և տեղը բարձրացրեց Ս. Կոյս Աստուածածնին:

Այս բոլոր եկեղեցական տօները այժմ շարժական տօներ են, ուստի և ճշգութեամբ նոյն օրերին չեն կատարվում, բայց և այնպէս յիշեցնում են հին նաւասարդի տօները:

Ղ. Վ. Ալիշանեան:

22. Երկրագործութիւն։

Հացաբոյսերը մարդու գլխաւոր կերակուրն են։ Նոցա ծըլ-ղոտները գետնի վրայ բուսնում են շատ մօտ միմեանց, և նոքա ալիւրով լիք հասկեր ունին։ Սակայն ինչ ծանր աշխատանք է հարկաւոր, մինչև որ ցորենը մշակուի և նորա պտուղը մեզ համար յարմար կերակուր դառնայ։ Հողը պէտք է հերկուի, տափանուի, հասկը պէտք է հնձուի, կամնուի, ցորենի հա-տիկները պէտքէ թոզից և կճեպից մաքրուին։ Յետոյ ցորենը գնում է ջաղացը, որը այժմ արդէն մի արուեստական մեքե-նայի կազմութիւն ունի և ցորենը տրորում, աղում և ալիւր է դարձնում, իսկ յետոյ ալիւրը հացթուխի ձեռքով ջրով շա-ղախվում ու խմորվում է և ապա թխվում է, դառնում է հաց, նկանակ, գաթայ կամ նազուք։

Ո՞վ կարող է մտքումն անգամ անցկացնել, թէ ցորենը հում հում կարելի է ուտել։ Փորձենք այս և մենք կը տես-նենք, թէպէտ և կարելի է հում հում ուտել, սակայն շատ դանդաղութեամբ է ուտվում և նա այնպէս համեղ չէ, ինչ-պէս հացը կամ նազուքը։ Բայց և այնպէս մենք պէտք է ըն-դունենք, թէ ամենահին ժամանակներում ցորենի հատիկները հում հում ուտվում էին, գուցէ լոկ միայն փափկացրած, խան-ձած կամ եփած, և թէ աղացումն ու թխելը հետզհետէ հնարուեցաւ և կատարելագործուեցաւ։ Ինչ ասել կ'ուզէ, որ առաջին աղօրիքները շատ պարզ կազմութիւն ունէին, նոքա մէկ քարից էին բաղկացած, որ անշարժ էր, և նորա նման մէկ ուրիշ մէջ տեղը ծակ քարից, որ մի փայտէ կոթով պտըտ-վում էր։ Ցորենը թափվում էր ծակի մէջ, և ալիւրը քարերի ափերից դուրս էր շաղվում, երբ որ մէկը միւսի վրայ պտտվում էր։ Այս պարզագոյն աղօրիքը ձեռքի աղօրիք էր և նորա պտուտ տալը ստրուկի գործ էր։ Կամնելն էլ այսպէս պարզաձև էր։ Ցորենը գետնի վրայ փռվում էր և մարդկանց ու կենդա-

նիների ոտքով կամ կամնասայլով կոխոտվում։ Ս. Գրքումն ասած է, դու չպէտք է կապես կալումն աշխատող եզի դունչը։ Շատ տեղերում գաւազաններով են ծեծում ցորենի արմտիքը, մինչև անգամ մեծամեծ մեքենաներ են գործածում շուտ և մաքուր կամնելու համար։ Բայց մինչև որ մարդիկ չսովորէին ցորենը ցանել՝ այն ևս մեծ քանակութեամբ, նոքա չէին կարող հնա-րել կամնելու և աղալու գործիքները։ Եւ ի՞նչպէս սովորեցին նոքա ցորեն ցանելը։ Այն մարդիկ, որ հում արմտիք էին ու-տում, երևի այս անում էին սովից ստիպուած, երբ որ իրանց պակասում էր միս կամ հիւթալից պտուղ։ Եւ այս մարդիկը, որ իրանց կերակուրը շատ հեշտութեամբ որսով էին գտնում, միթէ կարող էին մտածել ցորեն ցանելու հնարքի մասին, որ ինչպէս մեր փորձերից գիտենք՝ մեծ նախատեսութիւն և աշ-խատութիւն է պահանջում և պէսպէս գործիքների կարօտ է։

Գիտնական մարդիկ ասում են, թէ երկրագործութիւնը նախ Ասիայի տաք դաշտավայրերումն է ծագել, որ մեծ գե-տերի յորդութիւններով կանոնաւոր կերպով ողողվում են, ուրեմն Հայաստանից ոչ հեռու. ապա նաև Եգիպտոսում, որ նոյնպէս տարեցտարի Նեղոսի միջնորդութեամբ ջրով ծածկվում է։ Ուր ջրի այսպիսի առատութիւն կայ, այն տեղ ի հարկէ հեշտ էր ցորեն ստանալը և շատ արուեստ ու հմտութիւն գործ դնել հարկաւոր չէր. բաւական էր որ, երբ յորդացած ջուրը յետ քաշուէր կամ շոգիանար, գետնի երեսին նստած տղմի վրայ ցորենի հատիկներ ցրուէին, և անշուշտ կարճ միջում խոնաւ ու ջերմ հողի վրայ կը տեսնէին առատաբոյս և արագ աճեցող հասած արտ, ուր և առատ հունձը քիչ աշխատող մշակի վարձը կը լինէր։ Այլ է ուրիշ երկրներում։ Մինչև որ այնպիսի երկիրները, որ ճահճային բոյսերով ծածկուած էին և ճահճային կենդանիների բոյն էին դառել,—չմշակուէին մար-դու ձեռքով և մնայուն ջրանցքերի միջնորդութեամբ այդ ճահիճները չչորանային՝ նոքա շատ անբնակ և սուկ սլէ տեղեր

պէտք է լինէին։ Եւ ի հարկէ նոցա առաջին բնակիչները յօժար կամօք չէին գաղթի այն տեղ, եթէ, ինչպէս հաւանական է՝ ուրիշներից հալածուած՝ բռնի չստիպուէին այն կողմերը քաշուել պատսպարան գտնելու համար։ Մենք պէտք է կարծենք, թէ դոքա մեծ դժուարութիւններ և չարչարանքներ կրեցին իրանց բնակութիւնը հաստատելու և սովամահից ազատուելու համար, մինչև որ կերակրի պակասութիւնը էլ զգալի չէր լինում այն ժամանակից, երբ որ մի հնարով իմացան, թէ վայրենի բուսած սննդարար արմտիքը աճեցնել և բազմացնել կարելի է։ Բայց մի անգամ կերակրի հոգսերից զերծ լինելով, այնուհետև պէտք է աշխատէին իրանց հաստատ բնակարանները ջրի հեղեղներից ազատ պահել և առհասարակ իրանց բնակութիւնը մէկ մէկու օգնութեամբ և ձեռնտուութեամբ բարեկարգել։ Ահա այսպէս բնութիւնն ինքը իր յաջող և անյաջող հանգամանքներով ներգործեց, որ հէնց այս աշխարհներում երկրագործութիւնը ծագեցաւ և այստեղ միմեանց խիտ բնակուած մարդիկ տեսակ տեսակ արուեստներ հնարեցին և կազմակերպած ընդարձակ պետութիւններ հիմնեցին։

Այս երկիրների ժողովրդից միւս ազգերն էլ սովորեցին երկրագործութիւնը, որ և շատ տեղերում տարածուեցաւ։ Եւ ի հարկէ ուրիշ երկիրներում երկրագործութիւնն աւելի դժար պարապմունք էր, որովհետև մի և նոյն յաջողակ պայմանները ամենայն տեղ չկային։ Միայն այս պէտք է գիտենալ, թէ ուր որ երկրագործ մարդիկ բնակութիւն էին հաստատում, այն տեղ էլ ծագում էին քաղաքներ ու թագաւորութիւններ։

Թէպէտ Ասիան է երկրագործութեան մայրը, այն տեղ երկրագործութիւնը շատ քիչ տեղերումն է ամփոփուած, այն ինչ ահագին տարածութիւններ կան, ուր այժմ՝ ինչպէս և հին ժամանակներում՝ միայն թափառական հովիւներ են կենում։ Իսկ Եւրոպայում ընդհակառակ շատ քիչ տեղեր կան, որ մէջը երկրագործութիւնը հաստատուած չլինի։

Այսպէս ուրեմն, եթէ մի հովտի մէջ ջրաղաց կամ մի բլրակի վրայ հողմաղաց է երևում, այս ոչ միայն գեղեցիկ տեսարան է մեր աչքի բերկրութեան համար, այլ և նշան է մեզ համար, թէ այդ երկիրը բարօրութեան մէջ է։

23. Հացաբոյս։

Հացաբոյսը Աստուծոյ մեծ շնորհքից մէկն է, և այն մարդը, որ առաջին անգամ հացաբոյսի մշակութիւնը հաստատեց, աւելի մեծ ներգործութիւն ունեցաւ աշխարհքիս վրայ, քան զօրեղագոյն իշխանները։—Մութ անտառները ոչնչացան, տեղը բռնեցին զուարթածիծաղ հասկալից արտերը. օդը փոխուեցաւ, մեծաւ մասամբ մեղմացաւ. հարաւային—բոյսերը այժմ փոքր ինչ հիւսիսումն էլ աճել կարող են. Ճահիճները չորացան. վայրենի և վնասակար կենդանիները այն կողմերը քաշուեցան, ուր աւելի ազնիւ բան էլ չէր բուսնում։ Եւ ինչո՞ւ։—Որպէս զի ալրապարունակ խոտերին տեղ տան։

Սակայն հացաբոյսերի մշակութեան հետևանքը միայն այն չեղաւ, որ աշխարհները և երկրի մասերը իրանց դէմքն ու կերպարանքը փոխեցին. աւելի մեծ փոփոխութիւն կրեց ինքը մարդը,—նա կապուեցաւ հաստատ բնակութեան մէջ։ Շրջմոլի և աստանդական կեանք է վարում որսորդը. նա ամենայն տեղ գտնում է անտառ, ջուր և պատսպարան, լինի այս վերջինը ճիւղերից շինած կամ քարաժայռերի տակ՝ մի և նոյն է նորա համար։ Սակաւապէտ է նա, ուստի և սակաւարուեստ է։ Վրանաբնակը իր հօտերով և խաշներով շարժվում է տեղից և ուրիշ կողմն է թափառում, եթէ արօտը պակասում է կամ եթէ տեղը էլ չի հաւանում։ Վրանաբնակի պէտքերն ու արուեստը աւելի պարզ են, քան որսորդինը։ Իսկ

երկրագործը պէտք է հաստատ մնայ այն գետնի վրայ, որ նա մշակել է, որ տեղից որ կերակուրը իր կենսական պէտքերը ստանում է, ապա թէ ոչ, ուրիշ տեղ քաշուելով, նա ամենայն տեղ նոր նոր դժուարութիւններ և ուշ վարձ կը ստանայ։ Նա շինում է մի հաստատ բնակարան, նորա բերքը բազմանում է, նա պէտք է այդ ուրիշ բաների փոխ է կամ ծախէ. նորա պէտքերը աւելի բազմաթիւ են, այսպէս ծագումն առուտուր, ձեռագործութիւն, արուեստներ, ուսում, քաղաքական կարգեր։ Երկրագործութեամբ է սկսվում մարդկութեան ամենայն տեսակ յառաջադիմութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը. ինչպէս որ նա հողը պատրաստեց և մշակեց մարմնի և ֆիզիքական կեանքի սննդեան համար, այնպէս էլ նա տարածեց բարեբարոյութեան և հոգևոր կեանքի առաջին սերմերը։

Մեզ յայտնի չէ, թէ մարդս իր քաղաքակրթութիւնը հացաբոյսի որ տեսակով սկսեց. բայց այսքան յայտնի է, որ առաջին քաղաքակիրթ ազգերին բոլորին էլ յայտնի էր ցորենը. միայն յայտնի չէ թէ դա առաջին անգամ ո՞ր տեղ մշակուեցաւ։

Մեր հացաբոյսերի հայրենիքը ճշդութեամբ յայտնի չէ։ Արժանահաւատ ճանապարհորդները վկայում են, թէ Միջագետքում Եփրատի ափերի մօտ վայրենի կերպով բուսնում են ցորեն, կարմրացորեն և գարի։ Եւրոպայում առհասարակ նոքա վայրի չեն բուսնում և ոչ էլ վայրենանում են, նոքա նման են ընտանի կենդանիներին, այսինքն ոչխարներին, շներին և այլն, որոնք նոյնպէս այլ ևս վայրի չեն երևում։ Նոքա կարծես տանու բոյսեր են քաղաքակիրթ մարդու համար, որ միայն նորա կշտին և նորա խնամակալ ձեռքով են աճում։

Մեր կողմերում և առհասարակ տաք երկիրներում բացի ցորենից՝ կորեկ, սիմինդր, կարմրացորեն, բրինձ էլ են ցանում, միւս տեսակները, այսինքն գարի, հաճար, վարսակ թէպէտ

մեզանում ցանում են, բայց աւելի նշանակութիւն ունին ցուրտ երկիրների համար. դոքա աւելի կարողանում են ցրտին դիմանալ, քան քնքոյշ ցորենը, ուստի հիւսիսում միայն այն վերջին տեսակներից են ցանում։

24. Նախապատրաստութիւն։

Ցափանց գետոյս, ո՛վ մանկունք, դարձէք այժմիկ ի դաշտորայս
Ի մէջ խոտոց ուռճացարդ ճեմ առէք դուք զուարճանալով.
Տեսէք զի՞ գեղ գալարօք և այլ բուսովք ամենազան
Զարդարեալ են գեղեցիկ երեսք դաշտաց Այրարատայ։
Աստանօր բուսանին արմատք բուսոց եղեգնասէր,
Ցոյց ազնիւ կարմիր որդան ծնանին որդունք մանրատեսակ,
Միայնում գաւառիս այս ձեր սեփհական արարչատուր՝
Պարգևեալ մականւոյն Հայոց զարդ ըզգեստուց ծիրանագոյն։
Տեսանէք և ըզբանջարս մատաղագոյն և մեղրահամ,
Զոր եկեալ երամ երամ գեղջուկ կուսանքըն դաշտասէր
Ժողովեալ կեր կազմէին շուտամարսիկ 'ւ առողջարար.
Սիրելի գոլ հիւանդին և ժուժկալող ոգւոյն ի պահս։
Անդէորդ երամակօք ցընծայր ի մարգս այս խոտաբուխ....
Այսօրիկ աւաղ, մանկունք, զարդիս և ոչ մի տեսանին,
Ոչ աղջկունք բանջարաքաղ, ոչ անդէուդք և երամակք.
Այդ բոլոր դաշտք ի սոցունց կան աւասիկ թափուրացեալ.
Նարօտեն ժողովրդի այդ քաղցրահամ դալար բանջարք
Եւ պատճարաց բերանւոյ պարարտարօտ մարգագետինքդ։
Դարձարուք ի դաշտաց և յարտորայս Այրարատու,
Ցորս յաւէտ բերկրէր ի սիրտ յարդիւնս արդար հողավաստակն։
Ցայդ անդեայս բեղմնաբեր մինչ արկանէր մըշակն ըզսերմն
Ցուսալից էր ընդ միոյն զհարիւրաւորըն ժողովել.
Ափսո՛ս այդպէս այժմիկ խոպանացեալ կան բնաւին,
Հասկաթուռ ընդ ցորենոյն փուշք մոլախոտք են արդ բուսեալ։
Ցայս երկիր պարարտահող ոչ եղնամոլք ձըգեն զարօր,
Ոչ ի հերկ սերմանահան զբուռըն ընու յուսով ի ցան,
Ոչ հընձողք զգերանդին առեալ ուրախ գան յանդաստան,

Եւ ոչ սայլքն որպէս բարձեալ գընան ճռընչելով,
Կամ օրանք ի կալատեղս դէզ հարկանին լեռնահանգէտ,
Կամ առօք ցորենոյն թեղ շեղջակուտի բլրատեսակ
Ժողովեալ ի շտեմարան ցընծայ մըշակն ի ձմերայն,
Եւ զի հունձք և հողագործք յերկրէս յուռթի պակասեցան,
Որ չունէր թիզ մի տեղի բընաւ երբեմն անմշակեալ,
Այսօր համայն իւր գետին կայ կորդացեալ և անարօր.
Զի կորոյս Հայոց աշխարհ զմեծ Արտաշէսն մշակող:

Խրիմեան Հայրիկ:

III. ՈՐՍՈՐԴ:

1. Որսորդի երգ:

Սար ու ձոր չափում
Առաւօտը վաղ՝
Նետ ու աղեղ ձեռին՝
Որսորդը անվախ:

Արծիւը օդի մէջ
Թագաւորում է,—
Սար ու ձորի մէջ
Որսորդն իշխում է:

Մինչև ուր հասնում է
Նորա նետը սուր՝
Բոլորը նորանն է—
Գազան, թեւաւոր:

Թարգ. Բարխուդարեանցի:

2. Որսի հանդէս:

Առաւօտեան, այն ինչ լոյսն սկսում էր ծագել, դուրս գալով իմ բնակարանից՝ մեծ բազմութիւն մարդկանց տեսայ, որ քաղաքից գնում էին. և ինձ շատ հիացնում էր, ոչ միայն նոցա միաբանական գնացքը, այլ և մասնակցող խմբերի գեղե-

ցիկ կազմութիւնը, մանաւանդ ձիականների և հետևակներ իր զարդն ու կարգը: Նոցանից ոմանք տիգաւոր և սուինաւոր էին, և ոմանք աղեղնաւոր. կային և խմբեր, որոնցից կէսքը բարձած ունէին թակարդներ և ցանցեր, իսկ միւսները բազմաթիւ շներ էին տանում կապերից բռնած. գնալու ժամանակ ամենքը կարծես մի տեսակ ուրախութիւն էին զգում և յարմարական ձևով առաջ ընթանալով՝ խորին խաղաղութիւն էին պահպանում: Նոքա գնում էին այնպէս, ինչպէս որ նոցա գլխաւորը առաջնորդում էր, և մեծ պատրաստութեամբ վերջապէս հասան մի անտառախիտ և ծառազարդ տեղ, ուր որսի կենդանիների բոյներ շատ կային՝ իւրաքանչիւրը մի ապահով տեղում դադարած: Նոցա չորս կողմը գումարուեցան որսորդների խմբերը և այլ ևս հեռու չգնացին: Առաջին նուագին բոլորեքեանք լռութիւն պահելով այնքան ձայն չհանեցին, մինչև որ թակարդներով, շների խմբերով և այլ պէսպէս հնարներով պաշարեցին տեղը, որսի առաջ բոլոր ճանապարհները փակելու համար: Ապա այս բոլոր նախազգուշութիւնների վրայ վստահանալով, բոլորեքեանք միասին յանկարծօրէն այնպէս աղաղակ հանեցին, գոչելով օդը թնդացրին, որ մինչև անգամ գետնի տակից, իրանց որջերից կենդանիները սարսափած դուրս վազեցին, և շփոթուած սկսան իսկոյն փախչել, և ցրուելով թախ կացան և աներևութացան այս այն կողմը խիտ անտառի մէջ. Իսկ որսորդները վազում էին դէպի անասունների ապաստանած տեղերը, յարձակելով նոցա ետևից շների խմբերը: Հալածուած կենդանիները հնարք գտնելուն պէս՝ կրկին իրանց գարաններից դուրս էին ընկնում և այնպիսի արագութեամբ փախչում էին, որ կարծես թէ էլ ետևներից հասնելը անկարելի էր: Իսկ նոքա ամենքը այս տեսնելով՝ շտապում էին միասին չորս կողմից վրայ տալով՝ իրանց քաջութիւնը ցոյց տալու, ով որքան որ կարող էր. և մանաւանդ աշխատում էին կարողութիւններից էլ վեր իրանց արագութիւնը աւելացնել: Եւ նոցա

մէկ մէկից աւելի դերազանցելը տեսնելով, այնքան հիացած ափշած էի, որ չէի կարող այնքան քաջագործութիւնների հանդէսը մանր դիտել։ Ես տեսնում էի միայն, թէ ինչպէս ձիանքը մարտիկներիցն առաջ էին վազում, շները ձիերից, իսկ նետերը սրանց երկուսիցն էլ արագ սլանում։ Վերջապէս աղեղն յաղթանակեց՝ վայր ձգելով ու սատկացնելով երէների անբաւ բազմութիւնը. իսկ շատերին չարաչար վիրաւորելով և շատերին էլ վերջին հնարներով թուլացնելով՝ գրեթէ իսպառ սպառեցին որսորդները։ Բայց շատ քիչ մնացածներն ևս գնում ու յանկարծակի ցանցերի մէջն էին ընկնում, իսկ եթէ այդ տեղիցն էլ ազատուէին՝ բռնվում էին թակարդների մէջ՝ բոլորովին անզերծանելի մնալով։

Եւ երբ որ բոլոր որսը բռնուեցաւ՝ ահա սկսուեցաւ որսորդական գործի հանդէսն ևս զուարճալի խնդութեամբ։ Հանդիսականները մէկտեղ ժողովուելով՝ յաղթող քաջութեան պար պարեցին, նուագաւոր ձայնով երգեցին, իսկ ապա բաժանեցին որսը իրար մէջ ամենայն արդարութեամբ։ Ահա այսպէս Աստծուն ևս գոհութիւն տալով՝ ուրախ ուրախ դարձան տուն, ոչ թէ այն պատճառով որ աւար էին բերում, այլ որ ամենայն կողմից գովութեան յաղթանակ էին երգում իրանց հետ։

Մովսէս Խորենացի։

3. Արտաւազդ։

Հայոց թագաւոր Արտաշիսի մահին ժողովրդեան մեծ մասը ինքն իրան նահատակեց, որովհետև նորան սիրում էին, և այդպէս էր Հայոց սովորութիւնը իրանց տէր թագաւորի մահուան ժամանակ։ Հանգուցեալի որդին, Արտաւազդը, իր հպատակների այս սարսափելի կոտորածքը և մահը տեսնելով՝ նախանձե-

լով կանչեց մեռած հօր քամակից. «Երբ որ դու գնացիր և բոլոր երկիրը քեզ հետ տարար, ես ի՞նչպէս թագաւորեմ աւերակներին»։ Բարկացաւ հանգուցեալը, նորա ուրուականը գըլուխը շարժեց և վրէժխնդրութեամբ անիծեց Արտաւազդին. «Որս գնալու ժամանակ թող բռնեն Քաջերը և տանեն քեզ Մասիս սարի վրայ, այնտեղ մնաս միշտ և երբէք լոյս չտեսնես»։

Արտաւազդը մանկութիւնից սովոր էր կատաղի կեանքին, և աւանդութեամբ ասում են, իբրև թէ վիշապները նորան կախարդել էին։ Նա մի օր որսի էր գնացել և ձիու վրայ նըստած վարազների ետևից վազելով՝ խոր վհի մէջ ընկաւ։ Եւ որովհետև դա ժողովրդեան ատելի էր, դորա անակնկալ կորուստը այնպէս մեկնեցին, իբր թէ հօր անէծքը որդու վրայ կատարուեցաւ, թէ Մասեաց քաջերը հասան, բռնեցին և երկաթի շղթաներով կապկպելով՝ մի այրի մէջ փակեցին նորան։ Միայն նորա երկու հաւատարիմ շները չուզեցան նորանից բաժանուել, այլ անդադար կրծում են նորա շղթաները, որ նա ազատուի և վախճան տայ աշխարհին, որը նա սաստիկ ատում է, բայց դարբինների երկաթ ծեծելու ձայներից դարձեալ զօրանում են շղթայքը։ Ահա այդ պատճառով մինչև այսօր մեր դարբինները Աւագ ուրբաթ օրը ժամից յետոյ՝ գնում են դարբնանոց և սալի վրայ մի քանի անգամ մուրճը ծեծում են, որ ա ն ի ծ ե ա լ ժ ա ռ ա ն գ ը լոյս չտեսնէ։

Ազգային առասպել։

4. Բազէ։

Մի Գերմանացի ճանապարհորդ Հայաստանի մէջ ման գալով շատ զուարճանում էր, երբ որ տեսնում էր ազնիւ բազէ, որն որ արծաթի գաւազանի վրայ կացած՝ սուր ու դիտող աչքերով նայում էր։ Մի օր, ասում է նա, բազէով որսորդու-

թեան տեսարանին ներկայ գտնուեցայ, թէ և նոյն անգամին բազէն այնչափ քաջութիւններ չարեց, որովհետև այս թռչունները օր և ժամ ունին, երբեմն էլ թոյլ, ծոյլ և անյօժար կենում մնում են, և նոյն իսկ պարապտ լորամարգի տեսքը նոցա արիւնռուշտ բարքը չէ զարթուցանում։ Իսկ երբեմն էլ ազատութիւնը յիշելով, թռչում և փախչում են, բայց շատ անգամ վերստին բռնվում են։ Որսորդը բազէն արձակեց մի կաքաւի վրայ. խեղճ կաքաւը տեսնելով որ թռչելու մէջ իր սոսկալի թշնամու հետ չպէտք է կարողանայ մրցել, յանկարծակի իջաւ, որ թփերի մէջ պահուի. բայց բազէական աչքերից չըկարողացաւ փախչել։ Քիչ ժամանակից յետոյ նորա սուր մագիլների և կտուցի տակ արիւնլուայ եղած մեռած էր։ Տէրը երկրորդ անգամ ուրիշ թռչունների խմբի վրայ ուղարկեց, բայց նա բոլորովին հակառակ կողմը փախաւ և յետոյ իջաւ գետինը, և եթէ մօտ կանգնած ձիաւորները բոլոր ուժով չըվազէին և չբռնէին նորան, գուցէ բոլորովին անյայտանար։

Բազէով որսորդութիւնը առաջ շատ ծախքերով կատարվում էր, իսկ այժմ աւելի համեստ կերպով, բայց դեռ մեծ ու պզտիկ գլխաւոր զբօսանքներից մէկն է։ Աշնան և գարնան երբ որ բազէները ճամբորդ թռչունների ետևից ընկնում են, տեղի բնակիչները վարմ (որս բռնելու գործիք) են ձգում, մէջը կապում են փասեան կամ լորամարգ կամ կաքաւ և կամ այնպիսի թռչուն, որի վրայ բազէն յօժարութեամբ յարձակվում է։ Իրանք չուանները բռնած պահում են, և բազէն վարմի մէջ գալուն մտնելուն պէս՝ չուանը քաշում են և բազէն մնում է վարմի մէջ։ Յետոյ սկսում են կրթել. նայում են, որ բազէն սևաչեայ չլինի, որովհետև, ինչպէս տեղացիք ասում են, նոքա այնպէս սրատես չեն, ուստի և միայն խարտեշ աչքերով բազէները որսորդութեան յարմար են դատվում։ Այս ընտրութիւնը անելուց յետոյ, բազէի աչքերի կոպերը մածուցիկ նիւթով իրարու կպցնում են, և կամ աւելի յաճախ՝ մէկ երկու

անգամ ասեղ անցնելով իրարու հետ կարում են, և երեք օր այդպէս թողնում են, և ասում են, որ այս կերպով բազէն ընտանենում է կամ իր վայրենութիւնը մոռանում է. վերջապէս աղանդ (զրավանդ) խոտի եփածքովը լուանում են, որպէս զի վրայի տիզերն ու ոջիլները սատակեն։ Բայց բազէն պիտանի անելու համար գլխաւոր պայմանն այն է, որ նորան քիչ ուտելիք տան։ Ոտներին շղթայ, այսինքն երկաթէ օղակներ են անցնում և կաշիով կապում են մէկ երկաթէ ձողի վրայ, որ գետնի մէջ խրուած է։ Այս անելուց յետոյ բազէվարժը կենդանու աչքերը բաց է անում, և ձողի վրայ երկայն չուան կապելով՝ բազէն ծառի վրայ թռցնում է, և ղայ-իւ, ղայ-իւ բղաւելով՝ նորան կանչում է իր ձեռքին ունեցած հաւի վրայ և իջեցնում է։ Վերջապէս ձեռքը մսի կտոր է առնում, և շարժելով բազէին հրաւիրում է և այդպէս վարժեցնում է նորան, որ գայ և բազէակալի ձեռքի վրայ նստէ. յետոյ փորձում են և վարժեցնում են նաև առանց մսի։

Երբ որ բազէն կատարեալ կրթվում է, նորան սկսում են որսորդութեան գործ ածել. բայց որսից առաջ պէտք է որ անօթի մնայ։ Բազէակիրը կաշու հաստ ձեռնոց է հագնում և բազէն առնում է ձեռքին։ Բազէով որսորդութիւն անողները հասարակօրէն ձիով թփուտ և մացառուտ տեղեր գնում են, իրանց հետը մի խումբ թազի շուն առնելով. ամեն մէկ շան վրայ թաղիք կապուած, որ փշերու մէջ անցնելու ժամանակ չվնասուին։ Որսորդները շարունակ շներին գրգռում են, որ թռչունների տեղը գտնեն, և անօթի բազէն միօրինակ չորս կողմը նայում է։ Հէնց որ մի թռչուն է երևում, որսորդը բազէն արձակում է. որը կամ անմիջապէս թռչունը բռնում է, կամ անդադար նորա ետևից ընկնում է, մինչև որ խեղճ թռչունը մի թփի մէջ գնայ պահուի, բազէն էլ իջնում է և նոյն թփի վրայ նստում է։ Շները վեր են կենում և թռչունները նորից դուրս են հանում, եթէ բազէն յարձակուի և բռնէ, վար-

ձատրութեան համար՝ որսի ուղեղն ու աչքերը ստանում է։ Բայց բազէի բռնած Թռչունը ամբողջ և անարատ չի մնում, որովհետև նորան շատ է չարչարում։ Թռչունը բռնելուց յետոյ միշտ բազէի և որսական շների մէջ սատրկռւիւը է բացւում, երբեմն բազէն շատ է կատաղում, այն ժամանակ բազէա-կիրը մի մսի կտոր շարժեցնելով՝ սկսում է ղայ-լու բղաւել և կանչել նորան։ Եթէ բազէն քաջակիրթ է, նաև մէկ վերստ հեռու տեղից դառնում և բազէկալի ձեռքի վրայ կանգնում է։

Վ. ափներ։

5. Որբ կաքաւու։

Նստեալ կայր ու լայր կաքաւիկն
Ի վերայ քարին. ա՜յ հաւեր.
Ու գանգատ կանէր ձագերուն.
Թռչունք, ա՜յ հաւեր։

Ի բարձր լերունք ելայ,
Ի կանաչ մարգեր նայեցայ.
Թռչունք, ա՜յ հաւեր։
Իջի որոգայթ ընկայ
Ի վարմին մէջ ի ծովակին.
Թռչունք, ա՜յ հաւեր։
Եկին զիս ի վեր առին,
Զահարեկ սուրբն ցրցուցին,
Զայս իմ կարկճուն վզիկս
Ցականջէ ականջ զննեցին.
Զայս իմ կարմրուկ արիւնս
Ի գետին ի վար վաթեցին.
Զայս իմ կարմրրած կլտնուցս

Կըրակին կածը հասուցին.
Զայս իմ մանտրուքայլ ոտկունքս
Ի ծընկացս ի վար կտրեցին.
Զայս իմ գունգգուն փետուրս
Մէկն ՚ի սար աբին մէկն ի ձոր.
Զայն որ ի սարն էր ընկեր
Զայն իջեր քամուկն ու տարեր,
Զայն որ ի ձորն էր ընկեր
Զայն ելեր հեղեղն ու տարեր։
Եւ սուրբ Գրիգորի նման
Զիս ի խոր վիրապն իջուցին.
Եկին զիս ի վեր առին
Մէճլիս հաւասարացուցին.
Եւ սուրբ Յակոբայ նման
Մասըն մասըն կըտրտեցին.
Զլաւաշն ինձ պատանք դըրին
Ու կարմիր գինով զիս Թաղեցին։
Ես ձայն զնրեմեայն ածի
Նախահօրն ու մօրն Եւայի։

Ժողովրդական երգ։

6. Հարսանիքի արարողութիւն։

Տղէքն իրանց սրտի ուզած մի եալլի խաղացին։ Հէնց են Թռչում, որ կասես ոտները գետինը չի առնում։ Ընչանք եալլու պրծնիլը էլ բարեկամների տանիցը մի մին հաւ էկաւ։ Եալլին որ վերջացրին, զուռնաչին էս հաւերը մի մին ձեռն առաւ ու բարձրացնելով կանչեց. «Թագաւորի մակարներ», քոմմա ձէն տուին. «Հրամէ՛»։—Աստուած ձեզ բարի կամք, ասաց զուռ-

նաչլին, չէն կենայ խնչախպէրը, էս օրս իրան ըլլի, Աստուած իր կեանքը երկար անի, որ բերել ա մեր Թագաւորին մի լաւ հորս, մի լաւ խալաթ, մի լաւ խոնչայ (թէև մի հաւից սաւաՀի ոչինչ չկայ), տունը չէ՞ն, չէ՞ն կենայ։—Մէկել հաւերն էլ ըսենց անում անում կանչեց, զուռնէն ածեց։ Եկան տան երթկի վրայ թուրը դնեցը հանեցին ու դնի հետ խաչաձև դրին. Թագաւորը էս թրի վրայ երեք հետ ծունր դրեց ու թուրը համբուրեց, աղօթք արուց Աստծուն, որ էն խաչի միջնորդութիւնովը իր թուրը կտրուկ անի ու վեր կացաւ։ Բաց թուրը վեր կալան երկու մարդ՝ երթկի վրայ բռնեցին. յառաջ մի մենծ աքլոր Թագաւորը հորս տուուց, աքլորի շլինքը թռցրուց թրի վրայ ու քցեց երթկովը ներքև, յետոյ խաչախպէրը, յետոյ մէկն էլ, համա չէ թէ թրի վրայ, մի մարդ բռնեց ու աքլորի շլինքը մատով թռցրուց, քցեց ներքև. յետոյ ամեն չպսակուածները իրանց տանիցն եկած հորսը տուեին ու ներքև ածեցին, որ ովեն իրիկունս հորսի միս ուտեն։ Էս որսի սովորութիւնը հարսանեաց ժամանակ՝ նախնի ժամանակներից մնացել է։

Գ. Ռ. Օշանց.

---

7. Քաջ որսկաններ։

Երկու գեղցիք, հալալ ախպօր նման,
Թուր ու թուանք կապած սար ու ձոր ընկան,
Որ իրանց համար որս անեն բերեն,
Իրանց օլլուշաղն էնդով կերակրեն։
Հէնց մտան մէշէն, մէկ ծառի վրայ
Տեսան, որ մէկ չաղ չալ աղաւնի կայ։
Ընկերի մէկը միւսին ասեց.
«Տեղս կաց, գընամ, տանիցըն աղ բերեմ,

Հլէ՛ էս աչալթին, ես քը մատաղ եմ,
Աստա՛յ, մեր տղայ, մեր բաղդը բանեց,
Շուտով հետ կը գամ, էս թեւաւորին
Լաւ աչքը բռնի, մնայ էս ծառին։
Մէկ քաբաբ անենք, ուտենք լաւ քաբաթ։
Հիմի գնում եմ, դու գիտես լաւ վատ»։
Նա ուշացաւ միւսն էլ չհամբերեց,
Տրեխը հանեց, մոքումը դրեց,
Որ ծառը վեր ըլլի ու ձեռով բռնի։
Անմիտ որսկանը դեռ կխաճամբի,
Աղաւնին թռաւ, գնաց իր քէֆին։
Գեղցու աչքը բաց մնաց, հոգին
Էլ չէր համբերեց, ասեց բարկացած.
«Տօ՛ չառլամիշ ղուշ, դու որ քու հունարն
Բանեցնիլ գիտես, ե՛ս եմ հլէ՞ նաչա՞րն։
Որ դու էտ պստիկ տեղովդ կը թռչիս,
Ձեռս ո՞վ է բռնել, որ ղօլէս փախչիս»։—
Ասեց ու գը՞լխկ—ծառի ծէրիցը
Էնպէս դրըմփաց, ու իր ջանիցը
Ձեռք վերցնիլն ու հոգին տալը մէկ էլաւ,
Ու զուռնայ մէյդն էնտեղ ձգուեցաւ։
Ինչպէս պատահեց, աղաւնու թևիցն
Մէկ բմբուլ էկաւ ընկաւ վերևիցն
Գեղցու բերանն, որ ընկերն եկաւ,
Իշտահը գլած՝ մօտին կանգնեցաւ։
«Աստա՝ քու փորը խոզի թափան է՞ր,
Ի՞նչ էիր ճաքում, ու էտ խեղճն անտէր
Դշլին սա՛ղ սա՛ղ ես դու փորդ քաշել.
Գլխիդ խառով ըլի իշտահդ, փորդ էլ»։
Ասեց. ընկերին տեղն ու տեղ թողաց,
Քամի կուլ տալով իր բանը գնաց։

Աստուած ողորմի գեղլցու հոգուն,
Էն որսն, ընկերն ո՛չ ես տեսնիմ, ո՛չ դուն։

Աբովեան։

8. Որսի սէրը։

Մի որսորդ սարի վրայ ելաւ և մի այնպիսի բարձր ցցի հասաւ, ուր իր օրումը չէր հասել։ Յանկարծ իր առաջին տեսաւ մի տգեղ Թզուկ, որ բարկութեամբ ասաց. «Դու ի՞նչպէս ես համարձակում այսքան ժամանակ իմ սիրուն այծեամներին կոտորել և իմ երամը օրըստօրէ պակասացնել։ Դէ՛, պատրաստուի՛ր, դու պէտք է քո հոգին տաս»։ Սարսափեց որսորդը և հազիւ թէ սարի ցցից չգլորուեցաւ անդունդը. բայց փոքր ինչ սիրտը պնդացրեց և խնդրեց Թզուկից ողորմութիւն, հաւատացնելով, թէ ինքը այծեամների տիրոջը մինչև այսօր բնաւ չէր ճանաչում։ Թզուկն ասաց. «Լաւ, բայց այլ ևս այս կողմերը չերևաս։ Ես քեզ խոստանում եմ, որ դու ամենայն կիրակի առաւօտեան քո խրճթի առջև մի մորթած այծեամն կը գտնես. բայց վա՜յ քեզ, եթէ միւսներին ձեռք տաս և չըխնայես»։

Թզուկն անյայտացաւ, իսկ որսորդը իր մտքի մէջ խորասուզուած դարձաւ տուն։ Այս օրուանից յետոյ իր վարած հանգիստ խաղաղ կեանքը նորան չէր զուարճացնում։ Եօթնեորդ օրը առաւօտեան մի գերացած այծեամն կախ էր ընկած ծառի ճիւղի վրայ իր խրճթի առաջ, որ և կերաւ նա մեծ ախորժանօք։ Միւս շաբաթն էլ այսպէս։ Վերջապէս վհատեցաւ որսորդը իր ծուլութիւնից. նա ուզեց աւելի սիրով անձամբ որսալ այծեամները, մինչև անգամ ամենայն տեսակ փորձանք յանձն առնելով, քան թէ ուրիշի ձեռքով կերակրուիլ։

Բարձրացաւ սարի վրայ, շուտով նկատեց մի այծեամն և սկսեց զէնքը քաշել։ Եւ երբ որ չորս կողմը նայելով Թզուկին ոչ մէկ տեղ չնկատեց, ուզեց հրացանը արձակել, բայց Թզուկը մտաւ նորա ոտի տակ և բռնեց նորա ոտի կոճակը, ցած քաշեց նորան և հազար կտոր արեց, ջախջախեց անդնդի սեպացած ժայռերի վրայ։

9. Եղնիկի որսը։

Եղնիկի որսը բախտի խաղ է. և ով որ այդ բանով զբաղվում է, նա հեշտհեշտ ստանում է այն բոլոր յատկութիւնները, բարքն ու սովորութիւնը, ինչ որ ունի ամենայն խաղացող։ Եթէ որսողը մի քանի ժամանակ շարունակ յաջողութեամբ եղնիկներ է գետինը ձգում, նա այսպէս հեշտ ձեռք բերած ստացուածքը այնպէս շուտ շռայլում է, ինչպէս որ շուտ տիրացաւ, որովհետև նա յոյս ունի, թէ բախտը ապագայում ևս նորան կը յաջողի։ Բայց եթէ այս յոյսը ի զերև է ելանում, նորա զօրութիւնները սպառում են և սարսափելի յուսահատութիւնը սկսում է նորան ընկճել. բայց և այնպէս նորա զգուշութիւնը չի աւելանում, որովհետև նա, որպէս և ամենայն մարդ, որ երբեմն մի անգամից առատութեամբ վաստակում է, իսկ երբեմն բոլորովին զուրկ է մնում մի չնչին վարձից անգամ,—շատ սակաւ է մտածում անտեսութիւն անել, այլ միշտ այն յուսով է ապրում, թէ իր բարի հրեշտակը մի օր դարձեալ կը ժպտէ նորան և կ՚օգնէ։

Անհաւատալի բաներ են պատմում եղնիկ որսող որսորդների արիական համարձակութեան մասին, բայց և այնպէս բոլորը ճշմարիտ է։ Ահա մի որսորդ վազում է սիգաքայլ և արագավազ եղնիկի ետևից մի այնպիսի լեռան լանջով, որ մի քանի հազար ոտնաչափ գրեթէ ուղղահայեաց զառիվերու-

թեամբ ամբառնում է և գլխի կատարին ունի միայն մի քանի դուրս ցցուած սուր քարեր, ուր կարծես հազիւ կը համարձակուի թռչունն անգամ նստել, ևս առաւել մարդ չի կարողանայ կանգնել։ Տաքացած որսորդը վերջապէս այնքան բարձր գնաց, որ էլ ո՛չ առաջ և ո՛չ յետ քաշուել չի կարող և այն սուր քարից ուր նա մի նուագ կանգնել յանդգնեցաւ, սայթաքեցաւ և ներքև սահեց։ Այս սայթաքած քայլը անշուշտ նորա կեանքին վերջ պէտք է դնէր, եթէ բարեբախտապէս մէկ ձեռքով պինդ չբռնէր ժայռի ծայրը։ Այստեղ կախ ընկաւ նա սարսափելի անդնդի առաջ բոլորովին անյոյս՝ թէ որևիցէ մարդ օգնութեան ձեռք կարող է կարկառել նորան։ Նորա ընկերները այս նշմարելով և իրանց անձեռնհասութիւնը տեսնելով՝ վկայ պէտք է լինէին նորա անդառնալի կորստեան։ Բայց նա դեռ օգնութեան ապաւինելով՝ ամենայն խոհեմ միջոց փորձեց, որ վտանգից ազատուի։ Նա իր ոտը աջուձախ տարուբերելով այնքան ճօճեց, մինչև որ ձեռքերով փոքր ինչ վեր մագլցեց՝ ապա հաստատ հաւասարակշռութիւն պահպանելով՝ վերջապէս վտանգաւոր տեղից ապահովութեամբ, հաստատութեամբ և զգուշութեամբ սահեց և իջաւ։

Որսորդները իրանց ճարպիկութեամբ և բախտի բերմամբ շարունակաբար զանազան փորձանքներից ազատուելով՝ երբեմն այնքան վստահութիւն են ստանում, որ նոքա այնպիսի վտանգաւոր փորձանքների մէջ ևս գլխապատառ ընկնում են, ուր վերջապէս մահ և կորուստ են գտնում։ Երկու որսորդ մի առաւօտ այնպիսի տեղ բարձրացան, որի միակ ապահով ոտնաճանապարհը սառուցով պատած սահուն էր դառել։ Նոքա վերջապէս հասան զառիվայր նուրբ շաւիղը, որի մի կողմը անելանելի քարափի պատն էր ցցուած, միւս կողմը բաց էր մի ամեհի վիհ։ Այս շաւղով բախտախնդիրներից մէկը սահեց և անդառնալի ընկաւ խոր փոսի մէջ։ Դժբախտը այնպէս ջարդուեցաւ սառցի բազմաթիւ սուր սուր ցցերի վրայ, որ նորա

դիակի վրայ մարդու կերպարանք էլ չէր երևում։ Գլուխը մահու տուած մի քանի յանդուգն մարդիկ այս ակնյայտնի վտանգը արհամարհելով իջան փոսը և այն զարհուրելի խորքից հանեցին թշուառի դիակը. և ի՞նչ էր նոցա վարձը — մի ճաշ, որ դժբախտի հայրը իր որդու դիակը գտնողներին պատրաստեց, այդ վաստակաւորներին կազդուրելու համար։

Սիփանայ սարը այդպիսի բաներ շատ է տեսել, որի համար և շատ երգեր են ասվում։

10. Որսորդի երգ։

Թնդում են լեռները, շաւիղը դողում,
Միայն քաջ որսորդի սիրտը չէ դողում,
Համարձակ քայլում է
Սառած դաշտերի վրայ,
Ուր չէ ծաղկում գարունը,
Կանաչ թուփ չը կայ.
Եւ նորա ոտների տակ ծովանման մէգը
Ծածկում է նորանից գիւղ ու քաղաքը։
Ամպերի ճեղքուածքից
Հազիւ է տեսնում,
Ինչպէս խոր ձորի մէջ
Դաշտը կանաչում։

Թարգ. Բարխուդարեանցի։

11. Մի գիշատիչ կենդանի անտառի մէջ ձմեռուայ ժամանակ։

Հեռու խոր անտառի մէջ շինած է անտառապետի խրճիթը։ Մի դազաչափ ձիւնը ամբողջ աշխարհքի երեսը ծած-

կել է. անտառապետը միայն մի նեղ ոտի ճանապարհ է բաց արել՝ կոխոտելով իր դռնից: Բայց սպիտակ սփռոցի վրայ ուրիշ հետքեր էլ են երևում, որոնց ձևերից հաւաստեօք երևում է, թէ այդ դրոշմել են զանազան կենդանիները իրանց ոտներով:

Գիշերուայ պահին, երբ երեսը բաց լրացած լուսինը անվրդով երևում է անտառի ծառերի միջից և արծաթէ գետնի վրայ միայն վայ կանչող բուերի ստուերն է նկարագրում, այն ժամանակ կարիքը ստիպում է մի քանի սոված կենդանիներին մօտենալ անտառաբնակի մեկուսի կացած տանը: Այսպէս օրինակ աղուէսը իր կարմիր մուշտակով առաջ առաջ սողում է՝ աչքերն ամենայն ուշադրութեամբ բոլորի շուրջը դարձնելով: Նա գիտէ որ բաղի մէջ հաւեր և երթկի գլխին աղաւնիներ կան, և երկուսի ախորժակով էլ նորա բերանի ջուրը վազում է: Ամեն կողմից պտտում է նա խաղաղ բնակարանի շուրջը, բայց ոչ մէկ տեղ մի բաց տեղ չի գտնում, որ կարողանայ փառաւորապէս մէջը մտնել, այն ինչ տարաբախտաբար շներն էլ նորա հոտը առան: Սոքա գիշերուայ ցրտին գլուխը բարձրացրած՝ սկսում են ակամայ և առանց դադարելու վնգվնգալով և կլսաձայն հաչել և մեր աղուէս պարոնը պէտք է սուս ու փուս դատարկ հեռանայ, ինչպէս էլ որ եկել էր: Բայց ի՞նչ անէ նա իր սովը յագեցնելու համար: Այս ձմեռուայ ժամանակին խաղող և կեռաս էլ չկան, թռչունները բուն չունին երկրի վրայ, իսկ մկները վաղուց հանգստանում են ձիւնի տակ խոր տեղերում: Մնում է միայն որ ճագար որսայ, ուստի և գնում է այն բլրակի կողմը, որի չորս կողմը ծառեր չկան և ուր բազմաթիւ ճագարներ են բնակվում: Խորամանկութեամբ քննում է ոտի թարմ հետքերի ձևը և վաղ առաւօտ թփի տակ դարան է մտնում: Եթէ իր մօտովը մի կենդանի անցնէ, իսկոյն նորա բնակարանի ճանապարհը կտրում է և քշում է դաշտը, որ անպատճառ գերի անէ նորան:

Բայց անտառապետն էլ սիրում է ճագարին և վաղուց

ձանձրացել է նորա թշնամուց, ուստի և ասում է. «Ի՞նչպէս բռնեմ այս աղուէսին»: Տնից առնում է մի թակարդ, մորթում է մի կատու և նորանից հիանալի և անուշաբոյր խորոված է շինում: Թակարդը ձիւնի տակ խոր փոսի մէջ է դնում, իսկ վրէն պինդ կապում է ամենից համեղ թիքէն. Մնացած կտորները մի քանի հեռաւորութեամբ ցիրուցան դարսում է քաղցր ճաշի հրաւիրելու համար: Աղուէս եղբայրը խորովածի պատուական հոտն առնում է և աչքերը ջուր կտրած թոնթորելով առաջ է գալիս, բայց այս խորամանկը շատ լաւ հասկանում է, որ կատուի խորովածը դաշտի վրայ չի բուսնում, ուստի և վերին աստիճանի զգոյշ է: Առաջ ճաշակում է մանր փշրանքները և կարգով վերջապէս հասնում է ամենից մեծ ամենից համեղ կտորին: Դրախտի հոտը նորա քթի մէջ մտնելով՝ գրաւում է նորան,—բայց նա վստահ չէ այդ համադամ կերակուրի վրայ, նա չէ ուզում որևիցէ փորձանքի մէջ ընկնել. ուստի մեծ և հեռաւոր շրջաններով պտտում է այն գայթակղեցուցիչ տեղի չորս կողմը և միշտ աչքերը անհամբերութեամբ այն կողմն է թարթում: Ահա հետզհետէ նպատակին մերձենում է—ահա այժմ մի պահ փորի վրայ պարկեց, որպէս զի իր մեկնած թաթով միսը բռնէ, և քաշէ բերանը. ահա քիչ էլ առաջ է քսվում, և վերջապէս ուզում է մէկ ոստիւն անել՝ հասնել և թիքին տիրել, ապա և փախչել այն տեղից: Բայց աւա՜ղ, դաւաճան թակարդը արձակուեցաւ և բռնեց նորա վիզը պինդ,—իսկ նա որքան էլ մտածեց, փորձեց, գլխին վա՜յ տուեց—ոչինչ փրկութիւն չը գտաւ. պէտք է համբերէ, մինչև որ անտառապետը գայ, այս նենգ աղուէսին սպանէ և քերթէ նորա փափուկ մորթը:

12. Նախապատրաստութիւն:

Այլ զի՞ քեզ ա՛յ ողբերգու գգոցունց ողբալ թողեալ զմեծն.
Ըզլերինս Հայոց թափուր յորսականաց տեսանես դու,

Այն չէ քեզ ցաւ և կսկիծ, ըզմե՞ ոչ լաս զայն առաւել.
Ո՛ւր են արդ այն պատանիք նախարարացն և ազատացն
Բազէիւ ելեալք ի յորս որսալ այնու զմանրիկ թռչունս,
Ո՛վ սիրողք ի ձմերանի առապարացն արեգնաջեր
Կարկաչաձայն կարմրակտուց մանրաքայլիկ, ա՛յ կաքաւունք,
Եւ դուք ևս մացառաղող թրփամուտ պարարտ աքարք,
Ելէք ի դուրս աներկիւղ և ճեմեցէք կարկաչելով.
Այլ ոչ ևս պընդին ըզհետ ձեր այն որսատենչ նոր պատանիք.
Իջէք և դուք ի բարձանց, ո՛վ լեռնասուն երէվայրիք.
Ցանմարդի լերինս Հայոց արձակ արձակ շրջեցարուք.
Արդ ոչ այն կորովաձիգ սուսերաւոր երիտասարդք
Չիախրոխտ յարձակմամբ հարեալ գլորեն ըզձեզ ի վայր:
Արի՛ օ՛ն, որպէս յայնժամ ի մէջ քարուտ լերանց Մոկաց
Շրջէիր, և անդ առ այս ճարագրէիր արտասուալից:
Եկ և շրջեաց այսր ընդ իս, ես ողբակից լինիմ քեզ արդ,
Եւ նստեալ առցուք ի յողբ զողջ ըզլերինս Այրարատայ,
Զի սպառեցան որսականքն արբուներամ և ամճասէր,
Եւ խըցեալ կուրացան և արշաւանքըն որսորդաց:

Խրիմեան Հայրիկ:

IV. ԶՕՐԱԿԱՆ:

1. Զօրս հակայ:

Ամեն գիշեր մէջ գիշերին՝
Այն ինչ խորին լռութիւն
Ցած է իջնում, տիրում երկրին
Եւ ննջում է բնութիւն,—
Արարատի սարի վրայ
Խորհրդաւոր այդ ժամուն՝
Բազմած սպիտակ ամպերի վրայ—
Գալիս են չորս Հայկազուն:
Նոցա հասակն է վայելուչ՝
Լայն ու պինդ թիկունքները,
Դէմքերը զուարթ և աչալուրջ,
Հաստաբազուկ կռները,

Աչքերը կրակոտ և վառվռուն՝
Կարծես թէ կրակ են ցայտում՝
Մազը սպիտակ, ինչպէս այն (ձիւն
Որ Մասեաց գլուխն է ծած- (կում:
Զօրականի պէս հագած են,
Կուրծքը ծածկած զրահով,
Սուրը մէջքին կապած ունին,
Աջը զինած նիզակով.
Եւ լուսափայլ սաղաւարտներ
Ճակատներ են զարդարում,
Գեղեցկաձալ վերարկուներ
Լայն թիկունքներ են ծած- (կում:—
Ովքե՞ր են այդ հսկաները,
Եւ ինչի՞—մէջ գիշերին,
Անցնելով երկնից օդերը,
Գալիս են սարի ծայրին.
Ովքե՞ր են այդ հսկաները,
Այնտեղ ի՞նչ են կամենում.
—Այդ միջոցին ոգիները
Միայն արթուն են լինում:
—Առաջինն է մեր քաջ Հայկը,
Մեծ պաշտպան ազատութեան,
Որ պահպանեց Հայոց ազգը
Անարգ լծից ստրկութեան;
Որ առաջինը ասորեան
Բռնութեան դէմ դուրս եկաւ,
Որի բազկից ամբարտաւան
Բէլը անշունչ վեր ընկաւ:

Պակաս չէ փառքով յաղթու- (թեան
Երկրորդ հսկան նորանից.
Դա որպէս աստուած քաջու- (թեան
Պաշտվում էր մեր պապերից:
Դա է Արամն անպարտելի
Մեծ նահապետ Արամը.
Որից ստացան սարսափելի
Մահ Նիւքարն ու Բարշամը:
Տիգրան ասում ենք երրորդին.
Նոյնպէս մի քաջ տղամարդ.
Արշակունեաց մեծ տան որդին
Կռուել է շատ կռիւ ու մարտ.
Միշտ աներկիւղ դէմ է արել
Իւր քաջ կուրծքը թշնամուն
Եւ շատ անգամ յաղթել, ջար- (դել
Մեծամիտ Հռովմայեցուն:
Եւ պերճապատ Տրդատ արքան
Է չորրորդն նոցանից.
Եւ կրակապաշտ Շապուհ դաժան
Սարսափեցաւ նորանից.
Նա որբացած հայրենիքը
Պարսիկ ձեռից ազատեց
Եւ Քրիստոսի սուրբ օրէնքը
Հայաստանում հաստատեց:
Ամեն գիշեր մէջ գիշերին՝
Այն ինչ խորին լռութիւն
Ցածէ իջնում տիրում երկրին
Եւ ննջում է բնութիւն,—

Արարատի սարի վրայ
Խորհրդաւոր այդ ժամուն՝
Բազմած սպիտակ ամպերի վրայ
—Գալիս են չորս Հայկազուն։

Նորագլուխ և լի մտածմամբ
Յետ ու առաջ են քայլում
Եւ երբեմն կարեկցութեամբ
Ծանր հոգւոց են հանում։
(կացնեց
Բայց տե՛ս, յանկարծ Հայկը
Եւ աղեղը շարժելով՝
Տրտմած սրտով այսպէս խօսեց
Ցաւալի և տխուր ձայնով.
«Ո՛վ դուք, որդիք իմ սիրելիք,
Այդ ի՞նչ վիճակումն էք դուք.
Երանի ազատ մեռնէիք,
(լուռ։
Քան ապրում էք այսպէս լռու-
Իմ ձեզ տուած ազատութիւն
Ինչի՞ հաստատ չպահեցիք,
Այն եղբայրական միութիւն
Ինչի՞ այդպէս քանդեցիք»։
Եւ պատուական ալեւորը
Աչքերն ուղղած դէպի ցած՝
Ասում էր նա այս խօսքերը,
Իսկ Հայոց ազգն էր քնած։
Յետոյ լռեց նա և նստեց
Ծաղկով փռած գետնի վրայ։
Արամն հիմա խօսել սկսեց
Ձեռը դնելով սրտի վրայ.
(սիրով
«Այս իմ սիրտը, որ ջերմ
Միշտ ձեզ համար զարկում էր,
Ձեր տխուր վիճակը տեսնելով՝
Սաստիկ ստացել է վէրքեր։
Իմ մեծամեծ աշխատանքներն
Դուք ունայն տեղ անցկացրիք
Եւ մարդաշատ շէն քաղաքներն
Օտարի ձեռքը տուիք»։
Այդ ազնիւ ադամարդը
Զուր էր, զուր էր գանգատւում,
Պատճառ նորա այդ գանգատը
Ցածում ոչ ոք չէր լսում։
Բայց Տիգրանը մօտ գնալով
Բռնեց նորա աջ ձեռը,
Սպիտակ մազերը ցոյց տալով
Ասաց նա այս խօսքերը.
(հայր.
«Խօսքդ իրաւ է, պատուական
Տես իմ սպիտակ մազերը.
Ես էլ քեզ պէս մինչ կեանքիս
Զուր չանցկացրի օրերը.
Բոլոր ուժով աշխատեցի
Իմ ազգը առաջ տանել,
Եւ որքան որ միայն կարացի
Ամենևին չեմ խնայել»։
Թաց աչքերով, կոտրած սրտով,
Կարեկցութիւնից շարժած՝
Հայոց ազգի վրայ ողբալով
Եւ Տրդատը այժմ ասաց.

(ազգ,
«Ով խեղճուկ ազգ, դու՛ Հայոց
Ո՜հ ինչպէս խիստ փոխուել ես.
(ու Թագ.
Ո՞ւր է քո փառք, աշխարհք
Այս էլ ոչ մէկը չունիս։
Ափսոս դու ինքդ առեղծեցիր
Քո բոլոր դժբախտութիւն.
Դու քեզանից ինձ հեռացրիր
Տալով ինձ մահաբեր թոյն։
Ի՞նչ օգուտ մեծ քաջութիւնը,
Երբ որ սրտերը մին չեն.
Դժբախտ է այն ազգութիւնը
Որի թշնամիքը մէջըն են»։
Ասաց ազնիւ արքայն արդար,
Ձեռով աչքերը ծածկեց
Եւ նոցանից մի զոյգ գոհար
Արտասունք ցած գլորուեց։
Բայց Հայոց ազգը քնած էր.
Նա չէր տեսնում, չէր լսում,
Հին փառքն անցած ու կորած էր
Նրա համար չէր ափսոսում։
Ամէն գիշեր մէջ գիշերին՝
Այն ինչ խորին լռութիւն
Ցած է իջնում, տիրում երկրին
Եւ ննջում է բնութիւն,—
Արարատի սարի վրայ,
Խորհրդաւոր այդ ժամուն՝
Բազմած սպիտակ ամպերի վրայ—
Գալիս են չորս Հայկազուն։

Բարխուդարեան։

2. Ո՞վ է վայելում քրտնքի պտուղը։

(կաթում
Վալտէր։ Հա՛յր, ճշմարի՞տ է, որ այն սարի վրայ արիւն է
Ծառերից, եթէ մի մարդ կացնով տայ։
Տէլլ։ Այդ ո՞վ է ասում։
Վալտէր։ Հովիւն է պատմում։—
Նա ասում է, թէ ծառերը այն տեղ
Ողջ կախարդուած են, և ով որ նոցա
Մի վնաս կը տայ, երբ որ կը մեռնի,
Ձեռը դուրս կը գայ գերեզմանիցը։
Տէլլ։ Հա՛, կախարդուած են ծառերը. սուտ չէ։

—Տեսնո՞ւմ ես սպիտակ այն գագաթները,
Որոնք համարեա՛ երկինքն են հասնում։

Վալտեր։ Այդ սառուցներն են, որոնք գիշերը
Այդպէս գոռում են և ցած են գլորում
Ձիւնի զանգուածներ։

Տէլլ։ Այդպէս է։ Եւ այն
Ցած գլորուող ձիւնը վաղուց կը թաղէր
Իւր ծանրութեան տակ այն մեր քաղաքը,
Թէ այն անտառը կանգնած չլինէր
Վերևը նորա դէմ ամուր պատի պէս։

Վալտեր. (Մի փոքր մտածելուց յետոյ).
Հա՛յր, կա՞ն երկիրներ, ուր չկան սարեր։

Տէլլ։ Եթէ ցած գընանք մեր բարձր սարերից
Իջնենք ձորերը և հետևելով
Գետերի գնացքին, միշտ առաջ գնանք,
Կը հասնենք մի մեծ ու տափակ երկիր,
Ինչ տեղ ջրերը էլ չեն փրփրում,
Գետերը հանգիստ ու հանդարտ հոսում.
Այն տեղ կարող ենք մենք ազատ նայել
Դէպի աշխարհի բոլոր կողմերը.
Մեծ դաշտերի վրայ փռած են արտերը,
Կարծես այգի է բոլոր երկիրը։

Վալտեր։ Հայր, ինչի՞ ապա չենք իջնում շուտով
Դէպ՛ այն գեղեցիկ երկիրները, քան թէ
Ահ ու դողի մէջ տանջվում ենք այստեղ։

Տէլլ։ —Երկիրը բարի ու գեղեցիկ է,
Ինչպէս երկինքը, բայց նոքա որոնք
Մշակում են նորան, նոքա կարող չեն
Վայելել իրանց քրտնքի պտուղը։

Վալտեր։ Մի՞թէ նոքա էլ ազատ չեն ապրում
Քեզ պէս սեպհական իրանց հողի վրայ։

Տէլլ։ Հողի տէրերն են եպիսկոպոսը
Եւ թագաւորը։

Վալտեր։ Բայց անտառներում
կարո՞ղ են նոքա ազատ որս անել։

Տէլլ։ Անտառի որսն էլ իւր տէրը ունի։

Վալտեր։ Բայց ձուկ կարո՞ղ են բռնել գետերում.

Տէլլ։ Գետն էլ ու ծովն էլ թագաւորինն են։

Վալտեր։ Թագաւորն ո՞վ է, որ վախենում են
Բոլորն էլ նորանից։

Տէլլ։ Դա նա է, ով որ
Պաշտպանում է և կերակրում է նոցա։

Վալտեր։ Միթէ կարո՞ղ չեն նոքա քաջութեամբ
Իրանց պաշտպանել։

Տէլլ։ Այն տեղ հաւատալ
Կարող չեն միմեանց հարևանները։

Վալտեր։ Հա՛յր, ինձ նեղ է թվում այն արձակ երկրում,
Լաւ է կը մնամ սառուցների տակ։

Տէլլ։ Ի հարկէ, որդեա՛կ, լաւ է սառուցներ
Լինին քամակում, քան թէ չար մարդիկ։

Թարգ. Բարխուդարեանցի։

3. Երիտասարդների զուարճութիւնները։

Արեգակն էկել՝ երկնքի մէջ տեղը բռնել էր, օրուան փուշը մի քիչ կոտրվել, տաքացել էր։ Սար ու ձոր էրծաթի պէս պլպլում էր։ Էս հաղաղին ով որ Քանաքեռ մտնէր, հէնց կիմանար՝ թէ երկնքից մէկ աւետաց ձէն ա եկել. աշխարքս արքայութիւն ա դառել. էնքան տղամարդ, ջահել տղէրք, էրեխէք էին աներիցը դուրս էկել, քուչէքումն ու կտրներին քէֆ

անում։ Օտար մարդը հենց կիմանար՝ թէ էս դեղըցիք աշխարքի տէր են, դարդ չունին և ամեն մէկը հազար թումանի տէր է։ Ռհաթ խալխը՝ որը ձեռնարձակ էին արել, պար գալիս, որը բոլորեշուրջ նստել՝ քէֆ էին անում, որը խաղ էր ասում, որը դամ քաշում։ Էստեղ զուռնէն էր փչում, էնտեղ ճժալախտի էին խաղում, մէս տեղը փահլեւաններ էին կոխ պրծնում, եա ղարաչիքը ֆալ բաց անում. մանր տղէքն էլ՝ եա ձնաթօփի էին խաղում, եա աչքակապուկ, եա զօրականի պէս կռւում։ Դափի, զուռնի ձէնն ու հարայ հրոցը աշխարհք էին վեր կալել։

Աղասին քէֆն արել, պրծել՝ իր դաստէն եաւեին քցած՝ էկաւ մէկ տասը ձիաւորով դեղի միջովն անց կացաւ, որ գնայ կալերի դզումը իր հունարը նշանց տայ, ջիրիդ խաղայ։ Հէնց իմանաս մէկ թագաւորի որդի ա գալիս։ Եարաղ ասպաբը կապած, թուանքն ուսին, թուրը կոխքիցը կախ, ջուխտ փշտովը ու ղամէն գօտկումը, կանաչ մով շալվարը, ղառ կաբէն հագին, գիւլբանդի աղլուխը ձոխն, նուղայի թուխ գտակը գլխին կոտրել աջու ականջի վրայ էր քցել։ Դեղըցիք հենց նրան տեսան թէ չէ, ծափ տուին, պար էկան, ձէն ձէնի տուին ու սկսեցին նրա խաղն ասիլ, նրա գովքն ածիլ։ «Աղասի՛ ջան՝ գլխիդ ղուրբան՝ էս թասը խմենք քո արեւատաղին, մեր գլխիցը ո՛չ պակասիս, գնա՛, մենք էս ա կգանք»։ ամեն կողմից ձէն տուին, ու Աղասու թասը խմեցին։ Աղնիւ երիտասարդն էլ՝ ով որ իրան էսպէս պատիւ էր տալիս, գտակով էր անում, բաղցր երեսով գլուխը տալիս ու անց կենում։

Հեռուանց երեւում էր՝ թէ ինչ ղիամաթ էր անում իգիթը։ Ձիու անկաճը մտած՝ էնպէս էր քշում, կրակին տալիս՝ որ հէնց իմանաս՝ թեւաւոր դուշ ըլի։ Շատ անգամ ջիրիդը հեռու տեղիցը շպրտում, ձին չափ էր քցում ու գետնիցը ծուռ ըլելիս ձիու վրիցը բռնում էր, էլ ետ քցում։ Շատ անգամ հէնց էնպէս դուզ շպրտում էր, որ կրակի պէս եդեւիցը

հասնում, կպնում, էլ ետ ծուռ անում։ Գետնին վեր ընկած տեղիցն էլ՝ էնպէս էր թամքի միջիցը կռանում, բարձրացնում, որ ջիրիդն առաջին դողում էր. ընկերտանց վրայ էլ որ վախտ վախտ ջիրիդ չէր քցում, էնպէս էր նշանում, որ գդակների ծէրին էր դիպչում, կամ գդակը հետը տանում, որ իմանան՝ թէ նա նրանց ղիմիշ չի անում։ Շատ անգամ թամքի միջին ջուխտ ոտի վրայ կանգնում, էնպէս էր ձին չափ քցում։ Աչք պէտք է ըլէր, որ նրա ուշըղութիւնը, տղամարդութիւնը, հունարը տեսնէր ու զարմանար։ «Ջանմ սաղ, ջանմ։ Աղասի՝ մէրդ մէկ հատ ա բերանից բերել, հազար տարի անց կենայ, քեզ նման մէկն էլ ա չի՛ բհամ գալ», ասում էին թամաշաւորքն ու խնդում, ուրախանում, ծափ տալիս։

Աբովեան։

4։ Թուանքչի։

Էջմիածնի խաղաղ միաբանութեան մէջ, ուր բոլոր զէնքը աղօթք ու սաղմոսերգութիւններն են, զինակիրներ ինքն ըստ ինքեան աւելորդ են երեւում արտաքուստ. բայց ոչ, մենք սխալւում ենք, դրանք հարկաւոր են և կան։ Դրանց անունն է թուանքչի, որ հրացանակիր ասել է։

Եկէ՛ք մտնենք վեհարանի տակի մութ սենեակները և կը գտնենք մի քանի եափունջաւոր, վիզերը հաստ, առողջակազմ աշխարհական մարդիկ՝ դաշոյնները կապած, ատրճանակը կողքին խրած, վառօդամանն ու գնդակամանն աջ ու ձախ կռնատակներովն անցկացրած։ Մի երկայն թախտի վրայ մի կարպետ է փռած և էս մարդիկը էդ տեղ ուտում են, քնում, վերկենում. ոչ անկողին են մտնում նրանք, ոչ շոր են հանում, ոչ զէնք են վերցնում վրայից և ոչ բարձ ունին գլխատակնե-

րին։ Նրանց կռներն են իրանց բարձերը, նրանց եափունջիքն են իրանց վերմակն ու մահիճը։ Տան բոլոր զարդարանքն ու կահ կարասիքը պատերի վրայի կախած հրացաններն ու թրերն են, որ փայլում են. մի անկիւնումն էլ մի քանի խուրջիններն են թափուած և ձիանց սանձեր ու թամբեր. մի երկու գաւ էլ մի գաւաթի հետ պատուհաններից մէկի մէջն է դրած։ Շատ ուրախ մարդիկ են սրանք, տանն եղած ժամանակը միշտ ասում, խօսում ու բարձր բարձր ծիծաղում են։

Եթէ լսելու լինիս սրանց պատմութիւնները, մազերդ ցից ցից կը լինին, այնպիսի անցքեր են պատմում իրանց կեանքից, կամ իրանց նախորդների գործերից, որ երբէք չես հաւատալ և կը շփոթուիս. բայց իրանց համար դրանք շատ սովորական են։ Նոքա շատ լաւ գիտեն վանքի բոլոր անցքերն ու գաղտնիքները։ Նոքա այս բոլոր գիտեցածները, լսածները իրաւունք չունին միմեանցից պահելու. ով ի՛նչ տեսաւ, ի՛նչ լսեց, ի՛նչ գործողութիւն կատարեց, պէտք է յետ գայ ու իրանց գլխաւորի առաջին բոլոր ընկերների ներկայութեամբը բարձր բարձր մի առ մի պատմի և իւր արած որ և իցէ ծառայութեան համար ստացած վարձատրութիւնը լիովին դնի իւր ընկերների առաջը՝ վերջումը հաւասար բաժին անելու համար։

Սոցա պատմածը օտար մարդ իրաւունք չունի լսելու, իրանցից մինն էլ իրաւունք չունի մի չնչին լուր ևս դուրս տանելու. եղբայրը, որդին, կինը չպէտք է իմանայ թուանքչու արածը։

—Ինչ որ անես, տեսնես, լսես՝ պէտք է դաս էս չորս պատի միջին, սրտիդ թափ տաս, պատմես ու քարը վերցնես, քարի տակը դնես, խրատում է թուանքչիբաշին մի նոր մտնողին։ Էս տան ամեն մինը մեր աղէն ա, մեզ կարող ա հրամայել, ջրի, թրի, կրակի առաջ ղրկել, ամենին էլ պտի լսենք, պտի գնանք, չէ՛ ասել չկայ։ Հասկացա՞ր, աղբէ՛ր, որդի՛, հոգի՛— ցուցամատը ծանր ծանր շարժում է գլխաւորը. դու քեզ հաւ

ու ձև արա. թէ որ էս բաները չես կարող տանիլ, թէ որ լեզուիդ սանձ չես կարող դնիլ, հէնց էս սհաթը վեր կաց, սուս ու փուս քաշուի գնա. Թուանքչին սիրտ չունի, իր հօրն ու որդուն էլ չի խնայի՝ եթէ նրան մէկը խափէ ու խօսքին հաստատ չմնայ։

Երբ որ նորանից խօսք է առնում գլխաւորը մի թուանքչու հրամայում է. «Ա՛յ տղայ, վեր կաց էն գաւն էստեղ բեր.» և գաւով լիքը գինին մէջ տեղ է գալիս։

—Էս մեր նորընծայ աղբօր կենացը, տղէ՛ք ջան, լցնում է Սարօն գաւաթը, սրա ոտնամուտը շնորհաւոր ըլի, իգիթ ըլի, վանքի ու վանքցոնց ուղուրին (սիրոյն) գլուխը յետ դրած ըլի, մեր աղբերութիւնի մէջ էլ երկարատև ըլի։

Համբուրում է գլխաւորը նորեկին, նա էլ նրա ձեռքն է պաչում, ճակատին դնում, և գաւաթը բոլոր ընկերների մէջ կարգով պտտվում է։

Թուանքչիբաշին ընկերներից մէկին հրամայում է, որ ցոյց տայ նորեկին իւրեանց բոլոր նշանաբանները ու ծանօթացնի իւրեանց կանոնների հետ։

Երկու երեք օրի մէջ նորընծան բաշ գիտէ շան պէս ոռնալ, կատուի պէս մլաւել, հաւի պէս կչկչալ, խոզի նման մռթմռթացնել, ծտի նման ճռճռացնել. գիտէ, թէ աջ ձեռով ձախ ականջի ղմակը քորելը, ճկութով աչքը մաքրելը, մորակի կոթը բերանը դնելը և այլ այսպիսի նշաններն ի՞նչ կը նշանակեն. մի խօսքով նա կարճ միջոցում տեղեկանում է թուանքչիական բոլոր գաղտնիքներին։ Դրանից յետոյ մի առ մի պատմում են նորեկին ամեն անցեալները, էլ նրանից հարիւր տարուան եղածը անյայտ չի։

Այժմուս այս թուանքչիների թիւը շատ փոքրացել է. իսկ յառաջ, պարսից բռնակալութեան ժամանակը՝ շատ շատ էին, երբ նրանց պարտականութիւնն էր գիշերներն էլ հսկել պարսպի Դռնից վանքը։ Այժմ նրանք պարապած են Էջմիածնի արտաքին

հասարակական ծառայութիւնները կատարելով։ Նրանք են նամակատարները, պատժուելու հոգևորականների քամակից գնացողը,— գիւղերում վարդապետների հետ պտղի առած տուրքը ժողովողը, կալաչափի օգնականը, և այլն։

Պռօշեանից։

5. Արանչիք։

Հայաստանի վանքերը ոչ միայն ինչպէս աղօթարան են ծառայել ջերմեռանդ հայ-քրիստոնեաներին, սրանք բերդ ու պաշտպան են եղել թշնամու յարձակմունքների դէմ, սրանք պահարան են եղել նուիրական աւանդների ու գիւղերի թանկագին իրերի։ Օտարը երբէք չի կարծիլ, թէ այս վանքերի պատերի մէջը մի նշանակելի տեղ դատարկ է. թշնամին ամենևին չէր կարող մտածիլ, թէ իւր հալածած Հայերի այս աղօթատունը, որ հիմի իւր աչքին մի դատարկ տուն է ներկայանում՝ մի քանի պատերի վրայ քաշած նկարներով, պէտք է թագցրած ունենայ իւր մէջ շատ՝ իւր ագահութեան կերակուր՝ գանձ։ Հմուտ ճարտարապետը այնպէս չի շինել պահարանների մուտքը, որ անտեղեակ օտարը կարողանայ ծիծաղել իւր վրայ։ Եթէ պատահել է, որ բռնաւոր տիրապետողը իւր շահամոլութիւնը լցնելու համար չուեցնելու հրաման է տուել, մեր քաջ պապերը մի կողմից իւրեանց դուրս գնալու պատրաստութիւնն են տեսել, միւս կողմից գիւղի հազուագիւտ բաները այս ամուր պահարանների մէջն են ածել. մի քանիսն էլ վանքի կտերն են ամրացել, կռիւ են տուել և պահպան կացել։ Ո՞վ կերևակայէ, թէ այդ միապաղաղ չորս պատը երկու եկեղեցի ու ժամատուն է իւր մէջ պարունակում. կտեր բաժնում էլ կայ սեղան ու ժամատուն. Ե՞րբ կարող է թշնամին

մտքովն անց կացնել, թէ իւր մտած տեղը մարդաբնակ է. դա կարծես մի դատարկ և դռները բաց մի եկեղեցի է, բայց այնու ամենայնիւ իւր գլխին գիւղի ժողովրդեան մէկ մասը նստած՝ դիտում է թշնամու ամեն մի քայլուածքը, դոքա են ա ր ա ն չ ի ք։

Երկիւղի ժամանակ քթոցը կախ է ընկնում եկեղեցու կտրիցը պարանով, և ծերեր, հիւանդ կանայք բարուրը գիրկն առած և ուրիշ կարիք ունեցողները՝ մէջը նստում են և քթոցի հետ վերև համբարձում են։

«Ձեզ տեսնե՛մ, ձեր ջանին մեռնե՛մ, իմ կտրիճնե՛րս», խրախուսում է ներքևից գեղապետը արանչիներին, «օյաղ կացէ՛ք, գեղն ու յիքանիքը լաւ պահեցէ՛ք ընչանք լաւ մթնի ոչ, ընտեղից ցած չը գաք, հալալութիւնով, հերթով յիքանիքը ջրեցէ՛ք, ընչանք շատ կարիք չը լինիք՝ թուանք չի ժաժ տաք, աշխատեցէ՛ք տեղներդ թաքուն պահել, երբ որ տեսաք թէ էլ ճար չը կայ, արիւններդ էլ մի՛ խնայէք»։

—Մեր աչքի, մեր գլխի վերայ, պատասխանում են արանչիք.

Բայց յանկարծ, երբ որ արանչիք էլ ոչ ոքին չեն սպասում, ներքևից լսվում է երկու անգամ ծանր և երեք միմեանցից շուտ շուտ դռան թղթկոց. սրանից յետոյ էլ երկու անգամ ծանր և երեք շուտ շուտ հազի ձայն. այս նշան տալու ձայն է։

Մեր տղէքը չեն վստահանում քթոցը կախ անել, վայթէ մի օյին են ուզում գալ, ասում են նոքա իրանց մէջ։

—Ողջի՛ք, գիտէք ի՞նչ կայ, ասում է մէկ ծերը. Ասսու անումը տուէք, քթոցը կախ արէ՛ք, դուք արանչի էք. դուք գիտէք, թէ արանչու պարտքն ի՛նչ ա, դուք որ կա՛ք, էս սհաթը գեղի տէրն ու պահապան էք, դուք ձեր ընտանիքիցը յետ էք ընկել, արիւնն աչքներիդ տակն էք առել, գլխներիդ ձեռք էք վեր կալել, որ գեղը պահէք, ըստեղ մնացած ան-

կեալ-ունկլիւներիս համար ջրի ու ապրուստի թադարիք քաշէք, ի՞նչ երկարացնեմ. սաղ գիւղը էս օր ձեր ուժումն ա, տեսէ՛ք, վրըներդ մոտիկ ես տալիս, մարդի աչք ա ծակում ձեր թուր ու ասպապի պսպղոցը, էլ ի՞նչ էք շատ միտք անում, ո՞ւմնից պտի վախենաք, վերև եկողը մի մարդ պիտի ըլի, որ կրակ էլ դառնայ, էրիլ չի կարող, գիւլախորով կանէք. վերև քաշեցէք այդ մարդին, բալքի հէնց մեզանից ա, անիրաւ թուրքերի ձեռքից փախստական մեզ ա հասել»:

Արանչիքը կարմրեցին ու ձեւաց պարանով մի քթոց ներքև թողին: Խորհրդական անձը նստեց քթոցի մէջ և երկու անգամ պինդ ձգեց պարանը: Այս նշան էր պատրաստութեան, և ահա օդի մէջ քթոցը վերև համբարձուեցաւ:

Իսկ եթէ թշնամին իմանում էր դրանց թաքստեան տեղը, այն ժամանակ վերևի պատի միջից դուրս ցցուած զարաւուլատեղերից արանչիքը հրացանների ճայթոցներովն իրանց այն տեղ լինելը հաստատում էին և թշնամու գլխին կարկտի պէս գիւլլէք էին շաղ տալիս:

Պռօշեանց:

6. Աստղեր:

Հայրի՛կ, տե՛ս ինչ գեղեցիկ է
Պարզ երկինքը գիշերով,
Ինչպէս սիրուն զարդարած է
Նա անհամար աստղերով.
Թէ ուղիղ է, որ ամեն մարդ
Մի աստղ ունի երկնքում,
Ինչի՞ ապա բոլոր աստղեր
Միատեսակ չեն փայլում.

Ինչի՞ համար միայն տեղ տեղ
Վառվում են լոյս աստղեր,
Իսկ մեծ մասը այնպէս մանր են՝
Ասես թէ են միայն կայծեր:
Ինչ լաւ կը լինէր, որ բոլորն էլ
Այնպէս պայծառ փայլէին,
Ինչպէս ահա՛, տես, այն աստղը,
Որ վառվում է մեր գլխին:

Հա՛, իմ որդի, գեղեցիկ է
Պարզ երկինքը գիշերով.
Նորան այդպէս զարդարել է
Աստուած կարող իւր ձեռով:
Ճշմարիտ է ամեն մարդ էլ
Մի աստղ ունի երկնքում.
Եւ քեզ կասեմ ինչի՛ ողջն էլ
Միատեսակ չեն փայլում:

Ինչպէս այս տեղ երկրի վրայ
Մարդիկ միմեանց չեն նման.
Խելքով գործով, վարք ու բարքով
Են միմեանցից զանազան,—
Ահա՛ այդպէս էլ երկնքում՝
Բոլոր մարդկանց աստղերը
Հայելու պէս ցոյց են տալիս
Իրանց ուրոյն պատկերը:

Բայց մի՛ կարծիր, որդեակ քաղցրիկ,
Որ այն վառվառ աստղերը,
Որոնք իրանց պայծառ լուսով
Զարդարում են երկիրը,
Հարուստներին են պատկանում
Կամ աշխարհի մեծերին.
Ջէ՛, ոսկին, իշխանութիւնն
Այն տեղ ոչինչ չունին գին:

Շատ իշխան կայ, որի աստղը
Հազիւ հազ է պսպղում,
Աղքատ էլ կայ, որի աստղը
Գոհարի պէս է փայլում:
Ինչ մարդ այս տեղ զարդարած է
Առաքինի գործերով,
Նորա աստղն էլ միշտ վառած է
գեղեցիկ, պայծառ լուսով:

Հայրի՛կ, տե՛ս տես այն գեղեցիկ
Մեծ աստղը թռաւ իւր տեղից,
Թռաւ ու հանգաւ և մի պայծառ
Գիծ թողեց իւր ետևից:
Ասա՛, հայրի՛կ, այն ո՞ւմ աստղն էր.
Ափսո՛ս, ինչի՞ նա հանգաւ.
Տես երկնքի այն մի կողմը
Ինչպէս յանկարծ մթնեցաւ:

Այո՛, որդեակ, հազար ափսոս,
Որ պակասեց երկնքից
Այն վառ աստղը, որ գեղեցիկ
Լոյս էր տալիս վերևից:
—Այս րոպէին մի ազնիւ մարդ
Աստուծուն տուեց իւր հոգին.
Մի ազնիւ մարդ, որ միշտ անկեղծ
Ծառայել է իւր ազգին..

Բարխուդարեանց:

7. Անի

I.

Մէկ տափարակ դաշտ տեղ բաց է ըլում յանկարծ տեսնողի առաջին, մէկ մեծ դաշտ չորս կողմը սարերով պատած

աջ ու ձախ սևին տալիս, ու քանի գնում ա մարդ, ամպ ու դուման քաշվում, պարզում են. հէնց իմանում ես՝ թէ առաջիդ մէկ էնպէս քաղաք ա բաց ըլում, որ հազար հազար կենող միջումն ունի, ու ցրտի եա շոքի ձեռից բէզարած՝ ուզում ես, որ շտապլիս, գնաս մէկ աստուածասէրի դռան վեր գաս, դինջանաս, էլ եփ ճամբէդ բռնես, գնաս: Մէկ տեղից ահագին բերդի պարիսպն ա քեզ խաբում, մէկ տեղից զարմանալի եկեղեցեաց գմբէթը ու մեծութիւնը, միւս տեղից բարձր մինարէթը, քօշք ու սարայի գլխները. մտքումդ ասում ես՝ թէ էս տեսածդ մէկ մեծ, զօրեղ թագաւորի թախտ պէտք է ըլի, էս տեղ ոսկի ու արծաթն աղբի հետ պէտք է խառը ընկած ըլի, էստեղ օրը հարիր քարվան ներս մտնի, հարիրը դուս գայ: Բայց ինս, ջինս, մարդ անասուն չես տեսնում, հէնց ջամդաքակեր ագռաւներն են աչքերիդ սևին տալի: Մարդ չի կայ՝ որ հարցնես, գիր չես կարդացել՝ որ իմանաս. մտքիդ հետ ընկած, տեսածդ հրաշք կարծելով եա աչքակապութիւն, որ յանկարծ գլուխդ չես բարձրացնում, ախ սիրելի Հայազգի, ջանդ դող ա ընկնում, կռներդ թուլանում, հէնց իմանում ես՝ թէ մէկ վիշապ եա մէկ հարամի հէնց էն սհաթին ա մտել ու բոլոր կենողներին եա կուլ տուել, եա սուրը քաշել, եա գերի արել, ինքն էլ փախել. ուզում ես, որ աչքդ խփես, եդ դառնաս: Ա՛խ՝ չէ՛, չէ՛, եդ մի՛ դառնալ. էստեղաց ծուխը հազար տարի աւելի ա՝ որ կտրվել ա, կա՛ց, մի՛ վախենալ. անշունչ քարերն ու եկեղեցիքը մարդակեր չեն: Աչք բա՛ց արա, սի՛րտդ քեզ հաւաքիր ու գլխիդ վա՛յ տուր: էս սրբատաշ տաճարները, էս ահագին բերդը, էս քարերը քեզ կասեն՝ թէ սա է գոռոզն Անի, քո թագաւորների հզօր մայրաքաղաքը, որ էնքան իւր հարստութիւնովը, իւր փառքովը փարթամացել, ճոխացել, մեծամտել՝ մինչև մէկ հովիւ տեսնելով մէկ զատկին՝ թէ կնիկը եկեղեցումը կանգնելու տեղ չէր ճարել, էս պատճառաւ մէկ ահագին տաճար շինեց. ոչխարածն էլ արծաթէ նալչովը, սայլի քօշերով

ման գալիս, ուղտերն էլ հացի տեղակ վրաւ ղանդ ու շաքար. սև փողի տեղակ արծաթ ու ոսկի պահանջում. որ եկեղեցի մտած ժամանակն էլ էնքան էին Աստուած մոռացել նրանք, որ կարճ վարդապետ ըլելիս՝ բարձր գրքակալ էին գնում, բարձր եպիսկոպոս ըլելիս ցած դրքակալ դուրս բերում, որ եա կռանան, եա չօքին, եա գիրքը չտեսնեն ու իրանք ծիծաղին: Բայց սուրբ Յովհան Երզնկացի հանաք չը վերցնելով՝ մէկ օր օրհնած բերանը բաց արեց, անիծեց երկիրը տրաքեցաւ, տակը վեր էկաւ, խալխը ցրուեցին, փախան, որը Ղրիմ, որը Լեհաստան: էս անշունչ քարերը մնացին ցից ցից, հազար եկեղեցուցը հինգը մնացին չէն. տաճարք. ապարանք, գանձ, հարստութիւն անէծքի վայ էլաւ, հողը մտաւ Հայոց ազգի մնացած փառքը. դող աւազակ են միջումը բուն դնում, նրանց բանն Աստուած յաջողում ա, նրանք չեն տակով ըլում, ու Աստուած էնքան իր գութը Հայերիցը պակսեցրեց, որ էնքան անմեղ հոգիքը, էնքան միլիոնաւոր մարդիկ մէկ սհաթումը մէկ անսիրտ վանքականի խօսքով ջնջեց, Հայոց տունը քանդեց, էլած փառքն էլ ձեռիցը խլեց, որ գնայ էսպէս երերեալ, տատանեալ մնայ աշխարհքիս երեսին, ա՛խ, անմեղ սնապաշտութիւն:

Լա՛ց գլուխդ՝ անցաւոր, տե՛ս թէ Աստուծոյ դատաստանը ինչպէս արդար է. էսպէս քաղաքը անէծքով քանդողին էս օր էլ սոնում ենք, որ մեզ էլ չանիծի: Բայց նրա սուրբ յիշատակը ի՞նչով է մեղաւոր, քանդողը Աստծու դատաստանին պարտական լինի...: Ղրաղին կանգնել ես, ձեռդ ծոցդ դրել, խելքդ ցնորվել, լեզուդ պապանձուել. ասում ես. «Ո՛վ էսքան հրաշք տեսաւ, վայելեց. հօ նո՞ր են այս պատերը, բաս սրանց միջումն ընչի՞ չկայ ձէն, ընչի՛ են լռվել»:—Ա՛խ՝ թշնամեաց սուրն ա նրանց վերջացրել: Հմիկ հաւատում ե՞ս՝ ո՛վ իմ խեղճ ազգ, թէ քո երկրումն բիւր էսպէս քաղաք կամ կրակով փչացան, կամ սուրը քաշուեցին, ու քեզ չոր քարեր մենակ թողեցին, որ տեսնես ու լաս, տաս քո գլխիդ վա՛յ, խելքդ ժողովես,

լինիս կորիչ Հայ, քո աշխարքին մուղայիթ կենաս. արինդ թափես, քո ազգը պահես, քեզ անուն ճարես։

II.

Հանգստարանի ձէն էր գալիս, որ մէկ քանի բեզարած ճամփորթք գիշերուայ կէսին էստեղ հասան։ Լաւ կորիչ մարդ պէտք է ըլի, որ էս ժամանակին էսպէս չօլ եաբանի տեղը սիրտ անի մանի։ Նրանք չէին գիտի, թէ ուր են. Անու քաղաքի անունն էլ չէին լսել, ուր մնաց իմանային, թէ նրա խարաբէքը դեռ աշխարքում կան։ Հեռուանց տաճարների՝ բրջերի ցից ցից գլուխը նրանց խաբից։ Ղորդ ա՝ աքլորի ձէն չէր գալիս, ամա սարերի չօբանի ձէնը լսելով՝ էլ մօտիկ չարին ու որ չմտան էս լուռ, տխուր պարսպների մէջը հէնց իմացան՝ թէ մէկ մեռելատուն կամ գերեզմանատուն ընկան, ու ամեն մէկ ձիու ոտի շփլթոցը նա իրանց քաշած շունչը սար ու ձոր կատաղացնում ա։

Ամեն մարդ փորձած կըլի, որ մութը ժամանակին մարդ որ մէկ գերեզմանատան կամ մէկ քանդուած եկեղեցու զրաղով էլ ա անց կենում, սիրտը թուլանում ա, ջանը զարզանդում, հազար միտք հոգին կտրատում, քարերն էլ դեւ համարում ու հարամի, որ իրան կամենում են ուտել, շատ անգամ էլ ուշագնաց ըլում։ Սրա պատճառը բոլորը էս ա, որ մարդ սովոր ա, ինչ տեղ տուն ա տեսնում, եա շինութիւն, կարծելով՝ թէ մարդ էլ կըլի ու եդոյ՝ որ ձէն չի լսում, էնպէս կարծում ա՝ թէ անպատճառ չար հոգիք են էնտեղ բնակում. թէ չէ՝ մեռելի հոր մարմինը եա խարաբայ պատերը ի՞նչ զօրութիւն ունին, որ մեզ ինչ անեն։ Էլ ո՞վ սիրտ կանէր ապա կամ եկեղեցու մօտանայ եա մէկ բուրջ մանի։ «Տղէրք՝ չար սատանի թուրը գլխներիս խաղում ա», ձէն տուեց պինդ սրտով քաջն Աղասի, «տղամարդութիւնն էսպէս տեղը մալում կանի. եարաղ,

ապար հազրեցէք, ես մէկ շունչս առնեմ, եաւաշ եաւաշ մէկ աչք ածեմ, տեսնեմ՝ թէ տեղըներս ռահաթ ա, թէ էլի սրով ու արնով պէտք է եա գլուխ պահենք, եա գլուխ կտրենք»։ Շատ էլ խնդրեցին ընկերքը՝ որ չանի, ականջ չարեց. Թվանքն ուսին դրեց, փշտովները հազրեց, սուրբ Սարգսի անունը տուեց ու ոտը փոխեց։ Հաւատարիմ շունը գլուխը նրա ոտիցը չէր հեռացնում. մէկ հոտ առնելիս եա շփլթու իմանալիս՝ կանգնում էր, եղի ոտների մինն էլ ցցում, երկար վախտ ականջ դնում, յետոյ երըմիշ ըլում։

Հէնց մի քիչ հեռացան թէ չէ, մէկ եկեղեցու գռնից կրակի լիսն ընկաւ Աղասու աչքը. էլ միտք չի արեց, թէ էսպէս տեղը գողից, հարամուց աւելի ուրիշ օքմին չի ըլիլ, թուշ կրակի վրայ գնաց։ Աստուած հեռու տանի, ինչ նա տեսաւ. տասը քուրդ եկեղեցու մէջ տեղը կրակ էին արել, չորս կողմը նստել՝ խորոված էին անում, շամփուրներով բերանները քաշում, ուտում, խնդում ու աչքերը օյեաղ որսկանի շան պէս եա դուռը քցում, եա պուճախը։ Հարամին ինչքան գազան էլ ըլի, շատ անգամ իր շվաքիցն էլ կը վախենայ։ Աղասին եաւաշ ներս մտաւ, ծանր դէմքով առանց բարով տալու կրակին մօտացաւ ու ձեռը մեկնեց՝ որ մէկ խորոված շամփուր էլ ինքը քաշի։ Նրա դեղնած մեռելի պատկերը, նրա անահ շարժմունքն ու էնպէս անժամանակ վախտը ներս գալը որ չտեսան քրդերը, հէնց իմացան՝ թէ նա էն աշխարքիցն է վեր էկել. լեզուները չորացան, ձեռըները թուլացան. ի՞նչ կը կարծէին, թէ էն հադաղէն խանասրդի մէն մէնակ սիրտ կանէր էն աւազականոցը մանէր, որ ցերեկն էլ հարիր մարդ զարզանդում էին մօտովն անցկենան, որ հազար տարուց աւելի էլ իսանասրդի սիրտ չէր անում, որ գայ էն հազիր շինած տներումը կենայ։ Հէնց գիտես՝ թէ մարդիկ չըլին առաջին. աչքը խոժոռած՝ մէկ դէս քցեց, մէկ դէն, մէկ բառ էլ չասեց, լուռ մնաց։ Մէկ շամփուր խորովածի՝ որը կերաւ, որն էլ եդ կրակը քցեց, տաճարի

հիանալի շինուածքին ու գեղեցկութեանը մտիկ արեց ու գըլուխը ժաժ տուեց: Քրդերը փէտացած մնացել էին նստած. աչքը որ յանկարծ նրանց վրայ չխոժոռեց, ամէն մէկը տեղն ու տեղը ուզեցան որ հալչի. հէնց գիտէին թէ մէկ դեւ է իրանց առաջին: Էնքան էսպէս իրանց աչքը մոխիր ածեց, որ ընկերների շփլթուն իմացաւ, ու շունը ուրախ ուրախ ներս ընկաւ, ոտներովը փաթաթուեցաւ: Հէնց շունը տեսան հարամիքը թէ չէ, աչքերի փարը վեր ընկաւ, ամէն մարդ թրի վրայ վազեց, որ նրան փարչալամիշ անի. առաջի թուր վրայ բերողի գլուխը կէս էլաւ, փշտովներին երկուսն էլ իրանց հորսը ճարեցին, ու զամէն ձեռն առած որ գոռաց ո՛չ. «տղէք՝ ձեր արեւին ղուրբան, Աստուած մեր կողմն ա, դուրը կորեցէք, որ որանց մատաղն էս գիշեր անենք»: Հայի լեզուն որ բաց չեղաւ, հէնց բռնես պատերը լեզու առան: «Աման ձեր եկած հողին ղուրբան, ճար ունիք՝ տեսէք, մեզ ազատեցէք, տնով տեղով ձեզ եսիր կը դառնանք»: Տասը տասնըհինգ Քրդստանցի Հայ էլ որ էս կողմից, էն կողմից գլուխ չի բարձրացրին ու քրդերի մնացած թրերն ու մզրախները ձեռք առան, Քրդերի աստղը թեքվեցաւ, ութը կոտորվել էին, երկուսը մնացել եարալու, սրանց էլ կապեցին, ու աչքդ բարին տեսնի, ոչինչ սհաթի մարդի քաջութիւնը էն բարերարութիւնը չի՛ արել, ինչպէս հիմիկ:
—Աղջիկ տաես, տղայ, հարս, երեխայ, ծծկեր՝ հազար չվանով կապած՝ տուն էին արել, Ղարսից եսիր բերել, որ տանին՝ եա սարդարին փէշքաշ անեն, եա Ախալցխայ ծախեն: Ո՞ւմ էսպէս սհաթին մարդ կեանք տայ, որ նրա առաջին ծունր չդնեն, երկրպագութիւն չանեն. բայց հսկայն Աղասի ինքն էր ընկնում սրանց ճտովը, ինքը նրանց կապը ետ անում, ինքը երեխին ջոկ, մօրը ջոկ, սիրում, գուրգուրում, որ Աստծուն փառք տան, սուրբ Սարգսին խունկ ու մոմ վառեն, թէ չէ՝ էս իր հունարը չէր:

Փոքր որ դինջացան, Աղասին Քրդստանցի Հայերին հարց-

րեց, որ իրան միամտացնեն՝ թէ էն գիշերը կարօղ են էնտեղ ապահով մնա՞լ թէ ոչ: «Աղա՛յ՝ գլխուդ, արեւուդ ղուրբան՝ վալլախայ չընք գինայ, թէ էս անիրաւ լաճերից էլ կան, թէ չէ, ամա օյաղուին աղէկ է: Էսոնց չանգլիցը շունը չի խըլըռի, մարդ իմա՞ն կխըլըսի: Մզայ Աստծուն փառք, խազար էնպէս ջանավար մեր առաջ գան, մենք չենք փախնի, մէկ թուր տուր մեր ձեռը, մենք գինանք՝ թէ իմալ քո ճակատը պարզ կէնենք: Մեր ամէն մէկը՝ սուրբ Կարապետ գինայ, էսոնց տասնին խաւի պէս կծալի, տակը կը քաշի, դու գարդ մի՛ արա, ռահաթ պառկի, մեր երեսն ոտացդ հողն ըլի»:

Հէնց էս մասլահաթին էին, մէկ էլ էն տեսան՝ որ ձիաւորի ոտի ձէն ա գալիս: Արիասիրտ Աղասին միտք արեց, որ սրանք նրանց ընկերները պէտք է ըլին. ական թօթափել երեխայ, օլուշաղ գրաղ քաշեց, հազար անգամ ձեռն էստուր բերնին դրեց՝ որ ձէն չհանեն, երկու Քրդի փոները մէկ ինչեթ Քրդստանցու թուրը հանած կաղնացրուց, միւս Քրդստանցցը կրակի չորս կողմը նստացրուց, որ կարծիք չընկնին, ու ինքն իր ռաշիդ տղերքանցովը եկեղեցու դրան աջ ու ձախ կողմը կորեցին, թուրները հանած՝ պատնըդուս ցցվեցին ու թշնամուն ճամբայ տվին:

Նոյն ձէն տալով՝ քանից աւելի ձիաւոր ժամի դռանը վեր եկան: Հայի երեխէքանց ու կնանոնց սուգ ու շիւանի ձէնը՝ որ ժամ չէր ընկնում, պատերն էլ սուգ էին անում, բայց խեղճերը չէին իմանում՝ թէ ինչ բարի հրեշտակ ա Աստուած նրանց համար ուղարկել: Հէնց որ ղալմաղալ անելով ներս հընկան, էլ չիմացան՝ թէ մարդ ա, որ իրանց գլուխը կտրում ա, դեւ կարծեցին կամ սուրբ: Քրդստանցի Հայերը Աջամի Հայերիցն էլ աւելի կատաղած կռվում էին: Էլի Աղասին էր՝ որ էս կատաղութեան չափ դրեց ու չթողեց որ քրդերին շատ տանջեն: «Աղա՛յ՝ մեր տուն քակող էսոնք են, էսոնց խոր տունը

քակվի, էսոնք մեր ձիժը ու մանչ խատացրին. Թո՛րկ, Թո՛րկ էսոնց սատանի կեր անենք»։

III.

Թո՛ղ կարդացողը ինքը միտք անի, Թէ էս գիշեր ի՛նչ գիշեր կը լինէր էս ջրատար եսրների համար։ Զարմացած՝ մահի դուռը գնացած ու եդ եկած Հայերը՝ որ աչքները բաց չարին, իրանց ազատողին տեսան, ուզում էին ոտներն արտասունքով լուանան, բայց համեստ պատանին հէնց էն էր խնդրում, Թէ Աստծուն փառք տան։ Աղասու սիրտը վկայում էր՝ Թէ էն գիշերը էլ փորձանք չի կայ. բոլորին էլ խնդրեց, որ չօքեն՝ աղօԹք անեն. Նրանց բախտիցը եսրների միջումը տէրտէր էլ կար, տիրացու էլ. սրանք սկսիցին առաւօտեան ժամը ու Անի քաղաքը հազար տարուց աւելի որ ո՛չ ժամ էր տեսել, ոչ աղօԹքի ձէն լսել, էս գիշեր հէնց իմացաւ Թէ իրանք եւրեւելի շքեղ Թագաւորազունքը կրկին վեր են կացել, իրա հողն օրհնում, իրա ջուրն գովաբանում, որ հայ ազգը էլ չհաւատայ՝ Թէ իրան Աստուած էնպէս ա անիծել, որ էլ մարդ չի կարող նրա միջումը կենալ։ Ո՛չ երկիրը քանդուեցաւ, ոչ երկինք փուլ եկաւ։

Առաւօտը որ լուսացաւ, Աղասու աչքը մնացել էր սառած, չէր իմանում աչքին հաւատայ, Թէ ո՛չ. եկեղեցի, պարիսպ, բերդ, մինարէք, էնքան նոր, էնքան պայծառաշէն ու անըմնա՜կ՝ կարդալ չէր գիտում՝ որ միտք բերի, Թէ էս ինչ քաղաք պէտք է ըլի. տէրտէրի որ չի կանչեց ու պատմուԹիւնն իմացաւ, խելքը գլխիցը Թռաւ։ «Վա՛յ իմ օրին արեւին. մեր ազգն էսպէս քաղաքներ ա ունեցել, էսպէս մեծուԹիւն ու հիմի ամենն էլ կորցրել, հարամու ձեռքն գերի ա մնացել», ասեց հօկայն լալով։ «Չէ՛, տէր հա՛յր, մեզ Աստուած ա բերել էստեղ, Աստուածն մեր Թրին, մեր կռանը ղւաԹ տուեց, որ

մէկ գիշեր էսքան բաներ արինք. էն Աստուած էլ էնքան կարողուԹիւն ունի, որ մեզ միշտ յաջողի. հարամուԹիւն հօ չենք անում, որ նա բարկանայ, հարամու տուն ենք կտրում, Աստուծոյ ստեղծածը ազատում։ Մնանք էս սուրբ հողմը, մեր սուրբ Թագաւորաց գերեզմանը, մեր սուրբ եկեղեցիքը ազատենք գողի, աւազակի ոտքից. հարըրից աւելի ենք հիմիկ. ինչ ձեռք ենք գցել՝ ձեզ ըլի. մնանք էստեղ. եա մենք էլ մեր արինը մեր սուրբ Թագաւորաց հողի վրայ Թափենք, եա քիչ քիչ նրանց քաղաքը էլ եդ պայծառացնենք»։

Բայց Թէ քարին ասած, Թէ մեր քրդստանցի Հայերին. կռվում ղորդ ա՝ ամեն մէկը մէկ աժդահայ, բայց ինչ գրումը դրած ա՝ նրա չլինքը տո՛ւր, նրան ուրիշ բան մի՛ ասիլ։ Մեռնիս էլ՝ նա իր ասածը կանի, էնքան կոխքը հաստ ա։ «Իմա՞լ կեղնի, անիծած խողում վո՞վ կը մնայ։ Ցայսմաւուրքն սուտ իմա՞լ կլսօսի։ Մեր վիզը զարկես, մեր ջանը խանես, վալլահա էս չօլում կեցող հմլայ մէկն էլ ա չեղնի, չեղնի։ Խազար տարի խա ասա՛, խա գլուխդ ի քարին զարկի, մենք չընք կենայ, ինչ կասես՝ ասա՛, մենք մեր խողը չենք Թողայ»։

»Չէ՛ք Թողալ, Աստուած ձեզ հետ. մեր ասողը մէկ անգամ ծռվել ա. մարդն ինքն իր գլուխը որ Թրի տակը դնի, էլ ո՞ւմ բանն ա կտրվել նրան քօմակ անի. էսպէս արինք՝ որ մեր տունը քանդուեցաւ, է՛։ Գնացէ՛ք, Աստուած բարի ճանապարհ տայ ու ձեր սիրտը մէկ լիս քցի, որ ձեր խէլըն ու շառն իմանաք»։ Նրանց լալով խելիմ տեղ տարաւ, ճամփու քցեց ու ինքը իր ընկերտանցովը եդ դառաւ։

Աբովեանց։

8. Ողբալից բանք Անի քաղաքին Հայոց առ Հայազգի ոմն, որ գնացեալ էր նմա ի տեսութիւն:

Անի քաղաք նստեր՝ կուլայ, չկայ բոող՝ մի՛ լա, մի՛ լա.
Կըրծքս քիչ է, թող, միայն լայ. ա՜խ, ե՞րբ լսեմ՝ մի՛ լա, մի՛ լա.
Շատ ցաւերով կ՚այրիմ՝ տապիմ, չունիմ մէկ մարդ հաւատարիմ
Որ խղճալոյս գայ՝ մօտենայ, հէչ չէ՛ ըսէ՜ մի՛ լա, մի՛ լա.
Ա՜յ հայ տղայ, խղճա ինձի, տես՝ թէ քո Անին ինչպէս է,
Հերիք՝ ես լամ, դու չգթաս, չէ՞ քո Անին ափսոս է:
Ախ ու վախով օրերս անցաւ, լալէն աչքերս կուրացաւ,
Որբ մնալն ինձ վիճակեցաւ, բախտս բնաւ գիս մոռացաւ,
Կորուցեր եմ թագաւորներ, ժողովեր եմ գլխիս քօռ բու վէր,
Որք միշտ կ՚երգեն. «Անին անցաւ, Անին անտէր աւերեցաւ»:
Անին եմ շատ մարդաշնակ, մնացեր եմ դառն աւերակ,
Իմ լացն, իմ կոծն, իմ աղաղակ՝ անտէր որբերու նմանակ:
Երբեմն էի շատ աննման, Հայոց քաղաք արեւելեան.
Աւերեր եմ հիմնայատակ, նստեր՝ կուլամ ես միայնակ:
Եկար՝ տեսար, դարձար՝ կերթաս, լալով կըսես՝ «բարեաւ մնաս՝
Աստուած սիրես՝ չմոռանաս, Մասիս սարին երբ մօտենաս,
Ը ես իմ քաջ Արարատին. «Նստեր՝ կուլայ քո խեղճ Անին».
Ըսէ. «ե՞րբ աւետիք կըտաս, թէ իմ Անի, հերիք է լաս»:

Ռ. Վ. Արարատեան:

9. Իգիթի վիճակն ու հոգսերը:

Աղասին մէկ ջահել, ռաշիդ Քանաքեռցի հայ էր: Դըլբաշի ժամանակին սովորութիւն կար, որ աղջիկ էին քաշում: Մէկ օր էսպէս աղջիկ քաշելիս՝ կռւի ժ Աղասին դուս էկաւ, մէկ երկու Թուրք սպանեց: Ընկերներն էլ ժամանակ չկորցրին. գիտէին, որ բոլորի վերջն էլ մահ է, Աղասուն կապեցին ձիու վրայ և ընկան Աբարանու սարը, որ մի տեղ փախչեն: Աղասին շատ տեղ իրանից գնում, քիչ էր մնում ձիուցը վեր ընկնի. էլի ընկերքը հասնում՝ երեսին ջուր էին ածում, ականջները տրորում, եդ բերում: Հէնց մութը գետինն առաւ, նրանք ներս մտան Աբարանու քանդուած եկեղեցին: Ձիանքը որ շունչ չէին քաշում, աչքները արին էր քցում, քիթ ու բերան՝ կրակ: Ամէն մէկ շունչ քաշելիս՝ փոր ու աղիք իրար էին կպչում, էնքան էին քշել: Վաթօն սկսեց ձիանը ման ածել. Կարօն՝ սար ու ձոր աչքի տակն առնիլ, ղարաւուլ քաշիլ. Մուսէն՝ Աղասուն ուսին դրած՝ մտաւ եկեղեցու խարաբէն, գլուխը դրեց գոգնի, ձեռը երեսին ու աչքը երկինքը քցեց, որ իմանայ, թէ աստղերն ինչ են ասում: Մէկէլներն ընկան դէս ու դէն, որ ձիանոնց համար մի քիչ եմ (ուտելիք) ճարեն: Բայց էն վախտին չոլումն ի՞նչ կըլէր, խոտի չօփերն էին մնացել տեղ տեղ ցից ցից կանգնած: Երկինք՝ աչք ու ունք կխտած՝ իր չարխը պտըտում էր. հանդարտ լուսինը ամպերի տակից մէկ երեսն հանում, շըհանց տալիս, մէկ էլ ծածկւում՝ կորչում էր: Գերեզմանատունն էնքան սարսափելի չէր ըլի՝ ինչպէս էս եաբանի չօլը: Ամէն մէկ քարի տակից դժոխքի ձէն էր գալիս: Գէլ, չարխալ, արջ մէկ կողմից՝ դառնաշունչ բօրէազը որ մարդու աչքն ու բերանը խեղդում է միւս կողմիցը՝ սանդարամետը բաց էին արել: Աղասին՝ ջանի տաքութիւնը տուած, շունչը փորն ընկած՝ որ բազի անգամ ա՛խ չէր քաշում ու ոտին գլխին անում, գետինն ուզում էր պատռուի, ընկերներին խոր տանի:

Նրա հաւատարիմ շունը՝ գլուխը նրա ոտի տակը դրել՝ մնացել էր փէտացած։ Ձին էլ բերին, գլխավերևը կապեցին, որ բալքի նրա շունչն էլ ա Աղասուն մէկ ճար անի։ Մէկէլ ընկերները Աղասու չորս կողմը շարած՝ աչքներիցը արտասունքը գետի պէս էին վեր թափում։ Մէկ սա էր ընկնում Աղասու վրայ, մէկ նա. «Փառքդ շա՛տ ըլի, Աստուած, հէնց էս առաւօտ ամէն աչք մեզ էր էրնակ տալիս. ի՞նչ արինք, որ մեզ էս պատժին հասցրիր։ Վա՜յ մեր խեղճ օրին, ա՜յ ազիզ ծնողք՝ եարաբ սա՞ղ էք, թէ թրի տակին մնացիք մեր խաթրու. եարաբ մեր ցաւն էք քաշում, թէ ձեր սև օրը լաց ըլում։ Էս տեղ մեր թագաւորներն էին վաղ ժամանակը քէֆ անում, որ տեղ որ հիմիկ մենք կրակումն էրվում ենք. էս ժամումն էին նրանք աղօթք անում, որ տեղ որ հիմիկ մենք մեր հոգին ուզում ենք տալ։ Ձեր հողը լիս կորի՝ այ մեր ազգի թագաւորք, իշխանք. եարաբ դուք էլ միտք կանէ՞իք, թէ ձեր որդիքը մէկ օր էսպէս արին պէտք է վեր ածեն ձեր գերեզմանի վրայ։ Արին կապեցիր խալխի սիրտը, կրակ վառեցիր երկրի գլխին՝ ա՜յ աշխարհքի աչք Աղասի։ Մէկ ճանճ էլ ա նհախ տեղը չես սպանել, մէկ դառը խօսք քո բերնիցը չի՛ դուրս էկել՝ ա՜յ Աստուծոյ գառն ախպէր. ախր ընչի՞ պէտք է Աստուած քեզ էլ, մեզ էլ էս տեղը հասցնէր։ Ո՞ւր գնանք, ո՞ւր։ Տօ՝ մէկ բերանդ էլ ա բաց արա՛, քո ջանին մեռնենք. ի՞նչ կըլի, որ էդ սիրուն աչքդ էլ ա մի բաց անես, մեզ էսպէս չսպանես։ Աշխարքն էլ ի՞նչ պէտք մեզ համար, որ քեզ չենք ունենալ։ Կաթն ու ծիծ մէկ տեղ ենք կերել, որ քեզանից ձեռ քաշենք. բախտ ու լաւ օր մէկ տեղ էնդուր համար ենք վայելել, որ քեզ նեղ օրը բաց թողա՞նք։ Ախր մէկ խօսա, ի՞նչ կըլի»։

Էս խօսքին մէկ ձիու չխլթոց էկաւ։ Երկինք, գետինք գըլներին սևացաւ։ Եարաղ, ասպաբ առան ուսըները. ամէն մէկը մէկ բուռը հողը սրբութիւնի տեղակ բերանը քցեց, մէկ քարի առաջի չօքեց, իր մեղքը խոստովանեց, մէկ քանի ծունր դրեց.

երեսին խէչը հանեց, ժամի քարերը պաչելով տեղիցը վեր կացաւ։ Շունը ղրաղ քաշեցին, մատով ձեռով արին որ ձէն չհանի ու իրանք թուր ու թվանք հազրած, ձիու ջիլաւը քցած՝ սկսեցին պատի արանքիցը անսաս ականջ դնել, որ տեսնին՝ էկողներն ո՛վքեր են։ Անիծած բուքն ու քամին հիւսսի դհիցն էր գալիս ու ձէն փակում։ Ուզում էին իրանց կտրատեն, որ չէր թողում պարզ իմանան՝ թէ ինչ խաբար է։ Շատ մտիկ արին, ձէն չեկաւ։ «Տղէ՛ք, ասաց Կարօն, ինչ կըլի ըլի, տղամարդութիւնն էն ա, որ մարդ իր գլուխը դուշմանի ձեռ չտայ։ Դուք լաւ գիտէք, որ մեր մէկ հայը տասը թուրքի բարեբար է։ Երևում ա ետևներիցս մարդ են քցել, ման գալիս։ Թող գան. բոլորին եա կը ջարդենք, եա կը ջարդվինք։ Քամակ քամակի տանք, նամարդի մուհդաջ չըլինք»։ Ասիլն եա սուրբ Սարգիս ձէն տալն ու թուանքների ճռոցը մէկ էլաւ։

«Տղէ՛րք, ձեր ջանին մեռնեմ, էլ մտիկ մի՛ք անիլ. մեր թուրը՝ նրանց գլուխը, էլ ո՞ր օրուայ համար ենք կոխքներիցս կախ անում, երեքի գլուխը գնաց, սրանց անունն անիծած»։— «Երկուսինն էլ ի՛մ թրիս մատաղ արի, ղօչաղ կացէ՛ք», էն դհից Վաթօն գոռաց։ «Երկուսին սպանել, մի գլուխն էլ հրէս ոտիս տակին է», ասաց Վանին։ «Տղէրք՝ փախան, ձիանը նի՛ էլէք, սրանց էկած ճամփէն քռանայ. սովորել են գեղերումը հաւի գլուխ թռցնելով ման գան Հայերի արինը խմեն, սրանց տունը քանդուի։ Տղէ՛րք, սուրբ Սարգսի ջանին մեռնեմ, մէյդանը մերն ա», ասեցին ու փիշապի պէս ընկան հարամու քամակիցը, ուրին ինչ տեղ հասցրին, էնտեղ փառչալամիշ արին։

Բայց ա՛խ՝ արինը աչքները կոխած՝ հէնց քշեցին, գնացին, էլ միտք չարին, թէ Աղասին ի՛նչ նեղ սհաթի միջում՝ ընկեր ա ձէն տալիս՝ ընկեր չի կայ, ա՜խ ա քաշում, ձէն լսող, իմանող չկայ։ Թուանքները որ բիրադի չճռճռացին, հէնց իմանաս՝ թէ հոգին եդ եկաւ տեղը. վրայ թռաւ տեղիցը, ընկաւ

ձիու քամակին ու խեղճը կորցրածի պէս էլ չիմացաւ՝ թէ ուր ա գնում: Թուրը որ մէկի քեալլին չհասցրեց, գլխի հետ երկու կտոր էլաւ. ընչանք Թուրը եա ղամէն կհանէր, պարանն ընկաւ. ճրտումն ու շատ էլ ուզեց՝ որ ձին առաջ քշի, չէլաւ. ձին տակիցը դուրս թռաւ, ինքը գետնին դիպաւ ու չորս աժդհայ ողջ մարդ վրայ թափեցին: Շունը տեսնելով որ տիրոջն էլ խեր չի անիլ, ընկաւ գնացածների եդևիցը: Աղասու ձեռները կապեցին, բերանը բամբակով լցրին, ալլխով դայիմ հուպ տուին ու շատ ու քիչ Աստուած գիտի, թէ ուր տարան:

Տղէրքը բլրոդի որ եդ դառան, գլխներին կրակ վառուեց, երբ Աղասու շունը տեսան ճամփին: Մէկն էս սարն ընկաւ, մէկն՝ էն ձորը. քարը լեզու չունէր, որ ասէր. ձին իմաստուն չէր՝ որ գտնէր, շունն էլ առաջներիցը վաղուց կորել էր. ո՞ւր գնային, ո՞ւր կորչէին, գեալին էլ թէ պատմէր, ներս կերթային, որ նրան հանեն: Ինչ անեն, մնացել էին մոլորուած: «Տղէ՛րք, մնա՛նք էստեղ. Աղասու շունը տեսնում էք որ կորել ա, նա իմաստուն հայվան ա, ինչպէս որ ըլի, հոտի վրայ կարող է գտնիլ. Թէ ճար կայ, նրանից կըլի էս գիշեր, մենք ոչինչ չենք կարող անիլ»: Էսպէս խելլիմ վախտ տարակուսած նստած՝ միտք էին անում, որ խելօք շունը լեզուն հանած՝ հեթեթալով լիս ընկաւ: Շունը վազեց, նրանք եդևիցը: Հէնց մէկ խելլիմ տեղ անց կացան թէ չէ, շունը եդի ոտը վեր քաշեց՝ կանգնեց: Շատ էլ զօռ արին, որ տեղիցը եռայ, չէլաւ: Իսկոյն իմացան զգոյշ հայվանի միտքը, ձիանոցը վեր եկան, մէկին տուին ու կամաց կամաց ոտները փոխեցին: Էնքան էսպէս ուսուլով գնացին կռացած, փորսող անելով, որ հարամին մնաց դէմ ու դէմ: Սարի շուաքը իրանց կողմն էր՝ չէին երևում. լուսնիակը հէնց ընկաւ Թուրքերի ճակատներին, տեսան՝ որ Աղասին միջներումը չի: Մէկի ճակատի նշանիլն, Թուանքների տրաքիլն ու հարիմիքանց բանհողի ըլիլը մէկ էլաւ: Հաւի պէս գեռ էնպէս թրպրտում էին, որ մեր տղէրքը վրայ հասան: Ախ

ո՞վ է կարող նրանց ուրախութիւնն ու արտասունքը էս սհաթին պատմիլ: Որ էլ վախտ չկորցնեն, վերցրին իրանց կորցրած գանձը, հանեցին թշնամու եարաղ ասպաբը ու գնացին: Ո՞վ կը զարմանայ, որ լսի, թէ Աղասին ամեն իր շանը տեսնելիս՝ ուզում էր կեանքը նրան տայ: Վարավուրդով մինչև տասնըհինգ մարդ էն գիշերը սպանել էին: Եկեղեցու մօտ որ էլի եդ հասան, հանեցին մէկ քանի շահի փող դրին սեղանի վրայ, չօքեցին, Աստծուն փառաբանութիւն տուին ու ճամփայ ընկան:

Աբովեանց:

10. Վարդանի երգը:

Հիմի է՞լ լռենք, եղբարք, հիմի է՞լ,
Երբ մեր թշնամին իր սուրն է դրել,
Իր օրհասական սուրը մեր կըրծքին,
Ականջ չի դնում մեր լաց ու կոծին,
Ասացէ՛ք, եղբարք Հայեր, ի՞նչ անենք,
Հիմի է՞լ լռենք:

Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին
Դաւով, հրապուրքով տիրեց մեր երկրին,
Ջընջեց աշխարքից Հայկայ անունը,
Հիմքից կործանեց Թորգոմայ տունը,
Խըլեց մեզանից թագ և՛ խօսք և՛ զէ՛նք,
Հիմի է՞լ լռենք:

Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին
Խըլեց մեր սուրը—պաշտպան մեր անձին,
Մըշակի ձեռքիցն էլ խոփը խըլեց,

Այդ սուր ու խոփից մեր շղթան կռեց,
Վա՜յ մեզ, շղթայով կապած գերի ենք․
Հիմի է՞լ լռենք։
Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին
Նիրբ գոռոզութեամբ լցրած իր հոգին,
Արդարութեան ձայնն հանած իր սրտից
Արտաքսում է մեզ մեր բնիկ երկրից,
Պանդո՜ւխտ, հալածեա՜լ, եղբարք, ո՞ւր դիմենք,
Հիմի է՞լ լռենք։
Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թշնամին,
Անգոհ մեր բերած ծանր զոհերին,
Իւր լիրբ, նզոված ձեռքը կարկառեց,
Ազգութեան վերջին կապը պատռեց․
Հայի կորուստը մօտ է, ի՞նչ անենք,
Հիմի է՞լ լռենք,
Հիմի է՞լ լռենք, երբ մեր թըշնամին
Արհամարհելով մեր փառքն ազգային,
Մեր եկեղեցուն ձեռնամերձ եղաւ,
Գայլազգեստ գառին մեզ գլուխ դըրաւ,
Սուրբ խորան չունենք, արդ ո՞ւր աղօթենք․
Հիմի է՞լ լռենք։
Հիմի է՞լ լռենք՝ մարդիկ ի՞նչ կասեն,
Երբ մեր տեղ քարինք, ապառաժք խօսեն,
Զե՞ն ասիլ, որ Հայք արժանի էին
Այդ ստրկական անարգ վիճակին․
Մեր սուրբ քաջ նախնեաց գործերը գիտենք,
Մինչև ե՞րբ լռենք։
Թո՛ղ լռէ մունջը, անզգամ լոյծը,
Կամ՛ որոց քաղցր է թըշնամու լուծը,
Բայց մենք որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ,

Ե՛կ անվախ ելնենք թըշնամու առաջ,
Գոնէ մեր փառքը մահով յետ խլենք
Ու այնպէս լռենք։

Պատկանեանց։

11. Մի պատկեր վերջին պատերազմից։

1877 տարւոյ մայիս ամիսը մօտենում էր իր վախճանին։ Աղբակայ դաշտերից մէկի վրայ մի բանակ էր երևում՝ բազմաթիւ վրաններից բաղկացած։ Մէջ տեղը կար մի ընդարձակ հրապարակ, ուր անբացատրելի խառնութեան մէջ շարժվում էին զինուորված տղամարդիկ, որոնց երեսները արտայայտում էին կատաղի անհամբերութիւն։ Նոցա ամէն մէկ շարժուածքը ցոյց էր տալիս, թէ դոքա մի սարսափելի պատերազմի են պատրաստվում։ Վերջապէս գլխաւոր վրանի առջև կազմվեցաւ մի ամբիոն, թամքերը միմեանց վրայ դարսելով։ Մի պատկառելի ծերունի բարձրացաւ նրա վրայ, որ իր արտաքին կերպարանքով ներկայացնում էր մի անձնաւորութիւն, որ մի և նոյն ժամանակ և՛ բարձր հոգևորական է և՛ հզօր զինուոր։—Նա՛ և՛ շէյխ էր և՛ զ օ ր ա վ ա ր։ Նա իր ձեռքում բռնած ունէր կարմիր դրօշակ։ Զինուորած ժողովուրդը այս հրաշալի երևոյթը տեսնելով՝ այնպէս էր երևակայում, իբրև թէ իրանց հզօր պապերը կենդանացել են և օդերից ճառ պէտք է խօսեն։

Շէյխի քարոզը սկսվեցաւ օրհնութիւններով և փառաբանութիւններով։ Ալլահի, Մուհամմէտի և նրա յաջորդների անունները արտասանվում էին մեծ ջերմեռանդութեամբ։ Յետոյ սկսեց քաջալերել այսպէս․

«Ո՛վ իսլամի որդիք, մեծ մարգարէն—փառք իր զօրու-

թեանը—կոչում է ձեզ մի սուրբ գործի համար, կոչում է ձեզ պատերազմել իր կրօնի թշնամիների դէմ, որոնք սկսել են թափել Աստուծոյ ծառաների արիւնը: (Ն. Թող նզովեալ լինին նոքա):

«Վհատութիւնը, երկչոտութիւնը և կասկածը թող հեռու լինին ձեզանից, որովհետև երկիւղը Աստուծոյ զինուորների համար չէ: Տէրը ինքը կը տայ ձեր բազուկներին զօրութիւն, և թշնամու պարանոցները ձեր սրերի առջև կը կտրատուին, որպէս չորացած հասկը հնձողի մանգաղի առջև: Դուք ձեր ձեռքով կը բռնէք նրանց գնտակները և դէպի իրանց յետ կը դարձնէք: Ձեր անձերը պաշտպանուած կը լինեն երկաթեայ պարիսպներով, որոնց ձեր աչքերը չեն տեսնի: Ձեզ աջակից կը լինեն կատարող հրեշտակների աներևոյթ գունդերը, որոնց մարգարէն ձեզ օգնութեան կուղարկէ: Մեծ է Իսլամի Աստուածը և բացի նորանից ուրիշը չկայ:

«Բոլոր գաւուրները պիղծ են Աստուծոյ առջև: Նրանց կայքը, ընտանիքը և ամեն ինչ, որ պատկանում է անհաւատներին, Աստուած մատնում է ձեր ձեռքը: Յափշտակեցէ՛ք, կողոպտեցէ՛ք, այրեցէ՛ք և կոտորեցէ՛ք, որքանով կը լիանայ ձեր սիրտը: Աւարը և իր կրօնի թշնամիների արիւնը՝ Աստուած հալալ է անում սուրբ պատերազմի զինուորներին...:

«Սուրբ կրօնի թշնամիների արիւնի հոսումը հաճելի է Տէրի առջև: Անհաւատների աւերակների ծուխը նա ընդունում է, որպէս մի ողջակէզ, որից մուխը ուղիղ բարձրանում է դէպի Յաւիտենականի աթոռը: Կոտորեցէ՛ք, որքան կը զօրեն ձեր բազուկները, այրեցէք, որքան կարողէք դուք: Եւ ձեր կոտորածների արիւնի իւրաքանչիւր կաթիլի համբարքով՝ դուք կը ստանաք վարձ Աստուծոյ դրախտի մէջ:

«Մեծ է ուղղափառների Աստուածը և բացի նրանից չկայ մի ուրիշը:

«Եթէ ձեր վեր առած գերիներից՝ ձեր սրտերին հաճելի

կը լինի ընտրել կնիկներ կամ աղջիկներ,—եթէ դուք ծառայեցնելու համար կընտրէք պատանի տղաներ ձեր ձեռքը ընկած գաւուրներից,—Աստուած չէ արգելում ձեզ, միայն այն ժամանակ, երբ կընդունեն Իսլամը: Իսկ եթէ հաստատ մնացին իրանց մոլորութեան մէջ, ձեզ թոյլ է տրւում սպանել: Իսկ ծերերին խնայել չկայ: Անհաւատութիւնը նրանց մէջ ամրացած է իրանց ոսկորների նման»:

Դեռ ևս խօսում էր Շէյխը, կանգնած իր ամբիոնի վրայ, որպէս Իսլամի մարմնացած ոգին, որպէս հալածասիրութեան և մոլեռանդութեան մի կենդանի օրինակ: Նրա ձայնը ազդու էր և սուր: Եւ այն վայրենի ժողովրդեան կարողացաւ ոգևորել մարդկանց մորթելու համար: Երբ վերջացրուց նա ճառը կրկին դարձաւ դէպի բազմութիւնը այս խօսքերով.

«Աստուած ձեզանից ուխտ է պահանջում, և թո՛ղ ձեզանից ամեն մէկը կատարէ իւր երդումը»:

Երբ երդումը կատարեցին և բոլոր արարողութիւնները վերջացան լսելի եղաւ թմբուկի ձայն: Ամեն մարդ վազեց իր ձին նստելու, վրանները հաւաքվեցան, և մի քանի ժամից յետոյ՝ ամբողջ բանակը պատրաստ էր ճանապարհ ընկնելու: Նա շարժուեցաւ երբ Շէյխը իր ձին նստած՝ կարմիր դրօշակը ձեռին առաջ ընկաւ: Աւելի քան տասն հազար Քուրդեր հետևում էին այդ սարսափելի ծերունուն:

Այսպէս սկսուեցաւ Շէյխ Ջալալէդդինի արշաւանքը դէպի տաճկական Հայաստանը:—

Անցաւ մի ամբողջ շաբաթ:

Մի ճանապարհորդ չէր ճանաչում իր ծանօթ լեռները: Այժմ տեսնում է բոլորովին դատարկ, առաջ այսպէս չէր: Խոտաւէտ արօտներում արածում էին հօտեր, ձորերի մէջ կազմուած էին խաշնարած Հայերի վրաններ, և հովիւների սրինգը հեռուից հնչում էր թռչունների առաւօտեան ձայների հետ: Այն ժամանակ հովիտների և լեռնադաշտերի վրայ հողագործ

Հայրը՝ իր սովորական երգը երգելով, կամ փորում էր կամ հընձում։ Իսկ այժմ։—Այժմ ամեն գործ դադարել էր, ոչ մի շունչ չէր երևում, էլ անց ու դարձ անող քարաւաններ չէին երևում, այլ միայն գիւղերի ճարակն ու ծուխը երկինքն էր բարձրանում։ Աւերակներ և ամայութիւն ամենայն տեղ։

Մելիքզադէ։

12. Վանեցի կտրիճ։

Հագիւ լրացաւ քըսան մէկ տարիս,
Այլուամագ բուսաւ երես ու ծնոտիս,
Թըշերէս կարմիր վարդեր կըթափի,
Ջիլերս ամուր՝ ասես երկաթի։

Տուէ՛ք ինձ սարեր՝ սարեր կործանեմ,
Ծառը արմատով գետինէն հանեմ,
Սուր աչքաներովս երկաթ կըծամեմ,
Մէջքըս այդքան ոյժ՝ ասէ՛ք, ի՞նչ անեմ։

Առջևս դրէք հարիւր ու հազար—
Զարկեմ, տըրորեմ գըրդ բողկ ու գազար.
Ինչ այլք շաբթու մէջ՝ այն ես օր կանեմ...
Մէջքըս այնքան ոյժ՝ ասէ՛ք, ի՞նչ անեմ։

Իմ պէս բիւրով լի է Հայաստան,
—Նրա սուրբ հողին ըլեմ ես ղուրբան—
Մարմինը ուժեղ ու առողջ է Հային,
Այլ՝ ափսո՜ս, թըմրած է նորա հոգին,
Թէ մի օր զարթնի նորա հոգին,

Նա պարզ կըցուցանէ Օսմանլի ազգին—
Ով էր երկուսէն սարուկ և կամ տէր...
Ախ, երբ պիտ՛ թընդաք՝ խեղճ Հայի սրտեր։

Պատկանեանց։

13. Վան քաղաքի «Հրապարակ ծերոց»։

—Էն տարին որ խան Մահմուտ եկաւ՝ պիտի մեր այգեստան և քաղաքը թալանէր, չորս կողմից գեղըցիք եկան քաղաքը լցուեցան. այգեստանեայց դռները մէկ մէկ ամրոց դարձան. կնիկ, մարդ, ձիժ, բիժ, տանիքները բարձրացել էին ա-բապահների ետև կացած. փողոյի քարեր, կռէթներ (կոշտ հող), հող, փոշի և մոխիր կուտել էին, որ Քրդերի գլխին և երեսներին խփեն. մարտակ, ձողին, թոնրի երկաթ, կրակ, ուրագ, ղանակ, ինչ որ ձեռքին գար՝ առան, որովհետև՝ «Արգելուած էր Հայերին զէնք ունենալ...։

Միւսն ասում է. «Երանի այն օրին, որ առաջ ուխտ կերթայինք։ Մի Սուսուն խաթուն ունէինք, որ ձի հեծած, ոտից գլուխ կրակ ու զէնք, մէկ ձեռին էլ մըզրախ, գալիս էր ուխտաւորներին ժողովում էր, ինքը առաջնորդում էր. էն արունքերան Քրդերից ո՞րը հոգի ունէր Սուսունի դէմ դուրս գար։ Բոլոր Քրդերը նորանից դողում էին»։—Ափսո՛ս այն ժամանակներ, ափսո՛ս։ Այն ժամանակ հաւատ կար, Աստուած էլ շատ կտրիճ տղամարդիկ և կնիկներ էր հանում»։

—Միտդ կու գա՞յ Զանկայ Պօղոս, որ չորս գոմշի ուժ ունէր։ Խասխ փաշի օրով Այմու փահլեան էր եկել Վան, «կամ բերէք մէկին ըմբշամարտենք, կամ այսքան մալ ու խազնայ կուզեմ» ասում էր։ Դևի պէս մի անհաւատ գաղան էր, ո՞վ կարող էր նրա դէմ դուրս գալ։ Զանկայ Պօղոսը որ լսեց, «Ես,

ասաց, մի՞թէ Վանայ երկիրն այսպէս աւերեցաւ, որ մէկ Աջմուվարը գայ Վանայ թալանը տանի՞»: Պուղոսն եկաւ փաշին, փաշէն էն օր փաշլեանի ուզածը պէտք է տար, դարդից աչքերը թթուել էին դառել էին բակլի ջուր: Ի՞նչ անէր, փաշլեան շատ ունէր, բայց այս Աջամից քաշվում են, Աջամ չէ, Աժդահար է. ուր գնացել է, անուն է հանել. բերնի ուզածը ստատացել է:—Պուղոսը մէյդան դուրս եկաւ, կանչեց փաշլեանին: Հողագործ մարդ էր Պուղոսը, զէնքն էլ դաշտում դրել, եկել էր: Մէկ երկու տակ մէյդանի մէջ գնաց եկաւ Աջամը, խօսք ձգեց, ձեռք ձգեց, վիշապի պէս պոռաց: —Ինչ է՞.—Պուղոսին վախեցնի: Մէկ էլ որ մէկ մէկու կպան, Պուղոսը Աջամին առաւ գետինը խփեց. ինչպէս որ երկնքից մէկ վիշապ ընկնի, դմփայ, էնպէս էլ նրա փորի ձէնը գնաց մինչև Իրան և Թէհրան:—Ա՛ռ քեզ մալ ու խազինայ, ասաց Պուղոսը, դէ՜ գնա՜ մարդ ճանչցիր: Բերէք, ես կնկայ հալաւ հագցնեմ սրան, թող սրա ազգականներն իմանան, թող հասկանան թէ Վանայ Հայերը Խոյայ խաներ չեն:

Փաշէն Պուղոսին շատ խալաթներ տուեց, մէկ էլ դութան վեց լուծ գոմէշներով: Առաջ էս տեսակ մարդիկ կային, բաներ կային. հիմիկուայ մարդիկն էլ մա՞րդ են:

—Էն տարին որ Ս. Կարապետ գնացինք՝ մի մարդ կար էն տեղ, որ ասում են՝ ջաղացի քարեր մէկ ձեռով վերցնում է, Քրդերի ետևից ընկնում է, ձիերի պոչից բռնում է, պոչը դուրս է քաշում, չորս գոմէշ լծած սէլի ետևից քաշում կանգնեցնում է, և ուրիշ էսպէս բաներ է անում:

—Դոցա ոյժը երկնային տուրք է, ասեց ամենից ծերը: Ով եօթը տարի Ս. Կարապետի պասը պահի, եօթն անգամ Ս. Կարապետի գերեզմանը համբուրէ, ինչ որ ուզէ, կըստանայ:

—Այս ժամանակին էլ ո՞վ է միտք անում ուխտ, սրբեր, հունար: Քօռ օղլին ասել է. «Երբ որ թուանքը յայտնուեցաւ,

իգիթները անյայտացան». մերն էլ՝ վարժապետներ, ղազաթաներ եղան, ըմէն բան ջուր տարաւ...»:

Սրուանձտեան:

14. Նախապատրաստութիւն:

Ըստիպիմ աստ ի ցաւոյս ձեզ, ո՜վ մանկունք ողբանըլէք,
Ողբական բանիւ պատմել զգաղթականաց զերաշխարհուն.
Զօր առնէին աստանօր մինչ հայրենի զերկիր թողեալ
Ողորմիկ լալոտ աչօք եղեալ յինէն բաժանեցան:
Ա՛հ, յանժամ էր տեսանել զնոցին լալիւն աշխարհահեծ,
Զտեսիլ ըզկերպարան թըշուառագոյն ուղևորացն,
Որ երթային և լային որպէս երբեմն հրէական ազգն:
Ծերքն ի ձեռըս գաւազան առեալ ելին դողդոջաքայլ,
Որ բազմէին ի յաթոռս գոտէպաշտեալ ի ծառայից.
Իշխանքըն փառաւոր, որ յերիվարս պալարակապ
Նըստէին շըքեղապէս և շրջէին ի հրապարակս,
Այնպէս գնային հետիոտս ըզանցք ըզգեստուցն փոշոտեալ:
Տընաշէն կանայք ըզտունս և ըզմառանս թողեալ ի լի,
Ելին զդիասունս ի գիրկս առեալ միով ձեռամբ,
Եւ միւսովն ըզձեռանէ մանկանց կալեալ յուշիկաքայլ,
Բոկանի գնային լալով ընդ ճանապարհս տաժանալից,
Ո՛հ, քընքուշ զոտս մանկանց պատառոտէր փըշուտ գետին.
Ելին յառագաստից հարսունքն անքօղ փեսայազուրկ,
Զի փեսայք նոցին զենան ի սուր գերչացն անագորոյն.
Ելին և նորապըսակ փեսայք զըրկեալ 'ի նոր հարսանցն,
Զի հարսունք պըսակասէր գերի գնացին ի Խուժաստան.
Ելին այն պատկառոտ կոյս օրիորդք չըքնաղագեղ,
Հերարձակ և հօլանի գնացին ի մէջ կարաւանին.
Ելին հովիւքն ի դաշտացըն Շիրակայ մնացեալ հօտիւք,
Նորածին գառինքն ըզկնի մարց երթային բառաչելով.
Ընդ հովիւսն և հողագործքն յակօս հերկին թողեալ զարօր
Եւ զեզինս առեալ ելին, ույց ոչ գոյր արտ յերկիր օտար.

Այսգունակ դառըն կոծով ելէն յինէն իմ ժողովուրդք,
Թողին զամենապտուղ պարտէզս ՚ւայգիսըն գինեբուխ,
Թողին ըղդաշտօրայս և զանդաստանս ցորենաբեր,
Եւ բազմատար մեծ ամբարս լի ցորենով ատոքաճեմ.
Ընդ սոսին զինչս և զգանձս մեծութեան թողեալ ի յիս
Անինչ և հացաղուրկ ի վայր օտար պանդըխտեցան,
Ուր կարօտ բերեալ հացի տառապէին թըշուառապէս.
Ոչ գոյր նոցա բնաւին անդ ափ մի հողիկ սերմանելոյ,
Ոյց արտոց չէր սահման ի Շիրակայ դաշտ լայնատար.
Ոչ այգի գիներբեր, ոչ մըրգաստան բազմապտուղ,
Ոչ բիւրաւոր խաշանց հօտ կամ պաճարաց խուռն երամ,
Որով անդ և այնոքիւք փափկանային ի ճոխ վայելս.
Վասն այն յուշ բերեալ նոցա զլի բարութիւն երկրի իմոյ
Դառնապէս հառաչէին զօր ամենայն արտասուելով։

Նա յաւէտ, որ այժմ եկեալ էք դուք մանկունք իմ հարազատ,
Նայեցայք աւագ աչօք յիմ այս տեսիլ աշխարելի,
Իցէ՛ թէ գութ շարժեցի մանկտւոյդ ի սիրտ դիւրագորով
Մնացելոյս այս խնայել, զիս նորոգել ի փառըս նոր,
Եւ ի գիրկ պըւոյս կըրկին գըգուիլ սիրոյն իմ մայրական.
Վա՜յ, յայնժամ տառապեալ մայրս լինի ոգւով ուրախամիտ,
Ուստերովք և դստերովք բերկրեալ որպէս մայր եօթնածին,
Նոր փառօք ըստ առաջնոյն բարգաւաճեալ ամենայնիւ,
Զառաջինն մոռանալով, վերջնով լեցի մխիթարեալ.

Խրիմեան Հայրիկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ։

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Ա. ԸՆՏԱՆԻՔ

Երես

1. Տան օրհնութիւնը 3
2. Հին տունը 4
3. Աչքի առկից եղածը հեռու մի մնար (Պռօշեանց) 5
4. Հայի գերդաստանը (Աղայեանց) 7
5. Մեծ նանը (Պռօշեանց) 8
6. Մայր և որդի 10
7. Հայր և երեք որդի (Բարխուդարեանց) , . 11
8. Երկու քոյր (Պատկանեան) 14
9. Եօթն ագռաւներ 16
10. Երգ պանդուխտ պատանեկի (Դոդոխեանց). . 18
11. Ամուսնական հաւատարմութիւն (Աքիմեանց) . 19
12 Ուսումնածարաւ մանուկը (Գեղամեանց) . . . 25
13. Աղ ու հաց 29
14. Կարեկից (Պատկանեան) . . . . —
15. Քահանայ (Պատկանեան) 30

16. Տէր Մարգարը (Գեղամեանց) . . . . . , . 31
17. Պան դուխտ առ կռունկ (Ժողովր. բանաստեղծ.) 34
18. Պասկանարոս (Սրուանձտեան) 35
19. Սայաթ-Նովա (Ախվերդեանց) 38
20. Նախապաշարմունք և սնոտիապաշտութիւն Սրուանձտեան 41
21. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ) . 44

Բ. ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

I. ՀՈՎԻՒ

1. Հովուի սրինգը (Շահազիզեան). Եւ ասէ Յիսուս (Աւետարան) 45
2 Մարգի փերին 46
3. Հովուի ցուպը (Սրուանձտեան) 47
4. Ծաղկասար 48
5. Նախրչի Մանուկը (Պռօշեանց) 49
6. Մարգար Մառնիկեցի (Սրուանձտեան). . . . 51
7. Սար երթալը (Աղայեանց) 53
8. Եայլաղ (Աբովեանց) 56
9. Վաղանի բաժինը 57
10. Հովուի դարձը սարից (Բարխուդարեանց . . 59
11. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ) . —

II. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ

1. Երգ շինականաց (Ժողովրդական երգ). . . . 60
2. Հսկաների խաղալիք 61
3. Ցորենի հասկը . . . . , . 62
4. Ճգնաւորի հացը 63

5. Շեղջայ դար (Սրուանձտեան) 64
6. Բանուոր մշակ 65
7. Հալէլ Բաբա և քառասուն ակունք (Սրուանձտեան) 66
8. Գեղցու երջանկութիւնը (Աբովեանց) 68
9. Պարտիզպանների աւանդական սովորութիւնները (Պռօշեանց) . . . . . . , . . . 70
10. Երաշտութիւն (Արարատեան) 71
11. Նուրին (Պռօշեանց) 73
12. Սուրբ Ականատես (Պռօշեանց). 74
13. Երկու ճանապարհորդ (Բարխուդարեանց) . . —
14. Ջրի հերթը (Պռօշեանց) 75
15. Աստուած որ բանն աջողի ոչ, մարդ հազար էլ աշխատի, ոչինչ չի շինիլ (Պռօշեանց) 76
16. Փոթորիկ (Բարխուդարեանց) 77
17. Փոխարայ բանողներ (Պռօշեանց) . . . . : 78
18. Լօռցի և Քուրդստանցի Հայ (Աղայեանց) . . 80
19. Հայաստանու հող (Աբովեանց) 82
20. Տարուայ սկիզբն Հայաստանում (Ալիշանեան) . 84
21. Նաւասարդի տօները (Ալիշանեան) 86
22. Երկրագործութիւն 90
23. Հացաբոյս 93
24. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ) . 95

III. ՈՐՍՈՐԴ

1. Որսորդի երգ (Բարխուդարեանց) 96
2. Որսի հանդէսը (Մովսէս Խորենացին) . . —
3. Արտաւազդ (Ազգային առասպել) . : . 98
4. Բաղէ (Վագներ) 99
5. Ողբ կաքաւու (Ժողովրդական երգ) . . . 102
6. Հարսանիքի արարողութիւն . : 103

7. Քաջ որսկաններ (Աբովեան) 104
8. Որսի սէրը 106
9. Եղնիկի որսը 107
10 Որսորդի երգ (Բարխուդարեան) 109
11. Մի ահշատիչ կենդանի անտառի մէջ ձմեռուայ ժամանակ . . . . —
12. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ). 111

IV. ԶՕՐԱԿԱՆ

1 Զօրս Հսկայ (Բարխուդարեան) 112
2. Ո՞վ է վայելում քրտնքի պտուղը (Բարխուդարեան) 115
3. Երիտասարդի զուարճութիւնները (Աբովեան). 117
4. Թուանքչի (Պռօշեան) : 119
5. Արանչիք (Պռօշեան) 122
6. Աստղեր (Բարխուդարեան) 124
7. Անի (Աբովեան). 125
8. Ողբալից բանք Անի քաղաքին Հայոց առ Հայազգի ոմն, որ գնացեալ էր նմա ի տեսութիւն (Արարատեան) 134
9. Իգիթի վիճակն ու հոգսերը (Աբովեան) . . 135
10. Վարդանի երգը (Պատկանեան) 139
11. Մի պատկեր վերջին պատերազմից (Մելիքզադէ) 141
12. Վանեցի կորիճ (Պատկանեան) . . . . : 144
13. Վանքաղաքի «Հրապարակ Ծերոց» (Սրուանձտեան) 145
14. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ) . 147

ԱՌՕ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ
1960
ՆՈՐ - ՋՈՒՂԱ

[illegible]

1000

26
23
49

1000

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0154861